

VALAMI TÖRTÉNIK

(Szempontok az elit tagolódásának értelmezéséhez)

- *vitaanyag* -

INTERDIALOG FÜZETEK 1.

INTERDIALOG TÁRSASÁG

postacím: 4100. M-ciuc

P.O.Box. 81.

Tel/Fax: 0958-11929

Tisztelt .....

Az INTERDIALOG Társaság ma még aktuálisabbnak, érzi mint a korábbi években a kerekasztal-beszélgetések szervezését. A jelenlegi pénzügyi nehézségek miatt a Társaság egy „képzelt kerekasztallal” igyekszik szorgalmazni az igényes párbeszéd kialakulását. A mellékelt vitaanyaghoz érkező hozzászólásokból, kiegészítésekből, ellenvéleményekből, cáfolatokból egy kis kiadványt szerkesztünk, amellyel fórumot is szeretnénk teremteni az értelmző/elemző jellegű megközelítések számára. A hozzászólások tartalmát, terjedelmét, stílusát a hozzászólók szabják meg. A 8-10 flekknél hosszabb írások beillesztése azonban technikailag nehezen kivitelezhető.

*Az Interdialog Füzeteknek ezt az első számát – amelyet terveink szerint továbbiak követnek – viszonylag rövid idő alatt, **legkésőbb július végéig fogjuk elkészíteni. Ezért kérjük a hozzászólások elküldését július 10-ig.** A beérkezett anyagokat a beérkezés sorrendjében, változtatás nélkül szerkesztjük be a kiadványba. A szerző neve mellett fel kívánjuk tüntetni az általa betöltött „társadalmi szerepet” is, tekintettel arra, hogy ez a Füzet az „elitről” szól. A kiadvány nem készül majd sok példányban, de arra törekszünk, hogy mindenkire eljusson, aki ezeket a kérdéseket a szerzők által képviselt szinten, elemzői beállítódással képes kezelni.*

A kiadvány szerkesztője: Rostás Zoltán

Hozzászólások az alábbi címekre küldhetők:

Interdialog 4100. M-Ciuc

P.O.Box.81.

Tel/Fax: 0958-11929

Rostás Zoltán Bukarest

Tel/Fax: 01-7782612

INTERDIALOG FÜZETEK 1.

T a r t a l o m

Biró A. Zoltán:	
Valami történik (Szempontok az elit tagolódásának értelmezéséhez) – vitaindító anyag –.....	1
Cs. Gyimesi Éva:	
A kisebbségi elit nyomorúsága	23
Veress Károly:	
Elit és ellenelit (Az elit tagolódásának egy lehetséges értelmezése).....	32
Rostás Zoltán:	
A parkinsoni idő.....	41
Kolumbán Gábor:	
Az identitásválság vége?.....	47
Gagy József:	
Ami látható és számolható. Az infrastruktúra újraelosztásáról	52
Lőrincz József:	
Mi minek az elitje?.....	59
Bodó Julianna:	
Elit és nyilvánosság.....	66
Biró Béla:	
Alternatívák nélkül?	73
Eröss Imre:	
A regionális elitről.....	76
Biró Albin:	
Alapítványok és elitszerepek	80

Kötelességünk

figyelmeztetni az olvasót, hogy **szabálytalan kötetet** tart a kezében. Az Interdialog Társaság 1990-ben kezdeményezett, a civil társadalomfejlesztés, az értelmiségi habitusok, az elvándorlás kérdéseit feszegető – **vándor kerekasztal** – beszélgetéseinek szellemét követve, ebben a kötetben is a kedves evidenciákat faggató egyéni interpretációk tiszteletére, egymás meghallgatására, s nem bekebelezésére vagy kizárására törekszünk. Ilyenformán nem várhat az olvasó megnyugtató egységes szemléletet sem, hiszen a társaság az interdiszciplináris és interregionális párbeszéd és társadalomértés műhelye: alapító tagjait és partnereit csupán az autonóm gondolkodás igénye és megbecsülése köti össze. Tehát, ez a társaság és ez a kötet **nem közösség** és **nem küzdőtér**, hanem **hely(zet)**, ahol az elemző-értelmező magatartás hangja felerősödhet – egyszólamú nyilvánosságunk nagyobb örömére.

Ezért gondoljuk, hogy kötetünket tapsvihar fogadja majd. Körülbelül olyan, mint a ruhásszekrényből első felfedező útjára kirepülő molylepkét.

A szerkesztő

Biró A. Zoltán
Kommunikációs Antropológia Munkacsoport

Valami történi (Szempontok az elit tagolódásának értelmezéséhez)

A „romániai magyarságról” ma már csak idézőjelben lehet és érdemes beszélni. E posztmodernnek tűnő gesztust korántsem az értelmezői önkény hívja életre, hanem egy olyan kérdéssor, amelynek minden egyes tagjára csak mulékony és esetleges válasz adható. Nem tudhatjuk ugyanis, hogy ki, hol, milyen mértékben „romániai magyar”! Vannak ugyan szép számmal pontosan definiálható terek, idők és optikák, amelyekbe belehelyezkedve úgymond egy – egy „romániai magyar” vagy valakinek a „romániai magyar” volta megragadható. De ezek a konstruálódások kezelhetetlenül sokfélék, átmenetiek, korlátozott érvényűek, igen sokszor pedig hamis nyelvi építmények. A mindennapi élethelyzetek, kapcsolatformák, magatartásminták, identitások sokasága pedig egyszerűen nem „romániai magyar”. A fentről rájuk borított kvázi-nemzeti szlogen (Mi, a „romániai magyarság”) nem csupán eltakarja a kezelhetlenné vált sokarcúságot, hanem a bármilyen irányú konstruálódás esélyeit is folyamatosan csökkenti.

Az idézőjel aktuálisabb mint valaha. A „romániai magyar” ma egy elitréteg látszólag roppant komolyan vett társadalmi játéka, s mint minden igazán fontos játékhoz, az időtlenítő idézőjel feltétlenül szükségeltetik. Ami a két idézőjel közé esik, azt átmenetileg ki kell merevíteni, átlátszó burokba fogva középre kitenni. Minden körülötte forog, de nem nyúlhat hozzá senki. Legalábbis mindaddig nem, amíg a játékot letudván nem érkeznek készíttést arra, hogy a társadalmi játék középpontban levő tárgyát újradefiniálják. Úgy tűnik, hogy a társadalmi játék által megkívánt permanens lebegtetés még jóideig elhúzódik, bár el lehet mondani azt is, hogy az egyes játszmák ideje egyre rövidebb, a tétek volumene pedig egyre változóbb.

A kérdés most már csak az, hogy lehet-e beszélni erről a posztmodern

gestusokkal is operálni tudó, de lényegesen feudális tulajdonosi attitűdökkel jellemezhető elitről? S ami talán a legfontosabb: van-e még mindig elég ereje ennek az elitnek ahhoz, hogy az ő játékaról szóló, értelmező beszédétől (végeredményben egy most formálódó másik játéktól) megvonja a társadalmi legitimitást? Kérdések, amelyekre az értelmezői attitűdnek teret nyújtó fórum híján, illetve az értelmező beszédre vállalkozók körének nem ismerése miatt egyelőre nehéz lenne válaszolni.

1. Csendes forradalom?

A változás elindult. A jelek még szórványosak és bizonytalanok, de számuk egyre nő. Nem könnyű észrevenni, inkább érezni, mintsem felmutatni lehet őket. Tulajdonképpen csak annyi történt, hogy egyik napról a másikra megváltozott a kendőzetlen, pragmatikus, pátozszmentes nyilvános beszéd közéleti súlya. Más gyakorisággal, más felhangokkal, más helyeken, más méretekbe és más értelmezéseket ébresztve hangzanak el az ilyen szövegek. Természetesen eddig is voltak pragmatikus, pátozszmentes eszmefuttatások vagy kijelentések. De vagy a rejtett (alsó) nyilvánosságban hangzottak el a mindennapi beszédalkalmak során, és ezért eleve nem kelthettek komolyabb figyelmet, vagy sikerült bejutniuk a nagyobb nyilvánosságba, s ott jelentéktelenedtek el részint a kontextus, részint az elsöprő támadások miatt. Most viszont az ilyen jellegű szövegekhez már egyre fokozottabb mértékben hozzárendelődik a társadalmi érvényesség címkéje.

E jelenség legszembeűnőbb példáit az újságokban közölt olvasói levelekben tapasztalhatjuk. A korábbiakhoz képest sokkal rámenősebb az olvasói levelek hangvétele, s természetesen a szó szoros értelmében véve pragmatikusabb. Nyilván előfordulhattak korábban is ilyen hangvételű levelek, de figyelemre méltó tény, hogy ma meg is jelennek. Az újságírók még nem írnak ugyan ezen a közvetlen, pragmatikus nyelven, de az ilyen leveleket előszeretettel „beszerkesztik” a lapba. Ennél még szembeötlőbb változás viszont az, hogy érezhetően megváltozott (rámenősebb és pragmatikusabb lett, bár nem annyira, mint az olvasói leveleké) a mindig szélkakas módjára forduló „profli” kommentátorok hangvétele. A helyi és országos lapok, rádióműsorok e sokat megért és sokat próbált hangadóinak a „stílusváltására” már csak azért is érdemes odafigyelni, mert ezeknek a profli közvéleményformálónak bizonyítottan jó orruk van a várható „szélfúvulatok” fölismerésére.

Pedig – mondhatnánk – valójában nem történhetett nagy dolog. Az

RMDSZ brassói Kongresszusára összegyűlt néhány száz honi és külföldi résztvevő, s választottak Markó Béla személyében új elnököt, elfogadtak egy nyilvánosságra sem hozott határozatot. Vajon csak ennyi történt vagy sokkal több? A társadalmi nyilvánosságban tapasztalható magatartásokat figyelve az utóbbi változat mellett kell maradnunk. A fordulatot – hasonlóan más kelet – európai változásokhoz – nem a Kongresszus tette meg, hanem csupán a hordozó közeg szerepét töltötte be. A lényeges dolog ugyanis nem az, ami történt, hanem az, ami a kongresszus alkalmával nem történt meg! Az igazán zajos előkészület, a szinte végsőkig kifutott személyeskedő és patetikus szópárbaj, a megfogalmazott várakozások serege stb. tulajdonképpen nem a Kongresszust készítette elő, hanem generált egy olyan potenciális (levegőben lógó) eseményt, amely alakulásának módja révén vagy-vagy típusú döntést hoz: vagy legitimálja és általános társadalmi érvénnyel látja el a népnemzeti diszkurzus itt és most számunkra járhatónak tartott nemzetiségi változatát a hozzá tartozó patetikus nyelvezettel, megkérdőjelezhetetlen szerepekkel, autoriter struktúrákkal és többé-kevésbé beláthatatlan kezdeményezésekkel, vagy ... nem teszi meg ezt!

Bejött a második változat, s ez a „nem történés” sokkal lényegesebb változás, mint amilyennek első pillantásra látszik. A Kongresszus – mint társadalmi esemény – lefutási módja, s ebben az új elnök személyének jelképes értékű kijelölési gesztusa azt az üzenetet közvetíti, hogy valaminek vége van, valami nem fog megtörténni. Vagy legalábbis valami ettől kezdve lefele tartó ágba került. Hogy miről is van szó, az a mindennapi tapasztalatok nyelvén nem fogalmazódik meg, s talán nem is tud megfogalmazódni. De érzékeljük, hogy vannak lehajtottabb és felemeltebb fejek, s a brassói Kongresszus előtt mindezt mintha fordított szereposztásban láttuk volna. Az a benyomásunk, mintha valamiféle szerepcsere kezdődött volna el. Egy sok – sok éve begyakorolt, beavatottaktól és szimbolikus súlyú személyektől ellesett beszédmód, viselkedési eszköztár, érvrendszer mintha talajjalanná vált volna. Akik csak ezt a többes szám első személyben formálódó, monológ típusú beszédmódot gyakorolták, azok elbizonytalanodnak, lassan háttérbe húzódnak, vagy érdekvédelmi klikkeket alakítanak ki. Bár a „fentiek” még úgy beszélnek ezen a nyelven, mintha mi sem történt volna, az e beszéd holdudvarát alkotó réteg ezen a nyelven egyre ritkábban szól. Lehetősége nyílt más beszédmódokra, és ezzel elszakadt egy roppant erős gát. A patetikus Mimonológ egyeduralmának megtörése után lehetőség nyílik sok mindenre, mert nincs többé az „egyetlen” beszédmód, amely teljes határozottsággal vonhatná meg a neki nem tetsző cselekedetektől a legitimációs lehetőséget. Az

alternatív cselekedetekhez ma már potenciálisan alternatív beszéd kapcsolódhat, s ez az „egyetlen” diszkurzus uralmának alkonyát jelenti. Lassú de biztos léptekkel jön egyfajta káosz. Elgondolások lesznek, de nem lesz elegendő társadalmi érvényességük, és a nép-nemzeti diszkurzus hatalmának folyamatos érvénytelenedése okán arra sem nagyon lesz mód, hogy az éppen soros nemzetiségi hatalom (központi, helyi, politikai, közéleti stb.) az elképzeléseit érvényre juttassa. A használható kompetencia is roppant kevés lesz az elkövetkező időkben, de igazán az a szaktudás fog hiányozni, amely a létező kompetenciáknak társadalmi érvényességet tudna szerezni. A „nemzetiségi” hatalmi szó, illetve az ezt a szót hordozó viselkedésmód folyamatos elérvénytelenedése lényeges változást hoz: a magunk építette, több éve már csak nehezen toldott-foldott darabok kötőanyaga meglazult. 1989 ezt a burkot nem érintette, most viszont repedezni látszik. Valahol döntést hoztak arról, hogy ennek a buroknak az életbentartása (és egyre inkább külső forrásokból való táplálása) valahol, valakiknek már nem célravezető vagy egyszerűen túl sok időbe, energiába, pénzbe kerül. Beintettek hát, s ami saját erőnkől az elmúlt három év alatt nem sikerült, az most szinte egyik napról a másikra megtörtént. Úgy tűnik, hogy – a más változásokhoz hasonlóan – ezúttal is az ismert forgatókönyv szabályai érvényesek: egyelőre elegendőnek látszik az önmagát egyre valószínűbbül felpörgető „nemzeti” folyamat váratlan felfüggesztése, s ugyanakkor a belső mozgási pályák teljes nyitvahagyása. Lecsavarták a gázt, mielőtt a fazék tartalma kifutott volna, de esélyt adnak arra, hogy ami a fazékban van, az egy átmeneti időszakban úgymond kirottyogja magát. Nos, rajtunk a sor. Sokmindent ki lehet próbálni, sokmindent el lehet kezdeni, de a sikeres véghezvitelhez a legtöbb esetben meg kell szerezni a társadalmi hitelt. Egyre kevésbé fog működni az a saját hatalmi szó, amely a különböző kezdeményezésekkel szemben kényszerítő eszközöket vethetne be, s amellyel a neki tetsző cselekvés sikertelen volta sokáig elfedhető lenne. Számonkérések lesznek, talán nem is kevés, s természetesen igen kemény formában artikulálódó érdekellettek. Jön – egyelőre áttekinthetetlen és kezelhetetlen káosz formájában – a „nemzetiségi” demokrácia és pluralizmus. Beszélőnek és cselekvőnek azonban egyáltalán vigyáznia kell: ne fogjanak bele olyasmibe, amiből – a ránk ügyelők véleménye szerint – „nagy baj” lehetet. Ettől a körülöttünk állók mániákusan félnek. A többi – egyelőre – a mi dolgunk. Nekik nem sietős, nekünk pedig van bőven rotyogtatnivalónk, amíg a dolgok a helyükre kerülnek. Egyelőre ugyan nincs sok türelmünk hozzá, de majd beletanulunk. Különösen akkor, ha tudomásul vesszük, hogy a minket ért változást egy nem is túlságosan

bonyolult döntésnek köszönhetjük: abban a kontextusban, amelyben magunk is leledzünk, a bajkeverést egyelőre nem finanszírozzák. Amennyiben így van, ez talán már elég ok számunkra ezen a zavaros ezredvégen, hogy átmenetileg és visszafogottan optimisták legyünk. De intő jel arra is, hogy figyeljünk magunkra. Mindezt a „nemzetiségi elit” meglehetősen jól érzékeli is, hiszen az érkezett „megbízást” komolyan véve nagyszabású társadalmi játékba kezdett S erről már nagyon sokmindent el lehet mondani.

2. RMDSZ – centralizációs törekvések

A brassói Kongresszus gyökeresen átalakította az RMDSZ szerkezetét, s ezzel közvetett módon ugyan, de igen határozottan befolyásolja a „romániai magyar” elit további tagolódását. Az RMDSZ-re tehát kiemelten figyelniük kell, de nem mint intézményre, hanem mint igen paradigmikus társadalmi jelenségre. A felszínen a mindenkori RMDSZ esernyő újabb látványos kibomlása látszik, egy újabb és minden korábbinál szélesebb ölelésű nagy összefogás (minden szervezetet, sőt pártokat is hajlandó magába foglalni), a mélyben azonban az elit erőteljes tagolódását jelző erővonalak egyre pontosabban nyomonkövethetők. Ha metaforikusán akarunk fogalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy ma kísérlet történik az elmúlt 25 év legnagyobb és legtökéletesebb „romániai magyar „intézményének létrehozására, és ezt a kísérletet nagyon sokan komolyan is gondolják. Ez a centralizációs kísérlet azonban csak jelentős kompromisszumok árán lehetséges, s ezek a kompromisszumok tulajdonképpen szabad utat adnak az igen sokféle tagolódási pályáknak. Olyan pályák alakulnak ki, amelyek egy idő után intézményeket konstruálnak, s ezek nem lesznek majd egyetlen esernyő alá betuszkolhatók még ál-kompromisszumok árán sem. Ezt a kettősséget közelebről is szemügyre kell vennünk, különösen annak az első tagját, a mai centralizációs tendenciát, amely ma kétségkívül a holnapi folyamatok ellen is dolgozik (bár meglehetősen eredménytelenül). A centralizációs kísérlet azonban a „romániai magyar” elit társadalmi játékának ma kulcsfontosságú eleme.

a.) A brassói Kongresszus után „elnökség”, „parlament”, „kormány” jött létre, sőt ha minden jól megy, akkor előbb-utóbb egy igen széles alapozású érdekegyeztető tanács is alakul majd. Ebben az „állam az államban” játékban minden új struktúra tulajdonképpen legitimációs gondokkal küzd, hiszen egyéb nem történt, csak az, hogy kitalálva az új szerepstruktúrát, az elit tagjai kölcsönösen megválasztották és formálisan legitimálták egymást. A „nép”

legitimációja úgymond hiányzik. Ezt több tisztségviselő emlegeti is, holott mindenki jól tudja azt, hogy a „romániai magyar” igazán nem szokott kontesztálni sem személyeket, sem struktúrákat. Egyszerűen csak arról van szó, hogy a különböző struktúrákhoz tartozók – elfeledkezve a „nagy szerepeltetés” közben kötött alkalmi alkukat – egymást nem tekintik legitimnek. Magyarán: nem bíznak abban, hogy a másik megmarad a neki jutott keretek között, nem mindig ismerik el a keretek révén felállított hierarchiákat, s halogatóják a keretek és szerepek közti kapcsolatok játékszabályainak végleges rögzítését. Leginkább legitimnek az „elnöki” struktúra látszik, bár a román parlamentben ülő RMDSZ-csoport, ha csendben is, de még sokáig fogja kontesztálni az elnöki struktúrát. Kevésbé legitim a „parlament”, elsősorban a feladatok pontos rögzítése híján, valamint az ebből fakadó identitászavar okán. A legnagyobb legitimitáshiánnyal viszont a „kormány” kell megküzdenie. Új struktúra, és létezése csak akkor igazolható, ha dolgozik, ha működik, ha kormányoz. Az „elnöki” és a „parlament” struktúra számára elegendő annak fölmutatása, hogy léteznek, a „kormány” viszont mindenáron működni akar. Ez az akarat pedig a meglehetősen csendes „nemzetiségi” társadalomban még igen sok zavar forrása lesz. S nemcsak működni kell, hanem méghozzá gyorsan kell eredményeket elérnie. Újszerűségéhez tartozik az is, hogy meg is bukhat. Nem adatik meg számára a vegetálás lehetősége, vagy sikeres lesz, vagy lecserelik. Eredményt gyorsan felmutatni pedig csak erőteljes centralizációval lehet. Felülről lefele kell építeni, erőített ütemben sosem volt al-struktúrákat teremteni, a kapcsolatokat és szerepeket erőteljesen formalizálni, s ami az elképzelések sorában nem illik bele, azt kizárni. Mindezt nyilván a minden hasonló helyzetben előcítált ún. működőképesség jegyében. Próbálkozás rendeletekkel és rendelkezésekkel, a hatalomra való hivatkozás és a bizalmas, személyes meggyőzés, az élre állás és nem rejtett manipulálás – minden ilyen eszköz megengedett a működőképesség látszatának megteremtése érdekében. S mindezt olyan személyekkel az élvonalban, akiknek sem az „elnöki” struktúra, sem pedig a külön erőtenyezőt jelentő román parlamenti csoport szemében nincs szimbolikus súlya, s akiknek – e nézőpontból- tulajdonképpen nem nagyon volt joguk ezeknek a pozícióknak az elfoglalására. Ehhez járulhat még a rövidesen jelentkező szélesebb alapú kontesztáció, amely nem csupán a centralizációval helyezkedik szembe (ezt teszik majd a helyi tanácsosok), hanem a „kormányok” mindenkori idegenségét alapul véve ezt a „saját kormányt” is rövid úton, szimbolikus eszközökkel idegenné teszi.

Nyilván senki nem mondja azt, hogy nincs szükség „kormányra”. De

senki nem tudja pontosan, hogy miképpen kellene működnie. A „kormány” centralizációs gesztusai természetesen, mert túlélésének ez az egyetlen módja. De természetes az is, hogy minden struktúra igyekszik majd kibújni a centralizáló gesztusok hálójából. Mint ahogy az is természetesnek tekinthető, hogy a „kormány” lassan negatív viszonyítási ponttá válik. Ehhez a „kormányhoz”, mint negatív példához viszonyítva definícióként majd az a tudás, hogy milyen is kell legyen egy „jó kormány”. A kelet-európai közéleti szerepek mivoltát jobban érzékelő dörzsöltebb elit nyilván nem sietett egy-egy ilyen „kormány szerep” elfoglalására. Majd a második, harmadik felállásban! Addig is a centralizációs kísérleteknek lehetőleg mindenhol betartanak, s ha ki is épül formálisan az elmúlt 25 év legnagyobb és legtökéletesebb „nemzetiségi” intézménye, a benne résztvevők számára a belső pozíciók szilárd körülhatárolása, az önállóodni képes belső intézmények építése sokkal fontosabb lesz, mint a nagy egész működtetése. A felszín a nagy közös építmény mellett szól. A részvétel módja viszont a belső tagolódás erőteljes és visszafordíthatatlan jellegére utal.

b.) A belső folyamatokat legjobban a szereposztás mikéntje mutatja. A Kongresszus előtti szereposztás csak formális volt. Csak a működési keretet definálta, a tennivalókat már nem. Lehetett valaki képviselő, országos vagy helyi vezető, a tennivalóit ő maga határozta meg, s a számonkéréstől nem kellett tartania. Kapott egy terepmentet, amelyet a saját elképzelése szerint élhetett be, építhetett ki. Foglalkozhatott azzal is, amivel névlegesen megbízták, de építhette tervezett közéleti szerepének biztos alapjait vagy akár gazdasági vállalkozását is. Az ekkor kapott terepment az RMDSZ név és szerep által nyújtott szimbolikus tőke sokféle konvertálására nyújtott lehetőséget. Ezt a konvertálási gyakorlatot, mint társadalmi gyakorlatot, feltétlenül jó lenne elemezni, hiszen igen sok információ tartalmaz az elit 1989 előtti helyével és társadalmi súlyával kapcsolatban. A Kongresszus kényelmetlen fordulatokat hozott a konvertálásra specializálódott, az egyéni életpályákat vagy a kis birodalmakat építgetők számára. Ha nem is sikerült elérni azt, hogy a terepmentek szétosztását egy központi mag vegye kézbe, magát a szétosztás módját sikerült valamelyest szabályozni. Mégpedig kettős értelemben: egyrészt a Kongresszus után osztott szerepek sokkal pontosabban körvonalazottak, mint annak előtte, másrészt az egyes szerepekhez egyre több konkrét feladat rendelődött (néhol feladatkijelölés, máshol lehetőségek megvonása formájában). Az új szerepek tulajdonosainak valami keveset már tenniük kell, s ugyanakkor már nem tehetnek bármit.

Ez a strukturális szigorítás végső soron azt eredményezi, hogy az RMDSZ

név és szerep által nyújtott szimbolikus tőke egyre korlátozottabb mértékben konvertálható tetszőleges célokra. Ezért a területi és országos vezetésből, illetve a vezetések környékéről (és ez az utóbbi talán lényegesebb, mert ezek a „körülállók” jelentették a káderutánpótlást) sokan eltűntek. Maradt néhány ember, aki hivatalos politikusnak vallja magát, maradtak az eddig mellőzött és frissen befogott, mindig idealista értelmiségiek, valamint az érdemleges mennyiségű konvertálásokra mindig képtelen „holdudvar” hangosabb tagjai, akiket akár balekoknak is hívhatunk, s akikre a közeljövőben helyi szinten vezető pozíció vár. Ez az utóbbi réteg várhatóan nem csak struktúraépítésre képtelen, hanem a struktúrafenntartás gondját is igen nehezen tudja megoldani. Egy ilyen ártrendeződés után a kisvárosi szervezetek a falusi szervezetek mintájára válnak működésképtelenné, jobb esetben a tevékenység népművelő feladatok ellátásában merül ki.

Ez a szerkezeti leépülés a centralizációs tendenciák nyomán várhatóan felgyorsul, ezért a „kormány” hamar eljuthat abba a helyzetbe, hogy nem lesz sem információs, sem végrehajtó struktúrája. Ezért ezeket a szerepeket megpróbálja majd a helyi tanácsosokból létrehozandó helyi „parlamentekre” átruházni, azokra az emberekre, akik igen sok helyen csak most ébrednek rá arra, hogy ők tulajdonképpen RMDSZ tanácsosok (ti. ráébresztik őket).

A szerkezeti eljelentéktelenedés mögött egyértelműen a „romániai magyar” elit belső tagolódása áll. A nagy egészen belül vagy azon kívül erőteljes struktúraépítés folyik, és mindez sokkal fontosabb, mint a nagy egész működtetése. A „kormány” centralizációs kísérletei gyorsítják ezt a folyamatot. Különösen jól látszik ez az alapítványok megerősödésében, amelyek a maguk során mind-mind alternatív struktúraépítő szerepeket is felvállalnak. Legfeljebb még nem hirdetik ezt, de következetesen teszik, s ezek az új struktúrák várhatóan képesek lesznek arra, hogy akcióikhoz, ideológiájukhoz ők maguk teremtsenek – a patetikus nemzetiségi diszkurzust igénybe nem vevő – legitimitást. A sikeresnek induló szerveződés mögött ugyanakkor ott van az RMDSZ meglehetősen sajátos káderpolitikája is. Mint intézményes érdeképviseleti struktúra, az RMDSZ az indulás évében a kádereit nem kiválogatta és munkába állította, hanem – paradox módon – megjutalmazta. Mintegy önmagából adott szabad felhasználásra egy-egy részt azoknak, akiket egy igen szűkkörű elit az adományra érdemesültnek tartott. Ez a feudális gesztus azon a hiten alapult, hogy a megajándékozottak a kapott feudum többszörösét hozzák létre (ami így is történt), és így majd egy nagyobb és tökéletesebb egész áll össze (ami korántsem így történt). Gyakorlatilag mindenki visszaélt a kapott adománnyal, s ma addig menően hálátlan, hogy

a mozgástér korlátozását érezve egyszerűen félreáll. A nagy egészhez való tartozás szálait a birtokosok ma új, más csomópontokhoz bogozzák. A „nemzetiségi” szimbolikus vagon szétosztódása lassan a vége felé közeledik.

3. A szakértőkről

Az RMDSZ struktúrák kialakítása után egyre gyakrabban hangzik el, hogy szakértőkre lenne szükség. Ez az óhaj többször megfogalmazódott a brassói Kongresszus előtt is, de többnyire csak divatos szlogenként. Most azonban az RMDSZ vezetők, sőt a Civitas Alapítvány vezetői is ún. nemzetiségi kutatóintézet létrehozásának igényéről beszélnek. Okkal tehető fel a kérdés, hogy milyen szakértőkre is lenne szükség, illetve – hogy még pontosabban fogalmazzunk – miféle szakértői tudás jöjjön jól ma a kutatóintézetet szorgalmazóknak? Azt a kérdést, hogy vannak-e az ilyen munkához kellő számban, kellő jártassággal rendelkező szakértők, föl sem kell tennünk, hiszen mindenki tudja, hogy nincsenek, s a tervezett intézetek legjobb esetben is jó ideig csak a szakértővé nevelődés keretei lehetnének.

De vegyük sorba bár egy áttekintés erejéig a szakértők utáni óhajt kitermelő/éltető feltételeket. Ami a leginkább nyilvánvaló: az elit ma még meglehetősen pontatlanul tudja elmondani azt, hogy mit is kíván tenni a sajátjának vallott szélesebb társadalommal. Elveket, célkitűzéseket bőven megfogalmaz, de érvelésekre, részletes elgondolások kifejtésére nem képes. A tennivalók stratégiai átgondolásának és pragmatikus jellegű fölvezetésének képessége gyakorlatilag hiányzik. Ez a hiány nyilván zavarja az elitet az itthoni szereplési alkalmakban is, hiszen a nemzetiségi demagógia szókinccse nemcsak elkoptatott, hanem annak használatát néhány nagy név gyakorlatilag ki is sajátította magának. Jó lenne végre valami „okosat”, „újszerűt”, „értelmeset” mondani, amire jobban figyelnek, s ami a kompetencia létezését is igazolja. De jóval nagyobb szükség lenne ilyen új megnyilatkozásokra a kifele irányuló kapcsolatokban (különösen a bizalmas kapcsolatokban), amelyekben a politikai, gazdasági, erkölcsi stb. támogatásokra irányuló kéréseket egyre komolyabban meg kell indokolni. Mind a kapcsolatépítésekben, mind pedig a kérések során az elit azon tagjainak van várhatóan egyre nagyobb előnye, akik nem csak elveket és célkitűzéseket sorolnak fel, hanem értelmezni is tudják az itthoni helyzetet, az itthoni világ jó ismerőiként profi módon tudják felvezetni a kérést. Ehhez pedig feltétlenül szükséges az itthoni társadalomról való tudás, még pontosabban az itthoni társadalomról való beszélni tudás. De ugyanez a beszélni tudás nagyon jól

jönne az egymással folytatott politikai vitákban is, ahol az egyéni és a platformpozíciók megerősítését jelenthetné.

Az elit ma nem rendelkezik ezzel a tudással, és a nagyvilágba kilépve kényelmetlen számára a felfedezés, hogy máshol a közéleti személyiségek profi módon beszélnek a saját társadalomról. Sőt, néha még a mi társadalmunkról is. Előnyös lenne tehát az elitnek, ha két dolog egy csapásra megoldódna. Először is: ha igen rövid idő alatt (lehetőleg azonnal) előállítódna a saját társadalomról való érvényes vagy annak látszó tudás. Másodszor: ha ez a tudás gyorsan lefordítódna megtanulható/utánozható formákba, lehetőleg a legfontosabbnak ígérkező tételek, formulák kiemelésével. Az elit politikai kultúrájának alacsony színvonalát mutatja, hogy akut legitimációs krízis esetén valamilyen készen tálalt nyelvezetben keresi a megoldást, s nem nyelvezetteremtési kísérletekben. Az út viszont mindenképpen járható. Ezt igazolja azoknak az értelmiségieknek a politikai karrierje, akik rendelkeztek a társadalomról való újfajta beszélés képességével. Gyorsan az élvonalba kerültek, más kérdés, hogy meddig tudtak/tudnak ott maradni.

Szakértőkre tehát korántsem azért volna szükség, hogy döntéshozatalokat készítsenek elő, vagy éppenséggel stratégiai elképzeléseket dolgozzanak ki, hanem csupán azért, hogy rövid idő alatt és viszonylag megtanulható módon mondják el azt, hogy „mi van itt”. A jelenlegi helyzetben talán azt is lehetne mondani, hogy szerencsére nincsenek meg a kívánt szakértők, hiszen amennyiben kiszolgáltatnák az elit akarátát, akkor a társadalomról való adekvát beszélés nyelvtanának és szókincsének a gyors felkínálásával olymódon tennék lehetővé az identitáskrízissel küszködő elit ön-legitimációját, hogy az amúgy is bűvópatakszerű és lassú ideológiai kijózanodás hosszú évekre ismét háttérbe szorulna. Ettől azonban számos ok miatt nem kell tartanunk. Elsősorban azért nem, mert az óhajtott szakértői tábor nincsen sehol. Oly mértékben nincs, hogy egy-egy jelentős közéleti személyiségnek még megbízható és jól érvelő hivatali bértollnokot is nehéz találnia, nemhogy kész magyarázatokat szállító képzett ideológust.

A fentebb elmondottak korántsem jelentik azt, hogy a jelen pillanatban nem volna célszerű termelni a társadalomról való tudást. Amennyiben ugyanis ez a tudás szakmai kritériumok lapján termelődik, vagy megtörténik a lefordítása, de kritikai szemszögből, akkor ez a tudás már az elit számára sokkal kevésbé kiaknázható. Nem véletlen, hogy ma az elit a saját társadalomra irányuló kutatásokat közvetett formában sem támogatja, s természetesen a termelődött tudás kritikai felhasználásának kísérleteit sem. Az

előbbit azért nem, mert túlságosan hosszú távú befektetés lenne, az utóbbival szemben pedig érthető az elit fenntartásai, mert az értelmezésbe ő maga is folyton belekerül. Az alap kutatások közvetlen vagy közvetett támogatásának halogatása viszont kevésbé érthető, mert ezzel csak elodázódik annak a szakértői gárdának a kialakulása, amelynek a jövőben minden bizonnyal lennének megvásárolható eredményei és személyiségei, összegezősképpen az mondható el, hogy fölhasználható tudást gyorsan szállítani tudó szakértői gárda híján az elitnek pillanatnyilag le kell mondania erről az igen hatékonynak ígérkező legitimációtermelési lehetőségről. Az elit az igényt megfogalmazta, a fölhasználási lehetőséget is fölismerte, de a tudás megtermelésének eszközeit nem szerezheti meg.

E gondolatmenet keretében még ki kell térnem egy olyan jelenségre, amely a szakértői gárda kialakulását még abban az esetben is hátráltatni fogja, amennyiben az elit úgy dönt, hogy a szakértőjelöltek számára intézményes kereteket hoz létre. Ez a hátráltató tényező egy sajátos hiányjelenség, amely egyelőre nem tűnik kiiktathatónak. Ennek a hiánynak a lényege a következőkben ragadható meg: a „a romániai magyar társadalomban” 1989 után nem történt váltás nyelvpolitikai síkon. Ma az elit hangosan mondja ugyanazt, amit korábban rejtett alkalmakban mondott, explicit tonnában hirdeti azt, amit 1989 előtt utalásokba kellett foglalnia. Az egység grammatikája alapján szőtt nyelvi viselkedésminták természetesen 1989 után sem adhattak teret belső nyelvpolitikai küzdelmeknek, sőt, valamirevaló újítási kísérleteknek sem. Ezt a hiányt ma nagyon sokan érzik. A politikai-közéleti erőter a különböző érdeksztruktúrák mentén egyre határozottabban próbál tagolódni, de krónikusan hiányoznak a „nyelvertermők”, s nyelvi eszközök híján a társadalmi nyilvánosságban a küzdelmeket nem lehet megvívni. Az elit tagjai részint nem tudják, részint nem is nagyon merészelik egymást megnevezni sem, nemhogy egymást értelmezési keretekbe foglalni. Vannak szép számmal harsány, kizáró vagy bekebelező jellegű megnevezések, de ezek efemer jellegűek, s egyébként is gyorsan személyes síkra tevődnek át. Strukturáló erejük gyakorlatilag nincsen. Ha jelentkeznek is néha új definíciókkal kísérletezők (ők még csak „szóteremtők”), jelenlétük a nyilvánosság terében súlytalan, s címkeiket a címkézettek könnyedén rázzák le magukról. Az egység nyelvén beszélők pedig nyilván nem szorgalmazzák az alternatív nyelvertermést, s még kevésbé a nyelvpolitikai küzdelmeket, amelyek számukra váratlan, új identitásokat termelhetnek.

Két tényező azonban már most is a nyelvpolitikai küzdelmek fele taszítja a társadalmat, s ugyanakkor mindkettő a szakértői gárda kialakulását

hátráltatja. Az egyik tényező a tömegkommunikációs szerkezet érdekeiből áll össze. Sajtóberkekben egyre többen érzik úgy, hogy az elit minden rétegét érintő nyelvpolitikai csatározások jelentik majd a tömegkommunikációs struktúra tűzkeresztségét. Vagyis: a tömegkommunikációs struktúra számára a felnőtté válás útja az egység-diszkurzusból való kilépéssel kezdődik. A nyelvpolitikai csatározásokat szorgalmazó másik tényező tulajdonképpen nem más, mint egy vékony elitrétegnek a közéleti szerepre való beállítódása. Ez a réteg a politikai élet perifériájára szorult, magukat szakértőnek érző és jelentős közéleti szerepről álmodó, illetve a ma még vezetőszerpepet vállaló humán értelmiségiekből áll. Azok számára, akik még a hatalmi körön belül vannak, ma hallgatást parancsol részint a vezető struktúrákhoz való tartozás, részint pedig politikusi tehetetlenségük felismerése. De a többnyire rövid idő alatt bekövetkező kijózanodás, a közvetlen beleszólás lehetőségeinek fölszámolódása után ők lesznek azok, akik a társadalomról való tudásukat és személyes presztizsüket is latba vetve döntő részt vállalnak a politikai tagolódás kulcskifejezéseinek újradefiniálásában. Ilymódon közvetlenül vállalnak részt a politikai nyelvezetek kialakításában. Számukra a késztetés most is erős, de egy megfelelő, magát függetlennek nevező fórum híján a koncentrált átdefiniálási kísérletek egyre késnek. A mai kísérleteknek a létező médiákban az idegen szöveggörnyezetet is le kell küzdeniük. A brassói Kongresszus előtt már-már beindult ez az újradefiniálási folyamat, az új RMDSZ struktúra azonban ismét többeket meghódított ebből a rétegből. Kijózanodásukra azonban nem kell sokáig várni, mert politikusi inkompetenciájuk hamar kiderül, s akkor ismét az átdefiniálásokra fognak koncentrálni.

Az elmondottak alapján azt a következtetést vonom le, hogy a potenciális szakértők száma nem növekszik a közeljövőben, sőt – a várhatóan beinduló nyelvpolitikai újradefiniálódás miatt – egyenesen a minimálisra csökken. A társadalomértésben valamennyire is jártas „szakértők” szívesen meglovagolják majd a politikai nyelvteremtés munkájában adódó nyilvános szerepeket. Ha rejtetten is, de mindig közéleti szerepre vágytak, és a sokkal kevesebb nyilvános szereplést nyújtó szakértői státusz helyett szívesebben választják a „nyelvteremtés” mozgalmasabb, látványosabb munkáját. Ami nyilván együtt jár majd azzal, hogy a társadalomról való tudás szerzésér átmenetileg vagy végérvényesen felfüggesztik. Csak alig néhányan maradnak majd olyanok, akik az új identitásosztogatókban adódó pályalehetőségeket nem veszik túlságosan komolyan, s marad idejük/kedvük arra is, hogy tovább termeljék a társadalomról való szakszerű tudást. Szakértői gárda csak a most vagy

ezután tanulókból lehet. Abból a rétegből, amellyel ma gyakorlatilag az elit még társadalmi problémaként sem foglalkozik.

4. A tömegkommunikációs struktúráról

A szélesebb társadalom optikájából nézve a közép-kelet-európai régióban a tömegkommunikációs struktúra mindig az elit terrénuma, nemegyszer pedig az elit domináns megjelenési módja. A „romániai magyar társadalom” jelentős része ma is így tekint a tömegkommunikációs struktúrára. Ezt látszólag több jelenség is igazolja. Többek között az, hogy a médiák jelentős része még mindig a „mi” nyelvzetének bűvöletében él, ugyanakkor számtalan olyan alkalom van, amikor a médiák az elit legitimációs eszközének szerepét töltik be. A bevezetőben jeleztem már, hogy a monolit tömegkommunikációs struktúra falán megjelentek az első komolyabb repedések, egyelőre olvasói levelek és kívülállók által folytatott viták formájában. Az új hangnem jellege – megfigyeléseim szerint – határozottan jelzi, hogy a médiák a nyelvpolitikai újradefiniálódás terrénumává válnak, s ezzel együttjár az is, hogy megszűnnek az elit kizárólagos terrénuma lenni! A közeljövőben a tömegkommunikációs struktúra eltávolodik az elittől, és önálló struktúrává válik. Ez lesz az első olyan „entitás”, amely úgymond végérvényesen kiszakad a „romániai magyar” burokból, és nem csupán elindul a maga útján, himem igen jelentős konstruáló szerepet tölt majd be a társadalom általános újradefiniálódásában. Állításomat olyan vizsgálódásokra alapozom, amelyeket az elmúlt tíz évben folytattam a média működése tárgykerében. Érveimet tömören a következők foglalhatom össze:

A tömegkommunikációs struktúra a „romániai magyar társadalom” legképlékenyebb, változásra leginkább hajlamos szerkezete. Ezt az 1989 előtti sajátos kettős szerepe indokolja. Egyrészt a szocialista médiaszerkezet része volt, másrészt viszont nem képezte részét teljes egészében a román hatalmi beszédnek. Nemzetiségi jellegéből adódóan felemás helyzetben volt: formálisan a román médiaszerkezethez tartozott, tartalmilag azonban mindig maradt egy ellenzéki szerepe is. A hatalomhoz is tartozott, de a „mienk” is volt. Ez a felemás helyzet azt eredményezte, hogy a tömegkommunikációs struktúra sokkal inkább eszközjellegű maradt, mint a román tömegkommunikációs struktúra. Nem fonódott össze oly mértékben a szocialista hatalmi struktúrákkal, hogy ez az összefonódás számára komolyabb belső struktúrát alakított volna ki. Felszínes, szervezetlen maradt, olyasvalami, ami van, de nincs saját ereje, nem áll a saját lábán. Ez az

eszközjelleg eredményezte azt, hogy a médiákat 1989 után nem kellett mindenestől félreseperni, a struktúra lényeges átformálása nélkül is történhetek életképes kezdeményezések. Elég volt nevet, hangnemet, témát változtatni, s a kialakult médiaszerkezet maradhatott, a személyek, a fölépítések, a módszerek is maradhattak. Mivel ez a tömegkommunikációs struktúra mint társadalmi entitás nem létezett a szó szoros értelmében, nem voltak olyan rejtett belső erői, visszahúzó struktúrái sem, amelyek az új kezdeményezéseket érdemben gátolhatták volna. Visszahúzó erők egy-egy lap, műsor kapcsán jelentkezettek, de a struktúra szintjén nem. A struktúra egyik része nem szólhatott bele abba, hogy a másik rész változik, s a változó sem szorgalmazhatta a restaurációra hajlót.

Ez az örökölt strukturális gyengeség már 1989-től lehetővé tette volna az átfogó strukturális átalakulást, a „mi” nyelvezetéből való kilépést, a külön hatalom megteremtését. Mindez azonban nem történt meg, s csak ma látszanak egy ilyen változás jelei. A késlekedésnek többféle oka volt, ezekből csupán a legfontosabbakra utalnék:

– A befogadói tábor nem, vagy csak nagyon kis mértékben képes váltani a témakezelés módozatát illetően. A korábban megszokott fekete-fehér (jó-rossz) tállalási mód 1989 után is domináns. Nincs igény arra, hogy a társadalom történéseit a médiák árnyaltan mutassák be. A médiák nagy része rájátszott erre az általános elvárásra, s erre jó anyagot szolgáltatott az interetnikai feszültségek, valamint a szélsőséges román politikai pártok diszkurzusa, a román kormány és elnöki hivatal rossznak ítélt intézkedései. Jellemző, hogy ma, amikor a fekete-fehér beállítások száma a médiákban csökkenőben van (részint a kevesebb ilyen jellegű nyersanyag, részint az állandó ellentézetésekbe való szemantikai belefáradás okán), a befogadói réteg nem az árnyaltabb megközelítések fele fordul, hanem egyértelműen a színes megközelítések fele (magazinok). Ez is azt igazolja, hogy a mádiák 1989 után valós igényt szolgáltak ki a fekete-fehér megközelítések felvállalásával.

– A médiaszerkezet újratagolódását igen jelentős mértékben késleltette a hazai és külföldi támogatási rendszer továbbélése, illetve kialakulása. Tény, hogy támogatások nélkül a lapok nagy része megszűnt volna. De az is tény, hogy e támogatások nyomán a médiák nagy része jelentős mértékben lazított, nem törekedett arra, hogy erőteljes saját struktúrát alakítson ki, s ugyanakkor szívesen maradt a korábbi működési mechanizmusok bűvkörében. Mivel ezek az életbentartó támogatások várhatóan elmaradnak, a médiaszerkezetnek ez a kivárára építő része megszűnik meghatározó erő lenni.

– A tényleges váltást késleltette és bizonyos mértékben késlelteti ma is

egy sajátos csapdahelyzet föl nem ismerése. A médiák vezetői a legtöbb esetben úgy gondolják, hogy az 1989 előtti keret-szerep továbbra is játszható. Vagyis: nem kell állást foglalniuk, saját profilt, hangnemet választaniuk, nem kell világosan kimondaniuk, hogy hol is állnak, hanem elegendő „helyet adni” a beküldött dolgoknak, és minden fog menni mint a karikacsapás. E kényelmes pozíció hitvallói ma sem ismerik be, hogy a média maga az üzenet, s azt sem, hogy az üzenetnek legalábbis egy minimális szinten egyértelműnek kell lennie. A befogadók ezen a tájon is egyre inkább a médiát magát keresik, s nem a média egyik-másik anyagát. A mai médiák nagyrésze nem „egyéniség”, s a médiaidentitások ilyenfokú képlékenysége a befogadók és a bedolgozók elfordulásához vezet

– Csapdahelyzetnek minősült az a fölismerés is, hogy a médiáknak az a fő feladata, hogy vállalják fel a korábban rejtetten, a mindennapi élet privát tereiben zajló beszédet. 1989 előtt ennek a mindennapi beszédnek az ún. közérdekű része egyértelműen a fekete-fehér (jó-rossz) megkülönböztetés mentén zajlott. A médiák vezetői úgy gondolták, hogy legfőbb feladatuk ennek a rejtett beszélési módnak a nyilvánossá és legitimmé tétele, más szóval a kimondás gesztusának vállalása. Nyilvánvaló, hogy a médiák a sérelmi beszédre még alaposan rá is játszottak. Ennek a csapda-helyzetnek a föl nem ismerése a médiaszervezet tagolódását és újradefiniálódását visszavetette.

- Hátráltató tényező ugyanakkor az a szakmai inkompetencia, amely a tömegkommunikációs struktúrát minden szinten jellemezte (az írni tudás hiánya, a szerkesztési munkák nehézsége, az infrastrukturális lehetőségek nem ismerete, a médiaműködés szervezésében mutatkozó teljes ismerethiány, a megcélzott társadalom nem ismerete stb, stb.)

Mindezek az okok egyértelműen vezettek oda, hogy a tömegkommunikációs struktúra az elmúlt három évben látszólag a központban volt, valójában azonban a partvonalon állt. Jelentékeny társadalmi erővé nem tudott válni, s a belső újrászerveződést is mindmáig elhanyagolta. A most mutatkozó változások mellett még mindig azt mondhatjuk erről a szerkezetről, hogy mennyiségileg jelentős, de tulajdonképpen súlytalan, s mindaz a sokarcúság, amely a szerkezet egészét kellenne hogy jellemezze, az szinte minden egyes képviselőjén belül megvan. A rendszert alkotó egyedek diffúz jellege, határozatlansága, kapkodása korántsem csak egzisztenciális okokra vezethető vissza (ahogyan a médiák vezetői ezt beállítják), hanem sokkal inkább az 1989 előtti ontológiai státuszhoz való ösztönös, bár egyre

sikertelenebb ragaszkodásban. Ami azt a beállítódást jelenti, hogy elegendő létezni, mert a működési szabályok egy tágabb struktúrában meg vannak határozva. Ezért az újradefiniálódást, s ezzel együtt a saját birtok határainak a megvonását, a saját arcél definiálását, a saját terep folyamatos megvédését biztosító eszközök és eljárások kifejlesztését még mindig lehet halasztani. Valójában ma már világos, hogy nem lehet, és a médiákkal történik – 1989 után – az első visszafordíthatatlan változás: az egész tömegkommunikációs szerkezet a tagolódás és újradefiniálódás állapotába került. Korábbi helyzete tovább nem tartható, s elsősorban azért nem, mert nem volt olyan önálló belső struktúrája, amely ma képes lenne a küszöbönálló változást sokat késleltetni. A médiaszerkezet „gyenge” volt, és gyengesége okán ma tulajdonképpen ő az első „újjászülető”.

Ennek a strukturális változásnak kétségkívül lesz egy olyan eleme is, amelyre mindenképpen oda kell figyelnünk. A beinduló tagolódás nyomán a tömegkommunikációs struktúra fokozatosan oldalra tolódik. A struktúrán belül az egyes alkotóelemek (médiák) fokozatosan önálló arculatot alakítanak ki, és a médiaszerkezet a beinduló nyelvpolitikai küzdelmek terepuma lesz. A társadalomszerkezet más, még változatlan elemeihez képest szerepe pontosabban definiálódik. És ami talán meglepőnek számít majd: mivel a társadalomszerkezet más elemei nem, vagy csak alig változtak, a médiaszerkezetnek az általános újradefiniálódási folyamatban konstitutív szerepe lesz. A médiák fogják elbeszélni mindannyiunknak, hogy mi is történik velünk, mégpedig úgy, hogy az elbeszélést nem fogja diktálni senki. Úgy tűnik, hogy a médiák egy része már elég erős ehhez a szerephez, s ha a támogatott médiák csődöt jelentenek, akkor a médiaszerkezet saját lábakon álló elemeinek a társadalmi súlya oly mértékben megnő, hogy nem fognak késlekedni a „velünk ez történik...” sztorik darabjainak sorozatos közzétételével. A sztorik igen jelentős részének természetesen az elit lesz a tárgya, mert hiszen igazán érdemleges ezen a tájon az elmúlt években csak az elittel történt. A tömegkommunikációs szerkezet hatalommá válik, s azt már teljesen külső tényezők határozzák majd meg, hogy önálló hatalom lesz-e, vagy pedig egy nagyobb, átfogóbb tömegkommunikációs szerkezet részévé válik.

5. Tisztaság és számonkérés

Akik megírják majd a „romániai magyarság” forradalom utáni történetét, azok minden bizonnyal el fognak töprengeni a bizakodás és a reménykedés

különös váltakozásán. A nyilvános térben megfogalmazódó szövegekben szinte kötelező volt a reménykedés, a mondottak egésze viszont igen sokszor a teljes reménytelenséget sugallta. Máskor pedig megfordult ez. a viszony: a reménytelenség nyert tételes megfogalmazást, a szavak mögöttes tartalma viszont reménykedésre buzdított. Ezek a szövegek azoknak a beszédmódjára emlékeztettek, akik 1989 előtt vállalták a hatalommal való szembe fordulást, akik a rendszer bűneinek a nyilvános fölmutatásával végső soron – mintegy ellenpólusként – erkölcsi tisztaságukat helyezték a középpontba. „A reménytelen helyzet – írja Milan Kundera – mindig azt a vágyat kelti a tisztességes emberben, hogy kinyilvánítsa álláspontja tisztaságát. A becsületes ember a legsötétebb diktatúrában is arról álmodozik, hogy legalább egyszer világgá kiabálhassa ellenvéleményét; és még ha ezzel senkinek és semminek nem is használ, sőt személyes végzetét okozná vele, akkor is ez az egyedüli lehetősége arra, hogy megőrizze legalább az utolsót, ami sajátja: az arcát.”

Igaz, hogy kevesen, de nálunk is voltak, akik nyilvánosan vállalkoztak erre a Kundera által jelzett kockázatos tetre. Róluk 1989 után sok szó esett, a figyelem középpontjába kerültek. Nem történt viszont nyilvános beszélés arról, hogy az elit nagyobb része ilyen vagy olyan oknál fogva nem tette meg ezt a gesztust. Nyilván érezték egy ilyen gesztus megtételének szükségességét, törekedtek arra, hogy saját arcuk tisztaságát valamilyen formában fölmutassák. Szűk (és biztosnak látszó) baráti, családi, munkahelyi körben próbálták eljátszani azt, hogy ők mások, mint a rendszer, s bár meg kell tenniük egyet s más, ők mégsem piszkolódtak be, az ő arcuk tiszta, ők a létező helyzet fölött állnak. Néha megpróbálták mindezt a nyilvánosság számára is jelezni, nyilván csak utalások, összekacsintások révén. S mivel így a saját arc tisztasága nyilvánosan soha nem mondatott ki, maga a tisztaság hirdetése későbbi időszakra, 1989 utánra maradt.

Az úgynevezett forradalom nemzetiségi vonatkozásban elsősorban ennek az erős, korábban lefojtott igénynek nyújtott példátlan kifizetési teret. Meglepő viszont, hogy az elit tagjai eltérő módon éltek ezzel a lehetőséggel. Egyféleképpen viselkedtek a korábban első vonalhoz tartozók, és másképp a második vonal tagjai. A különbség azért is lényeges, mert 1989 után a „romániai magyar” elitnek gyakorlatilag minden tagja bizonyos értelemben az élvonalba került. A második vonalhoz tartozók arcuk tisztaságának fölmutatását fontosnak és sürgetőnek ítélték. Ők dominálták az 1990-es, 1991-es évek közéletét. Az első vonalbeliek, akik ma ismét dominálnak, csak később kerültek előtérbe. Ők nem foglalkoztak tisztaságuk hirdetésével vagy bizonygatásával, úgy tettek és úgy tesznek, mintha ezen a tisztaságon soha

semmi nem ejtett volna foltot. Nézzük először az első csoportot, a saját arca tisztaságára nagy gondot fordítók rétegét

a.) A korábban a második vonalhoz tartozók az első hónapok mozgalmas időszakában úgy érezték, hogy szóban vagy írásban erőteljesen el kell határolniuk magukat a diktatúra világától, annak továbbélő formáitól. S mivel ez gyorsan, könnyen ment arcuk tisztaságának meggyőző hirdetése céljából rövidesen használatba vették a forradalom után jelentkező új, külső vagy belső ellenfeleket. Kemény ítéletek illették a tegnapot, de még keményebbek a saját és az idegen ellenfeleket. Nem kímélték tegnapi önmagukat sem, ha arról volt szó, hogy mai arcuk tisztasága mellett hangzatosan kell érvelni. Ebben az időszakban megnőtt a „kockázatos tettek” száma, s ezzel egyidőben egyre gyakrabban nevezték az új helyzetet reménytelennek. Ma visszatekintve az akkor elhangzott szövegekre, eljátszott szerepekre, okkal állítható, hogy annak a helyzetnek szükségszerűen reménytelennek kellett lennie, hiszen másként nem vált volna lehetségessé az arcok tisztaságának hatékony felmutatása. Mivel ez a „tisztulási folyamat” a nyilvános térben zajló szimbolikus értékű cselekvések sorozatából állhatott össze, s ehhez sok idő kellett, nyilvánvaló, hogy a helyzet reménytelennek való beállítása is alaposan elhúzódott. Kundera már idézett gondolatmenetét elfogadva ezen nem is kell csodálkoznunk, hiszen a szóbanforgó típus nem csak reménytelennek állítja be az adott helyzetet, hanem „kockázatos tetteivel” még „hozzá is járul az ilyen helyzet kialakulásához...nem vágyik arra, hogy győzzön az igazság, amely mellett síkraszáll; ő maga ugyanis éppen azzal nyer a legtöbbet, ha az ügy, amelyért lelkesedik, vereséget szenved, mivelhogy épp az igazságos ügy kudarca világítja meg robbanásszerűen a világ nyomorúságos voltát és a magamutogató jellemének teljes dicsőségét”.

Kundera ítélete súlyos és egy ponton talán igazságtalan is. Mivel idézett okfejtése egy elkövetkező időszakra szól, önkéntelenül is egymás mellé állította azokat, akik a helyzet reménytelensége láttán arcuk tisztaságának felmutatására törekedtek azokkal, akik arcuk tisztaságának fölmutatása érdekében a helyzet reménytelenségének igazolására játszottak. Az elitnek ez a típusú helyzetkezelési stratégiája nálunk is működött, 1989 után egyenesen strukturált formákban. Mára azonban ez a stratégia lassan érvényét veszti. Mondhatja azt az elit, hogy a helyzet nehéz, de nem mondhatja azt, hogy teljesen remánytelen. Egy szerep társadalmi dominanciája végetért. Eljátszói komoly pozíciókat is szereztek, de nem győztek, és nem képeznek átütő erőt. Lassan háttérbe szorulnak, és helyüket elfoglalják azok, akik 1989 előtt az

első szellemi vonalba tartoztak, és akik igyekeznek elkerülni azt, hogy életútjuk tegnapi mozzanataira komolyabban rákérdezzenek.

b.) Ehhez a réteghez azok tartoznak, akik 1968 táján, esetleg még előbb komoly közéleti szerepeket vállaltak (szerkesztők, egyetemi tanárok, nemzetgyűlési képviselők, írók, hivatalnokok, tanügyi vezetők, ideológusok stb, de erről ma egyáltalán nem hajlandók beszélni. Ez a réteg viszonylag csendben kívárta, hogy az elmúlt két-három év hangoskodói, panaszkodói kifuthassák magukat, ma pedig szervezői pozíciók elfoglalásával, vezércikkek írásával, nyilvános szereplésekkel megpróbálnak ismét a középpontba kerülni. S teszik mindezt irigylésre méltó kitartással, sok munkával, és következetességgel, úgynevezett szakmai mezben. Lehet velük párbeszédet folytatni, vitatkozni, munkájukat bírálni, csak egyvalamit nem lehet: élettörténetük korábbi mozzanataira rákérdezni. Ők ezt a korszakot zárójelbe tették, és nem illik a zárójelek mögé pillantani. Nagy nevek, akik az elit mai társadalmi játékában látszólag megengedhetik maguknak, hogy ki nem mondott hamisítással éljenek: nekik tegnapjuk nem is volt, illetve ami volt, az ugyanaz volt mint ma, tehát nem érdemes emlegetni. Úgy vélik, hogy ők 1989 előtt is azt gondolták, amit ma, úgy cselekedtek, mint ma, legfeljebb csak kisebb hatékonysággal. Ők nem változtak, nem kellett változniuk, épp oly következetesen és szakszerűen vállalják fel a társadalom gondjait, mint korábban. A tegnapot a mai feszített ritmusú cselekvésekkel/szerepléssel/közlésekkel fedik el, és vakon bíznak abban, hogy a tegnapról senki nem fog majd beszélni.

Az elit többi rétege, a hangadó médiák vezetői látszólag tiszteletben tartják ezt az óhajt. A szövegekkel, szereplésekkel találkozó hallgatók/nézők/olvasók azonban időről-időre megtörik a tegnapról való beszélés tabuját. Az ok eléggé nyilvánvaló. Az elit eme tagjai nem mindig úgy írtak mint ma, nem mindig olyan közéleti szerepet játszottak, mint ma. Egykori szerkesztőként, egyetemi tanárként, képviselőként, iskolaigazgatóként, íróként voltak olyan gesztusaik, hangsúlyaik, kijelentéseik, – s egyáltalán nem kis számban – amelyek a szocialista államhatalom közvetett vagy közvetlen megnyilvánulásainak tűntek. Aki „fent” volt, az óhatatlanul tett ilyen gesztusokat, ha másegyébert nem, akkor formáságból. Lehet, hogy akik megtették ezeket a gesztusokat, azok nem hittek benne, de mindig akadt legalább egy olyan olvasó, néző, egyetemi hallgató, diák, kérelmező szülő stb, stb aki „kisemberként” ebben a gesztusban a hatalom ellene irányuló megnyilatkozását látta, s aki az adott helyen, az adott időben a szóbanforgó

szerkesztőt, egyetemi tanárt, képviselőt, igazgatót, író a hatalom prominens képviselőjeként volt kénytelen kezelni. Sok ember él együtt olyan negatív előjelű emlékekkel, amelyek közéletünk mai nagyjainak korábbi közéleti szerepeihez kapcsolódnak. Nem az általuk gondoltakhoz, hanem a beélt, a felvállalt társadalmi szerephez. S ezek az emlékek az egykori „fentiek” mai közéleti szereplései láttán föllevenítődnek, kimondódnak. Megjelennek személyközi beszélgetésekben, elhangzanak felszólalások formájában, főbbukkanak olvasói levelekben az újságok hasábjain.

Akikről így beszélnek, azok nagyon dühösek. Nyilvános levelekben válaszolnak, miszerint amit ők tettek, az nem is volt fontos, a betöltött szerep nem volt jelentős, a kezükben összpontosuló hatalom nem volt igazi hatalom és így tovább. Letagadni nem nagyon tudják az egykori „lentiek” állításait, de igyekeznek lezárni az ügyet, s próbálják tegnapi életútjukat visszazsorítani a biztonságot sugalló zárójel közé. Nem veszik észre, hogy egyre többen, egyre többet beszélnek a tegnapról, az ötvenes évekről, az 1968-as nagy kiegyezésről, a szocialista kultúra meg-megújuló kampányainak vezetőiről. Nem veszik észre, hogy csak akkor tudnának valamennyire gátat vetni a számonkérő emlékezésnek, ha ők maguk elébe mennének a dolgoknak, ha bizonyos értelemben „elárulnák” azt a kort, amelyben szerepeiket eljátszották: elmesélnék azt, amit a „lentiek” akkor sem tudtak és ma sem tudnak, s ily módon személyük helyett az eseményekre terelnék a figyelmet. Ez ugyan valamelyes presztízsvesztéssel járna, talán a mai közéleti szerepléseiket is vissza kellene fogni, de az ilyen gesztus a rosszszívű, személyreszóló számonkérések alól vélhetően kihúzná a talajt.

A visszatekintést azonban minden eszközzel igyekeznek kiküszöbölni, s ha mégis sor kerül ilyesmire, minden ilyen kísérlettől betegesen félnek. Nem hajlandók tudomásul venni, hogy példaszerű szocreál novellát írtak a gyár hívó szavát megértő falusi lányról, ezerszer szavalt verset a szocializmus hőseiről és riportot a szocialista tájról; egyetemi kurzusok keretében fölmondták az egyedül üdvözítő tanokat; a szerkesztői és kiadói munkában kompromisszumok hosszú sorát kötötték, amelyeknek nagy része nyilvánvaló fiaskó volt; ideológiai tanácskozáson zökkenőmentesen simulnak bele szövegeik a „vannak még hiánnyosságok, elvtársak” frazeológiájába és így tovább. Lehet, hogy mindezt tévedésből, kényszerből, túlélési vágyból vagy éppen sikeres alkuk érdekében tették, de mindez nem jelenti azt, hogy ezek a „szocialista gesztusok” nem történtek meg. Nem lehet meg nem történteknek tekinteni őket, és ami sokkal fontosabb: nagyon sokan vannak olyanok, akik a „lent” pozíciójából, a „sértett fél” pozíciójából ezeket a gesztusokat úgy

kezelték, mint a szocialista államhatalom megnyilvánulásait! Mindezek szemében pedig az elit akkori gesztusai negatív beállítást nyernek. Elkövetőik apellálhatnak a szigorú sorsra, a kényszerűségre, de az akkori események „lenti” résztvevői ma úgy gondolják, hogy nekik igazuk van, s még azt is gondolják, hogy az akkori „hatalmi” gesztus a mai közéleti szereppel nem fér össze. Illene cezúrát tenni a kettő közé. Az akkori hatalmi gesztusok „lenti” résztvevői ma úgy gondolják, hogy nekik igazuk van, mert nekik kell a múlt tényeit előásniuk, s arra is feljogosítva érzik magukat, hogy az egykor megélt eseményekhez ma, több évtized távlatából, értékkételeteket rendeljenek. Ez pedig már nem egyéb, mint a szó szoros értelmében vett számonkérés. Azokat érinti, akik a tegnapok kulcsfigurái voltak, ma szeretnének a jelen kulcsfigurái lenni, és úgy tesznek, mintha a tegnapi társadalmi szerep nem is létezett volna. Egyre több jel mutat arra, hogy a tömegkommunikációs szerkezet a nyilvános számonkéréstől (esetenként a lejáratástól) nem fog elzárkózni. Ugyanakkor a „büntelen” új elit is szorgalmazni fogja ezt. Ebben a várható számonkérési hullámban a tegnapi elit ma szerepet vállaló tagjai közül többen áldozatnak tekintik majd magukat. Amennyiben semmit nem tesznek azért, hogy a tegnapijukról beinduló értékelést ők maguk is alakítsák, akkor minden bizonnyal önérzetükben, becsületükben sértett áldozatoknak tekinthetik majd magukat.

*****

Az egyszólamú beszédről

Az elit nagy társadalmi játékaról szólni akkor is kockázatos, ha csupa jót állítunk mindekiről. Kockázatos, mert sosem lehet eltalálni azt a minősítést, azt a jelzőt, amellyel az érintett személy vagy intézmény igazán elégedett lenne, s amely ugyanakkor ne sértené más személyek és intézmények hiúságát. Rosszat írni – bármilyen indok legyen is rá – még kockázatosabb, hiszen míg a dicsérettel némileg megoszlanak az érintettek, addig egy-egy elmarasztaló ítélet nyomán egyöntetűen fordul az ítélet megfogalmazója ellen mind a megméretetett személy vagy intézmény, mind pedig a megméretetéstől rettegő társak. Közös karlendítéssel mutatnak rá a békés felszint megzavaróra, egyazon pillanatban és egyazon hangfekvésben kiáltanak rá, hogy ily módon megbélyegezzék.

Sok jel mutat arra, hogy a mérlegelő/értelmező szó használata akadályokba ütközik. Vannak, akik élnek vele, de hangjuk halk és véletlenszerű, s mondanivalójuk súlya a mai kontextusban még jelentéktelen. Ezen nem kell csodálkoznunk, hiszen minden nyilvános térnek számítót utcasarkon még mindig azok

a lehangosabbak, azok szervezik a nyilvános beszéd rituáléit, akik csak egyetlen hangfékvésben tudnak beszélni, akiknek mindenkorí mondanivalója mögött egyetlen kizárólagos hit vagy értékalkazat áll, akik az egyszer elfogadott (vagy örökül kapott) fix ponttól nem tudnak elszakadni, s akik minden más hangot, amely megtöri a mono-fon beszéd rendjét, idegenné vagy egyenesen ellenséggé formálnak át. Ez a beszéd nem túri a rákérdezést, nem viseli el a ráfigyelő tekintetet, nem ismeri fel saját érvényességének határait, veszélyes ellenfelet lát minden más hangban, s veszélyt érezvén, csak önnön hangereje növelésében látja az egyetlen kiutat. Harsog, átkoz és száműz, hogy utána – némiképp lecsillapodva, demagóg önkritika szellemében – végrehajtsa magán azt a kis kozmetikázást, amely az ellenséges beszédekkel szemben immunissá teszi.

Aki értelmezni próbálja a körülötte zajló eseményeket és azok hőseit, annak hamar rá kell jönnie arra, hogy a bejárásra kiválasztott terep kiszámíthatatlanul viselkedik. Ahol a legszilárdabbnak tűnik a cselekedeteket beburkoló egyszólamú beszéd, talán ott roppan össze száraz kéregként a leghamarabb, s ott lesz a leghesebb a reakció. A terep egyébként is csak csigalassúsággal járható, oly sok az újraértelmezendő tett, és elképesztő mennyiségű lábjegyzetet kíván az összekacsintásokra alapozódó egyszólamú beszéd. S ha mindennek ellenére sikerül körvonalazni egy-egy vázlatot, a létező társadalmi agorák közül még egy sem képes arra, hogy társadalmi érvénnyel lássa el az elkészült értelmezést. Az értelmezés elhangozhat, nyomtatásban megjelenhet, de nincs fórum, ahol társadalmi súlyra tehetne szert. A mono-fon beszéd fórumain pedig az értelmező szó menthetetlenül esetleges és idegen. Más nyelven, más füleknek szól, s bár jócskán vannak már polifon diszkurzusra vágyók, táboruk még nem elég nagy, vagy helyük nem eléggé megjelölt ahhoz, hogy ez a locus agorává is váljék. S ezen nem is kell nagyon csodálkozunk, hiszen az értelmező szót is használni tudók igen alaposan belekeveredtek az elit nagy társadalmi játékába. Egy olyan játékba, amelyben nem csupán a föl sem ismerhető csapatok játszanak sokkapus meccset, hanem amelyben a közönség és a bíró is folyton labdába rüg. Mintha szaporodna azok száma, akik úgy érzik, hogy a játékos meze furcsán lóg rajtuk, s időről-időre megpróbálnak kikerülni a játékból. Keresik a partvonalat, amelyet egyelőre megtalálni sem könnyű. Ha egy helyre gyűlnek, akkor már pusztá együttlétük is fórumot teremthet az értelmező szó számára, s elindulhat egy olyan átrendeződés a nyilvános beszéd síkján, amelynek nyomán a mono-fon beszéd híveinek és apostolainak folyamatosan veszíteniük kell

Csikszereda, 1993 június

Cs. Gyimesi Éva

A kisebbségi elit nyomorúsága

A kerekasztal négyszögesítése

Az Interdialog Társaság „képzelt kerékasztalára” szóló meghívást ma, június 26-án vehettem át. Mivel Biró A. Zoltán vitaindítója már a címével is azonnal felkeltette érdeklődésemet, rögtön elolvastam. Csak azután lapoztam vissza, mikorra is kellene elküldeném kikivánczó hozzászólásomat: július 10-ig. Ekkor újra megnéztem, mikor készült a vitaindító szövege. Most, júniusban.

Ez az igen szorosra szabott határidő, bevallom, kétségeket ébresztett bennem affelől, hogy a kezdeményezők komolyan gondolják a képzelt kerekasztalt. A kerekasztal ugyanis feltételezi, hogy nincsen helyzeti előnyben, azaz: nem ülhet az asztalfőn senki azok közül, akik jelen vannak.

Biró A. Zoltán azt, amit júniusban írt, úgy vélem, viszonylag hosszan átgondolhatta. De ha én jelen szeretnék lenni ezen a katonásan összehívott kerékasztalon (a sürgősségre gondolok), akkor le kell mondanom arról a lehetőségről, amiről a vitát indító személynek előnyös helyzeténél fogva nem kellett lemondania: a kérdés alapos átgondolásáról és a kierlelt megfogalmazásról. S még ha ez az írás, mondjuk, már június közepén eljutott is valakihez, azok a címzettek sincsenek sokkal ragyogóbb helyzetben, mint jómagam, mert egy szűk hónap sem jelent sokkal több időt, mint az a két hét, ami nekem áll rendelkezésemre. Különösen ha a szóbanforgó elitnek nevezett réteg ama részéhez tartoznak, mint alulírott, aki sokszor egész napját kitöltő tanári teendői mellett a „társadalomról való tudásra” és alkalmoszerűen közéleti szerepre is igényt tart, és akinek a Biró A. Zoltán által megfogalmazott kérdésekről talán ennél a hozzászólásnál alaposabb kifejtésre is érdemes gondolatai lennének.

Nos, ettől a körültekintőbb átgondolástól foszt meg, hogy ez a „képzelt asztal” – akarva-akaratlanul – téglalappá sikeredett. Minden kajánság nélkül, inkább sajnálattal állítom ezt, mert bánom, hogy amit hozzászólásként el

szeretnék mondani, sem gondolatmenetét, sem formáját tekintve nem lehet méltó az asztalfőről elhangzó vitaindítóhoz, és ahhoz a színvonalhoz sem, amit magamnak elképzelek.

Így az a megjegyzésem, amit legelőször is az elit fogalmának némileg egyneműsítő használatáról szeretnék tenni, mintegy máris igazolást nyer azáltal, hogy ennél az asztalnál az elit szó a következőképpen válik ragozhatóvá: elit, elitebb, legelitebb... Ha úgy tetszik, elméleti szempontból érdekes probléma állt elő ezzel.

A diszkurzust kezdeményező elit hatalma

A legelitebb – a vitaindító – kinn ül az asztalfőn, és hozzá közel azok a szimpla elitnél elitebb beavatottak ülnek, akikkel gyakrabban szokott találkozni, és a javasolt témáról rendszeresen beszélgetnek. Alulírott kétségtelenül hátrányban van velük szemben, mert önhibáján kívül megkésve és ugyanakkor sietősen kell bekapcsolódnia a kezdeményezett, de az elitebbek által már begyakorolt diszkurzusközösségbe. És ezt még akkor is kényelmetlennek tartja, ha egyébként hajlandó az (ön)kritikától sem mentes reflexióra arról a témáról, amiről a vitaindító szól, hogy tehát miképpen is tagolódik az elit.

E fenntartásokat el kell mondanom, mert van némi – fordított előjelű – tapasztalatom arról is, milyen, ha vitaindítóként tapasztalja az ember: párbeszédre kérő, jóhiszemű kérdésfelvetése kemény falakba ütközik. Nem méri fel előre, milyen kihívást jelent az önreflexióhoz nem szokott emberek vagy testület számára, ha ő szokatlan diskurzusba kezd, és először teszi fel azokat a már-már tabunak tekintett kérdéseket, amik az intézményi nyilvánosságban eddig nem hangzottak el, például: mi a feladatunk, jól végezzük-e, hogyan kellene megoldani, megvannak-e hozzá az objektív és szubjektív feltételek, miben nem értünk egyet stb.

S mert évtizedekig nem illett ilyen banálisnak tetsző kérdéseket firtatni, még azok is gyanakodva fogadják, akik az adott kollégát egyébként kedvelik. Mert akik e kérdéseken kevesebbet vagy egyáltalán nem gondolkodtak, azok számára ez a kezdeményezés hátrányosnak tűnő helyzetet teremt, és frusztrációval jár. Az adott helyzetre rákérdező személy rendszerint hiába próbál párbeszédet indítványozni a közös intézményi problémákról, mert a többiek elzárkóznak: úgy vélik, az illető valamiféle hatalmat kíván fölöttük kisajátítani. Az általa kezdeményezett diszkurzus (nyelvi?) hatalmát.

A megszólított pozíciójából adott helyzetben ilyennek látszanak az eliten belüli erőviszonyok.

Ez óhatatlanul így tűnik jelen esetben is, amikor a felkért hozzászólónak alig van gondolkodási ideje, miközben a felkérő fél – akinek eddig talán több ideje volt gondolkodni – egy hónapon belül igényes-kiadványt is tervez a kerekasztal anyagából. Az ember hajlamos arra gondolni, hogy a kezdeményező ezáltal növelni akarja saját szimbolikus tőkét, hogy még jobban megerősítse eddigi elitpozícióját.

Ez a látszat (avagy valóság?) – és ez a dologban rejlő csapda – azt hiszem, elkerülhetetlen, minthogy az elitről való beszélést, természetesen, mindig egy elit(csoport) kezdeményezi, aki ezáltal – mivel egy kollektívnek (is) szánt – az elitről szóló – önreflexió kiemelt (önjelölt) alanyaként beszél, előírja a többieket is érintő diszkurzus keretét és nyelvezetét. Hogy úgy mondjam, ő a meta-/avagy: transz-/elit-nyelv megteremtője, és így előnyt élvezhet azok fölött, akik vele együtt válnak tárgyaivá is az indítványozott értelmezésnek. Hiába tárgya ő maga is az önreflexiónak, s hiába kínál valódi párbeszédet, a többiek úgy vélhetik, ezzel a saját diszkurzusának hálójába fogja be őket. A kollektívizmus – az egyneműsítő „mi” – csapdája itt is megjelenik tehát.

Alulírott természetesen elháríthatná a felkérést, hogy részt vegyen ebben a számára nem túl előnyösen induló játszmában, de először is teljesen jóhiszemű (előbbi aggályai is, mint látható, inkább szakmai természetűvé szublimálódtak), meg túlságosan is érdekelt azokban a közösnek érzett problémákban, melyeket a vitaindító körüljárt.

És, ha őszinte, be kell vallania, nem valamiféle fennkölt „képviselési” felelősségérzet vezeti csupán abban, hogy maga is rákérdezzen, mi történik itt a romániai magyaroknak nevezett népesség körében, hanem éppenséggel saját helyzetének definiálási kényszere, legitimációt igénylő biztonságkeresése ösztönzi erre. Tehát, minden fentebb kifejtett fenntartás ellenére, örül az alkalomnak, hogy akár az asztalvégen az egyik sarokhoz odaülhet elmondani, miképpen látja ő a vitaindító által felvetett kérdéseket. És éppenséggel a termékeny párbeszéd érdekében hajlandó besétálni a kivetett hálóba, hiszen az értelmezés közös művelete most fontosabb számára, mint valamiféle autonóm magánbeszéd.

Alighanem a valódi párbeszéd feltételei közé tartozik, hogy a jelzett berzenkedést felfüggesztve bizonyos mértékben elfogadjuk a felhívó fél által indítványozott értelmezési műveletnek az őáltala megvont tematikai és nyelvi határait. Ezzel jelezzük, hogy bár nem mindenben értünk vele egyet, mégis

őhozá tartozunk, az ő diszkurzus-indítványát fogadjuk el. (Lehetséges világok?).

Az elit fogalmának heterogenitása

Nos, itt van a fogalom maga, az elit, ami – mint ahogy jeleztem már – ebben a vitaindítóban valójában nincs is pontosan meghatározva. Az elit legalább annyira vitatható, mert „kimerevített” fogalom itt, akárcsak a „romániai magyarság”, amelyről egyetértek a vitaindítóval abban, hogy így, egyneműnek tételezett minőségében, nem létezik. De az elit fogalma sem egynemű, és nem csupán abban, hogy – mint a tanulmányíró állítja – van „első” és „második vonala”, avagy „közéleti szerepre” vágyakozó, illetőleg „a társadalomról való tudást” halmozó rétege stb.

Az elit fogalma nagyon bonyolult már csak azért is, mert három jelentésben is szoktuk használni, melyek gyökeresen eltérnek egymástól. Elitnek nevezük valamely csoport színe-javát, s ez többé-kevésbé elismert szakmai-erkölcsi minőség kérdése. Elit volt az is, akiket a hatalom a maga szolgálatára megvásárolt. És elitnek nevezük azokat is, akiket valamely közösség demokratikus úton vezetőjéül választott.

Az első jelentésben szereplő elitet sohasem alkalomszerűen választják, hanem inkább fokozatosan – többé-kevésbé, szívesen avagy nem szívesen – társadalmilag elismerik. Elitmivoltát a társadalom tagjai a szellemi-szakmai értékkritériumok alapján tekintik legitimnek, és mint az állattartásban a kiváló tenyészállatokat, szívesen eltartják. (Ez a polgári társadalomra jellemző.) A második jelentésben felfogott elit azonban inkább a társadalmi-politikai érdekek és erőviszonyok függvényében, mondjuk így, helyzeti értékénél fogva választatik ki egy-egy csoport vezető rétegéül, de kiválasztottsága nem feltétlenül esik egybe megalapozott szakmai-erkölcsi stb. tekintéllyel. A harmadik csoportot demokratikusan, alkalomszerűen választja meg egy-egy közösség vagy grémium. Ezeket a különbségeket nem jelzi Biró A. Zoltán vitaindítója.

Úgy gondolom, az elitnek ezt a három fajtáját jó lenne elkülöníteni. Mert igaz ugyan, hogy végső soron mindhárom ki van téve a társadalmi mozgások, hatalomcserek velejáróinak, az értékelésükben beálló változásoknak, azaz ideológiai konjunktúráknak, melyeket a vitaindító számításba is vesz, amikor ama két '89 utáni vonalat a maga szempontjából elkülöníti.

De az általam körülhatárolt három elitfajta közül az első – a szellemi

értéktermelő – mégis ellenállóbb a politikai változásokkal szemben. Azért ellenállóbb, mivel az általa létrehozott értékeket nem tudják elmosni teljesen a mindig hullámzó politikai-hatalmi erőviszonyok. Szellemi búvópatakként élhetnek tovább a hagyományban azok az értékek, tudományos avagy művészi alkotások, melyeket létrehozott, míg a szorosan vett politikai elit – legyen az felülről avagy alulról választott – tetteinek társadalmi kiterjedése rendszerint térben és időben is korlátozottabb, majdhogynem efemer jelenség. A történelemből hozhatnánk erre jócskán bizonyítékokat. Főként a közelmúltból.

Persze a dolgot tovább bonyolítja, hogy a szakmai-szellemi vonatkozásban önmagát elitnek tekintő réteget mennyire széles körben, miért és kik fogadják el, tekintik legitimnek a társadalomban. És az is, hogy nálunk (és ez általánosabb kelet-európai jelenség) e réteg személyi állománya koronként miképpen esik egybe a vezető politikai elit rétegével. Minthogy a vitaindító nem tér ki erre, de a vizsgált átmenet értelmezéséhez feltétlenül hozzátartozónak vélem, először azt próbálnám meghatározni, hogyan működik nyolcvankilenc után ennek a nem elsősorban politikus elitnek a legitimációja.

Elit csoportok vetélkedése a szimbolikus hatalomért

A „romániai magyarság” legátfogóbb szervezetének, az RMDSZ-nek a megalakulásával, kiépülésével párhuzamosan szerveződtek intézményekké és egyesületekké olyan elitcsoportok, amelyek már korábban is a romániai magyar szellemi élet fókuszait alkották. Abban a folyamatban, melyet Biró A. Zoltán előre jelez, hogy ti. az RMDSZ Brassó utáni centralizációs törekvéseit keresztezni fogják a centrifugális irányú társadalmi mozgások, nagy szerepet fognak játszani – legalábbis a kultúra vonatkozásában – ezeknek az elitcsoportoknak a szimbolikus hatalomért, intézményesülésért és vitathatatlan legitimációért folyó egymás elleni küzdelmei.

A '89 előtti jócskán cenzúrázott nyilvánosságban, de a rejtett közvélemény szintjén is, ezek a csoportok voltak a kisebbségben élő magyarok kultúrájának romániai folytonosságát úgy-ahogy fenntartó csúcserőtelmesítők: az elismertnek tekintett elit. Ha voltak is köztük generációs vagy világnézeti ellentétek, ezek akkoriban – már csak a jól ismert körülmények miatt is – ritkán kerültek felszínre a nyilvánosságban (a Kántor-Láng kiadvány vitája, a Csipkerózsika-, majd A szót értés előfeltételei-vita stb). A csoportok nagy része akkoriban beilleszkedett a magyaroknak kiutalt állami, pártirányítású intézmények vagy intézményrészlegek keretei közé, másik részük –

szórványosan – informális közösséget alkotott, és autonóm legitimációra törekedett. A nyolcvanas években főként a későbbi Kommunikációs Antropológia Munkacsoport informális csoportja provokált heves vitákat azokkal, akik az állami intézményeken, úgymond hatalmon belül voltak.

Ezeket a szórványos vitaként megjelenő ellentéteket azonban lefojtotta a kisebbségi kultúrában is uralkodó mono-fon hatalmi diszkurzus, melynek forrása egyrészt a diktatúra ideológiája, másrészt a magyar értelmiségiek túlnyomó többsége által érvényesnek és egyedüli legitimnek tekintett kisebbségi egységideológia volt (amelyik a „sajátosság méltóságáról”, a „helytállásról” és az „áldozatvállalásról” stb. szólt). Az eltérő – és mindmáig kisebbségben lévő – nézeteket, amelyek nem illeszkedtek a szimbolikus hatalmat kisajátító Nagy Kisebbségideológiába, a pártállami intézményeken belüli magyar elit úgy igyekezett lejáratni, hogy a „nemzetiségi” érdekeket sértő (román) állampárti ideológia eszközének minősítette őket. Ebben benne rejtett, s a suttogó közvéleményben el-elhangzott már, a nemzetárulás vádja.

A '89-es fordulat után az említett csoportok egy része az állami intézményeken belül maradt, egy másik része önálló intézményeket vagy egyesületeket alapított. E látszólag formális tagolódásból máris olyan nézőpontbeli eltérések adódtak, amelyek többé-kevésbé joggal ideológiaiaknak tekinthetők, rátevődnek az előbbi ellentétekre és heves vitákban is megnyilvánulnak.

Az állami intézményeken belüli elit felemás abban a tekintetben, hogy egyik része (elenyésző kisebbségben) a társadalom értő csoportjai által fokozatosan elismert, a másik, a túlnyomó része azonban a régi politikai hatalom által felülről kinevezett és ezt a hatalmat kiszolgáló – az értők részéről minőségileg/szakmailag megkérdőjelezett – értelmiségi. Ezért a „89-es fordulat eufóriája után, a számarlétra kontinuitásában beállott cezúrát követően, megkezdődött az újabb harc a státusokért, melyeket az új állami intézményrendszer kínált. Az állami intézményi struktúrában – mint tudjuk – nem érvényesül a szerződéses rendszer, amely az értelmiségi munka profi minőségét garantálná, ellenőrizhetné, és a szelekciót, az előléptetést intézményesítené. Ezt kihasználva, az elit múltbeli, konjunktúráisan felhalmozódott és átmentődött része az intézményeken belül ugyanolyan akadálytalanul halad előre a számarlétrán, mint 1989 előtt.

Ez a feltartóztathatalannak látszó folyamat akadályozza az intézmény szakmai követelményeinek megfelelő, a minőséget hivatalosan garantáló működését, tehát további zavarokat okoz a magyar intézmények és

intézményrészlegek működésében is. Nem utolsó sorban pedig devalválja azok törekvéseit, akik az intézmények tevékenységében a szakmai-szellemi mércét, a szerződéses és számonkérhető eredmények modelljét szeretnék érvényesíteni.

A kétféle elit érdekkülönbsége az állami intézményeken belül olyan konfliktusokat szülhet, melyeknek eredményeképpen két szélsőséges megoldás látszik kézenfekvőnek; az egyik az, hogy a minőségi követelményeket érvényesíteni kívánó (elenyészően kisszámú) elit – mivel képtelen saját polgári értékrendjét elfogadtatni – külföldre megy. A másik az, hogy ez a társadalmilag igen szűk körben legitímált értelmiségi réteg a meglehetősen ingatag tekintélyét latba vetve a balkáni típusú konjunktúralovagokkal ádáz csatába kezd. Az utóbbiban természetesen csak veszíteni lehet, mert a „romániai magyar kultúrában” nincs nagy becsülete a szakmai hozzáértésnek és a kötelességteljesítésnek. Ebben nem különbözünk az oly sokszor lekezelt „román” balkániságtól. Ugyanakkor a mai konjunktúra kedvez annak a suttogó propagandának, miszerint a minőséget elsődlegesnek állító elit a nemzeti egység ellen dolgozik, mert ahelyett, hogy védené, kritikájával kiszolgáltatja a „románoknak” a magyar intézmények gyengeségeit.

Van talán egy harmadik út: ha a szakmai-szellemi elit – a szakma és a saját érdekében is – úgy próbálja meg elkerülni a nyílt konfliktust, hogy az állami struktúrát megpróbálja beoltani az autonóm polgári intézménymodell „hajtásaival”: olyan alapítványi programokkal/szponzorokkal, melyek a teljesítményorientált, minőségi munkát ösztönzik, és nem honorálják a dilettantizmust és a politikai szélkakas-tevékenységet. Ez azonban azt hozza magával, hogy az elit eme része a „társadalomról való tudás” gyarapítása helyett – erre képzett menedzserek híján – intézményi reformtevékenységbe kezd, ami – éppúgy, mint a közélet csábítása – elvonhatja őt a tudománytól, a társadalomról való tudástól.

Azt hiszem azonban, ennél sokkal nagyobb centrifugális erő dobja majd szét azokat az elitsoportokat, akik egyfelől alapítványi, másfelől egyesületi jellegű intézményekbe szerveződtek.

'89 után számtalan egyesület jött létre különböző célokkal, melyek úgymond a tagdíjából élnek. Az egyesületek létrejötté elsősorban a politikai konjunktúrának köszönhető, amelyik megengedte, sőt támogatta a magyar nemzeti kultúra hagyományainak felelevenítését, a szimbolikus restaurációt, melynek nyomán az erdélyi/romániai magyar történelmi és kulturális hagyomány apraja-nagyja egyesületek, szövetségek, művelődési- és gazdakörök névadó atyja lett.

Kérdés, hogy a politikai konjunktúrán kívül, amelyik a szimbolikus restaurációt burjánzó mértékben lehetővé tette, van-e az egyesületeknek legitimációja a civil társadalom szempontjából is? Azon kívül, hogy ezek az egyesületek ünnepeket szerveznek névadójuk tiszteletére, milyen társadalmi igény tartja fenn őket és meddig? A közvetlen vezetésben résztvevő egyesületi eliten kívül kik a haszonélvezői ezeknek? Kétségkívül, azok az ösztöndíjasok, akiket, ezek az egyesületek az anyaországi kedvezmények elnyeréséhez hozzásegítenek.

Az, aki alkalmoszerűen részt vesz ezeknek az egyesületeknek a találkozóin, furcsa mód a feudális-rendi szellemiség restaurációját érzékeli, miközben valódi és főleg korszerű értékteremtő tevékenységet nemigen tapasztal.

A tagdíjak kétségkívül nem elegendők, hogy ezek az egyesületek társadalmi szempontból reális (és ne rituális) funkciót töltsenek be. Ez érvényes azokra az egyesületekre is, amelyek szándékuk szerint érdekvédelmi, ám menet közben szimbolikussá váló tevékenységet kezdtek folytatni: tanácskoznak, ünnepelnek, állást foglalnak, nyilatkoznak és tiltakoznak. Ezek a műveletek az adott egyesületektől nem követelnek különösebb szakmai kompetenciát, erőfeszítést, minthogy nem valódi problémák megoldására összpontosulnak.

A magukat tudományos jellegűnek tekintő egyesületek egy része ezen felül olyan szimbolikus hatalom megszerzésére törekszik, amelyik az adott szakma körében a „tudományosság” ismérveinek, határainak, szabványainak ex cathedra kijelentésével az egész romániai magyar szellemi elit tevékenységét ellenőrzése alá kívánja vonni. Azoknak a csoportoknak a tevékenységét, akik nem felelnek meg az általa – tudományelméleti szempontból enyhén szólva szűkkeblűen – kiszabott tevékenységi programnak és kritériumoknak, nem tekintik tudományosnak. Ők maguk azonban – mivel tudományosményüket alárendelik a nemzeti értékeknek – elhárítják a nemzetközi szakirodalom és a tudományelmélet mai kihívásait, és képtelenek az ideológiai önreflexióra is.

A szórványszerű, nyugati mintákat követő alapítványi intézményeket a feudális-rendi szellemű egyesületek nemlétezőnek tekintik, az egzisztenciális gondokkal küszködő fiatal szakembereket az anyaországi pénzügyi forrásoktól elzárni igyekeznek, és ez nem is nehéz. Hiszen kifelé ők az „egész” tudomány, az „egész” oktatás stb. egyedül hivatott képviselői, és ennek megfelelően egyedül ők részesülnek anyaországi támogatásban.

Az elit fent vázolt – időnként szakmainak látszó – tagolódását kisebbségi körülmények között végzetes mértékben megszabják a (rosszul felfogott) nemzeti érdekeltség kritériumai. Nem a tudományos univerzálék – a szemléleti-módszertani szempontok és a szakmai minőség – döntenek itt abban, mi is a tudomány, hanem a nemzetiség) iránti lojalitás érzelmi (erkölcsi?) kritériumai. És ami a szóban forgó egyesületek pozícióját erősíti, az az, hogy minden kritika alóli mentelmi jogot élveznek a nép-nemzeti diszkurzusban, melyet a mai RMDSZ és a média is uralkodó diszkurzusként forgalmaz. Ez – egyelőre – védettséget biztosít nekik egy esetleges számonkéréstől is, ami állampárti múltjukat, hajdani beilleszkedésük „mélységét” firtatná.

Az igazi törésvonalak ma a szakmai körökhöz vagy a tudományos élethez tartozó elitben tehát nem is igazán tudományosak vagy szakmaiak, hanem politikaiak. Nagyjából az RMDSZ politikai elitjének platformtagolódása mentén húzódnak ezek a vonalak, ezt talán érdemes lenne megvitatni. Ez a tagolódás leképezi a politikai szempontból feszítő centrifugális erőket, de a felszínen még az önjelölt és a konjunkturalisan megválasztott elit, valamint az egyneműség hatalma dominál, akárcsak a kisebbségpolitikai diszkurzusban, melyet a sajtó forgalmaz. Szakmai, tudományos pluralizmus és párbeszédkészség helyett ebben a kultúrában még mindig a zárt társadalmakra jellemző egyirányú kommunikáció, a monologizálás érvényesül, ami a kultúra szabadságát fenyegeti.

Ez a romániai magyar elit(ek) egyik nyomorúsága.

(A szerző a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem tanára)

Veress Károly

Elit és ellenelit

(Az elit tagolódásának egy lehetséges értelmezése)

A beszélés jelenében ...

A vitaindító mindvégig adós marad a tárgyalat kategória meghatározásával. Úgy tűnik, hogy ebben az eljárásban – ami miatt más esetben el kellene marasztalni – ezúttal módszertani kényszerűség fejeződik ki. Bárki, aki azzal próbálkozna, hogy a romániai magyar kisebbségi elitet mint létezőt fogalmilag megragadja és definiálja, igen nehéz helyzetbe kerülne, mivel: a. Az éppen aktuális beszélés jelenében formálódó létezőről van szó, amely ily módon nem is engedi magát definiálni rigurózus tudományos követelmények szerint; b. Egy mozgásban lévő embercsoportról van szó, amely még nem jutott el a nyelvi-ideológiai építkezésnek abba az önreflexív stádiumába, amelyben a saját identitását a csakis rá jellemző jegyek felmutatásával konstruktív módon definiálhatja; c. A tárgy és a helyzet természeténél fogva az elméleti reflexió sem juthatott túl a figyelemmelkövetés és a róla való beszélés kontextusfüggő értelmezési kísérletein. Valamiféle kész elmélet alkalmazásával próbálkozni ez esetben igencsak vitatható lehet.

Olyan létezőről van szó, amely nem elhanyagolható módon és mértékben a kommunikáció szférájában (is) formálódik. Beszélve róla közelebb lehet kerülni hozzá. Az, hogy mit és hogyan mondanak el vele kapcsolatban, további alakulására is kihat.

A megnevezés jelentésváltozatai

Maga a megnevezés – „elit” – megtévesztő. Egy olyan minőségi többletet sugall, amelyet a kívülállók képzelete (de olykor az elithez tartozóké is) személyi vonásokhoz társít. Valójában azonban nem minőségi többlet, mint inkább minőségi másság jelentéshordozója a kifejezés, amely sokkal inkább pozíciókat, mintsem személyeket minősítő szociológiai meghatározottság.

Azoknak a pozícióknak a minősítője, amelyek betöltése az egyéni lét keretein és lehetőségein túlmutató vállalás, képviselő, végrehajtás szerepeit kínálja és a hatalom részesévé tesz. E szerepek felvállalása a szereplők részéről sajátos képességeket, egy bizonyos típusú felkészültséget, s ennek megfelelő teljesítményeket, tehát egyfajta professzionalizmust igényel. Mindez nem esik feltétlenül egybe az adott társadalmi kontextusban létező különleges képességű, magasfokú képzettséggel rendelkező, kimagasló teljesítményeket nyújtó személyek (egyszóval a szónak profán értelmében vett értelmiségiek) szerepkörével. De lényegesen eltér a professzionalizmusnak azoktól a módzataitól is, amelyekkel e pozíciók betöltésére vállalkozó egyének magánemberekként rendelkeznek, azokat a hivatásosokat leszámítva, akik éppen ezekre a pályákra készülve részesültek megfelelő szakmai képzésben. E pozíciók betöltésének szerepspecifikus jellemzői közé tartozik az a pszichikus feszültségtöbblet és morális teherterhelés is, ami a mások sorsára kiható választási-döntési aktusokkal járó felelősségből adódik. Mindezek nem jelentenek a személyiségvonásokban is feltétlenül kifejeződő minőségi többletet. A politikai hatékonyság és optimum elérése viszont kívánatosá teszi azt, hogy az ilyen pozíciókat lehetőleg kiváló képességű, széleskörű műveltséggel, megfelelő iskolázottsággal rendelkező egyének töltsék be.

Az említett követelmények minőségi többletté „minősülhetnek át” az elit azon tagjainak lelki mechanizmusaiban, akik nem professzionális módon viszonyulnak e pozíciók szerepspecifikus betöltéséhez. A romániai magyar elit döntő többségét ők teszik ki. Következésképpen az, ami természetes körülmények között az elit egy bizonyos csoportját alkotó egyének lelki beállítódásaként működik, a romániai magyar elit egészének (szemléletének és önszemléletének) jellemzőjeként jelenhet meg. Akik tehát a romániai magyar elit konkrétumaihoz kapcsolódva gondolkodnak az elitről (akár annak tagjaiként, akár a rá irányuló reflexió képviselőiként), hajlamosakká válhatnak arra, hogy ennek az elitnek a hozzátartozó egyének vonásaiban perszonalifikálódó minőségi többletet tulajdonítsanak. Paradox módon ezt a mentalitást egy olyan lelki stresszhelyzet, termelheti, amely a pozíciók betöltéséhez szükséges professzionalizmus terén mutatózó minőségi hiány hatására következik be, s részben ezt a hiányt hivatott kompenzálni. Ez a mentalitás a romániai magyar elit önmagáról szóló szövegeiben, nemkülönben a róla való beszélésben sokszor megmutatkozik. A jelen szövegalkotási kísérlet annyiban különbözhet a másfajta spontán szövegelésektől, hogy igyekszik tudatosan számotvetni e mentalitás hatásával. Teoretikus mivoltában

megállapodik ezen a ponton, mivel bármilyen továbbhaladás már egy másfajta diszkurzus tárgya lehetne.

Az értékelő tudat kettőssége

A romániai magyar elitképződés kapcsán minduntalan felmerül egy kínzó lélektani probléma, nemcsak a szó nyers pszichikai, hanem lelkiismereti, morális értelmében is. Az a látszólagos tapasztalat alapozza meg, miszerint egyes arra érdemes és képes egyének szándékosan távoltartják magukat politikai vezető funkciók felvállalásától, s ennek következtében e funkciókba megfelelő képességekkel és képzettséggel nem rendelkező egyének kerülnek. Azért is nyomasztó ez a probléma, mivel a funkciók betöltésének kritikus időszakában ez a vélt tapasztalat már-már közhiedelemmé terebélyesedik és bűnbakképző gesztusokat vált ki. A rosszul menő politizálásért a közvélemény azokra hárítja a felelősséget (azok gyávaságára, passzivitására, politikai éretlenségére), akik szakértelmétől el lehetne várni egy hatékonyabb politizálást. Ez a szemlélet egyúttal felmenti a rossznak ítélt politizálás elkövetőit, hozzáértésük, rátermettségük hiányára hivatkozva. Róluk az a vélemény alakul ki, hogy – eltekintve hozzá nem értésüktől – méltányolni kell áldozatkészségüket, mivel merik vállalni a közösség érdekében végzett szolgálatot. Az eképpen működő értékelő tudat két különböző és kritikus helyzetekben szembeállítandó értéksorozatra választja szét azokat az értékösszetevőket, amelyek normális körülmények között a hatékony és optimális politizálás művelésére képes „kiválók” személyi és szakmai jellemvonásaiban együvé tartoznak. A szakmailag hozzáértőknek negatív személyiségvonásokat, a szakmai tekintetben inkompetenseknek, dillettánsoknak pedig pozitív személyiségvonásokat tulajdonít így a szakmai hozzáértés, illetve a pozitív morális személyiségvonások mentén képződő értéksorozatokat más-más, kritikailag vagy konfliktusosan egymással szembehelyezkedő egyének képviselik.

Ebben a gesztusban az értékelő tudat igazi természete is lelepleződik. Az a tény, hogy egy olyan politikai kultúra komponenseként működik, amely egy zárt politikai rendszerben formálódott, s felszíni szándékai, képzelt és meghirdetett demokratizmusa ellenére mélystruktúráiban mindmáig megőrizte ebből adódó jellemzőit.

Legitimáció és racionalitás

A jelzett értékészétválasztódásnak a politikai rendszer működésére és az elitképződési folyamatokra számottevő kihatásai vannak. Befolyásolja mindenekelőtt az értékelő tudat legitimációs működését. A választópolgárok politikai tudata általában kevés olyan tudást tartalmaz, amely a politikai funkciók betöltéséhez szükséges szakszerűséggel kapcsolatos. Sokkal inkább a politikai szerepek rituális aspektusaihoz kapcsolódó látványosabb, harsányabb megnyilvánulásokról szerez tudomást. Figyelme inkább megakad e szerepek betöltésének játékkomponensein, mint konkrét tartalmi vonatkozásain. Ezért az ellentmondásosan működő értékelő tudat az elitpozíciók megszerzése során azoknak a törekvéseit fogja inkább legitimálni, akik minél meggyőzőbben, hitelesebben igyekeznek végigjátszani a megbízhatóság, ügyszeretet, áldozatkészség jellemvonásait tanúsító rítusokat. A dolog kevésbé látványos oldala – a szakszerűség – rejtve marad (a harsány hangvételű rítusok sokszor éppen a szakszerűség hiányának tudatos elrejtését célozzák), s amennyiben a szakszerűség csupán a maga rítusmentes ridegségében próbál érvényesülni, idegenül hat, bizalmatlanságot vált ki vagy, éppenséggel gyanakvást kelt, s nem számíthat a szükséges legitimációra. Ennek megfelelően az elitpozíciók betöltéséhez szükséges tudás is két alapösszetevőjére bomlik szét, amelyeket más-más egyének képviselnek. A politikusi szakmai kompetenciához nélkülözhetetlen elméleti tudás a távolmaradók tisztán teoretikus érdeklődésének szintjén érvényesül, míg a politikai funkciók betöltéséhez úgyszintén elengedhetetlenül fontos gyakorlati tapasztalat megszerzésére azoknak a politikai szereplőknek nyílik lehetősége, akik ugyanakkor a szükséges elméleti képzettséggel nem rendelkeznek.

Az említett értékészétválasztódásnak egy másik következménye az elithez tartozó egyének eljárásainak utólagos racionalizálásában nyilvánul meg. A szakszerű foglalatosság igényét a heroikus vállalások gesztusaival helyettesítő értéktudat a professionalizmus hiányából származó baklövéseket ésszerűnek tűnő, a lelkiismeret megnyugtatását szolgáló érvekkel próbálja magyarázni: „Vállalnom kellett, mivel nem akadt senki más, aki vállalta volna”; „Még mindig jobb, hogy én vállaltam el, mert mások esetleg még ennél is rosszabbul csinálnák.” Az ilyenszerű racionalizálás komoly torzulásokhoz vezet azoknak az elithez tartozó egyéneknek a valóságképében, akiknél jelentkezik, s ugyanakkor a választók politikai magatartására is kihat. Annak a kimondásával és fennhangon történő ismételtetésével, hogy „mások

nincsenek”, végülis hatni kezd a szó mágikus ereje, s egy idő után hihetővé is válik, hogy mások, akik hozzáértőbben kezelhetnék a dolgokat, valóban nincsenek. Ugyanakkor elitista törekvések táplálójává válhat, amelyek eredményeként az elit jelenlegi tagjai egyre inkább megbarátkozhatnak azzal a gondolattal, hogy eljárásaik végülis helyesek, s egyedül ők tudják azt, hogy mi történik, mit lehet és mit kell tenni. Látszólag racionális érvek a választópolgárok irányában is meggyőzően hatnak, ami egyúttal alapot teremthet arra, hogy a „mi jobban tudjuk”-szerű paternalista nyelvezetet „lefele” is egyre gyakrabban kezdjék használni. Mindez, amennyiben a választópolgárok fokozódó passzivitásához, elfordulásához vezet, a saját csalhatatlanságában egyre jobban bízó elit racionalizálási gesztusai számára egy újabb nyomós érvet szolgáltat.

Professzionalizmus kontra heroizmus

Mindezek után óhatatlanul felvetődik a kérdés: Mások, hozzáértőbbek, szakképzettebbek, olyanok, akik az adott helyzetben eredményesebben politizálhatnának, csakugyan nincsenek? A kérdés persze kérdés marad, s nem hiszem, hogy lenne valaki, akinek igazolható adatok birtokában módjában állna egyértelműen megválaszolni. Úgy gondolom, hogy a probléma lényegéhez közelebb kerülök, ha inkább egy másik kérdés megválaszolására törekszem: Melyek azok az okok, amelyek a megfelelő adottságokkal, képzettséggel rendelkező egyéneket az elitpozíciók felvállalásától esetleg távoltartják? A sok lehetséges ok közül két reprezentatívnak tűnőt próbálok kiemelni.

Az első, amely az eddigi fejtegetésekből is következik, a professzionalizmus presztízsének hiánya a romániai magyar választópolgárok kultúrájában, illetve a heroizmus túlzott mértékű felértékelése a professzionalizmus rovására. Amennyiben viszont hipotetikusan fennáll a választók kompetensebb, eredményesebb politizálás iránti igényének fokozódása, s erőteljesebbé válik részükről az eredmények számonkérése, meglepő módon az elitnek éppen azoknál a tagjainál fogják tapasztalni kurrens elvárásaik eredményes teljesítését, akiket rideg, rítusromboló professzionalizmusuk miatt bizalmatlanul kezeltek. Várható tehát a választópolgárok politikai kultúrájában olyan átértékelődési folyamatok beindulása, amelyek a legitimációs bázis átrendeződéséhez is elvezetnek a professzionális tekintély térhódítása értelmében. Minden bizonnyal máris ez

történik, de a teoretikus megközelítéseknek e téren még hosszú ideig nem nyílik lehetősége a verbális és nem verbális történések közti pontos határ megvonására. Ezidőtájt legfennebb csak valószínűsíteni lehet azt, hogy annak, amiről beszélünk, meddig terjed a beszélésen túli létjogosultsága.

A szimbolikus hatalom természete

A másik ok a szimbolikus hatalom természetében rejlik. A hangsúly a „szimbolikus” jelzőn van, mivel ez a hatalom magán viseli a szimbólum kétértelműségét annak összes következményeivel. A szimbólumban erőteljesen szétválik a jelentés és a jelölés, a szignifikáció és a referencia funkciója. Ez esetben a hatalomhoz mint jelentéshez nem társul a hatalom mint realitás. Egyelőre nem áll a kisebbségi elit rendelkezésére olyan működőképes intézményes kényszer, amely a kollektív akaratot érvényesíteni tudná akár a kisebbségi közösséghez tartozókkal, akár a közösség érdekeit korlátozó bármilyen más hatalommal szemben. Ennek hiányában az egész kisebbségi hatalomepítés – amely a nyelv terén éppúgy folyik, mint a struktúrák kiépítésében – játék, még akkor is, ha önmagát nagyon komolyan veszi, s ily módon kivívja azt, hogy mások is komolyan vegyék, s úgy tekintsek, mintha valóságos hatalom lenne. Egy ilyen hatalomban való részvétel lelkiismeretileg teszi próbára elsősorban az elitnek azokat a tagjait, akik szakszerűen viszonyulnak a politikai aktivitáshoz, s bár megalapozott módon tudják, hogy mit és hogyan kellene tenniük, a tényleges hatalom hiányában mégsem tehetik meg. Így inkább a távolmaradást választják.

Az ellenelit

A hatalom szimbolikus természete nagymértékben kihat az elit különböző csoportjainak a hatalomhoz való viszonyára is. Ebből a szempontból tekintve az elit nemcsak horizontálisan, hanem mélységében is tagolódik.

Nyilván vitatható lenne a romániai magyar kisebbségi elit rendelkezésére álló hatalom egészét szimbolikusnak tekinteni. Létezik a hatalmi pozícióknak egy jelentős hányada, amelynek betöltése tényleges hatalommal jár. Az államhatalomban és az állami adminisztrációban való részvétel mellett ide tartoznak az állami intézmények élén betölthető, a politikai szférával érintkező hatalmi pozíciók is. Ezt jobban megvizsgálva a hatalom megosztásának paradox módja deríthető fel. Azok, akik az elit élvonalában állnak, olyan

szimbolikus hatalomi pozíciók birtokosai, amelyekkel vagy nem jár hatalom, vagy csak korlátozott mértékben érvényesíthető hatalom jár. Ellenben a mögöttük állók, a második vonalbeliek tényleges hatalom birtokosai.

Ezt a képződményt legszívesebben ellenelitnek nevezem. A kifejezést nem a megszokott módon használom, nem az elit valamiféle ellenzékét értem rajta. Ez a csoport beletartozik az elit egy tágabb fogalomkörébe, de jellemzőinél és érdekeinél fogva a professzionalizálódó elit ellen dolgozik.

Kiből verbuválódik ez az ellenelit? E csoportban jól megférnek egymás mellett a 80-as évek közepétől pozíciót veszített, az akkori második vonalba szorult aktivisták, vezető káderek, illetve az addig is második vonalban tevékenykedők, az akkori hatalomból teljesen kiszorult hataloméhesek, a kisebbségi érdekek mellett nyilvánosan vagy hallgatólagosan kiálló, értékeket védelmező akkori „ellenállók”, akik most jól menő üzleti vállalkozással igyekeznek fejleszteni eddigi érdek- és értékvédő tevékenységüket, illetve mindazok, akiket egyszerűen öncélú érdekérvényesítési törekvések vezérelnek. Az ellenelitet képező egyének ott vannak az intézmények élén vagy kulcspozícióiban, az RMDSZ szatellit szervezetekben, az alapítványok kuratóriumában, a szakszervezetek, az egyházak, a civil társadalmi szervezetek vezetőségeiben. Nap mint nap pénzeszközök folyósításáról, állások betöltéséről, emberek sorsáról döntenek. Közös vonásuk a középszerűség. Szakmai tudásuk általában középszerű vagy annál is gyengébb, személyes szakmai ambícióik nincsenek, a kompetencia látszatát intézményi háttérükkel próbálják fenntartani. Politikai kultúrájuk nem lép túl a demagógia és a dilettantizmus körén. Mégis abban a hitben élnek – s ezt pozícióik révén sikerül másokkal is elfogadtatniuk – , hogy szakmai és politikai kompetenciával rendelkeznek. A körülmények kedvező alakulásából, a beosztottaik ügybuzgalmából származó sikereket saját személyes eredményeikként könyvelik el és tüntetik fel. Eljárásaikban több az ösztönszerű ráérzés, spontaneitás, mint a tudatos, megfontolt és megindokolt lépés. Komolyan gondolják magukról, hogy képesek reflexből vezetni. Tetteiket egyfajta vulgáris pragmatista ideológiával és populista demagógiával támasztják alá.

A kisebbségi civil társadalmi önszerveződés és hatalomépítés tekintetében ennek a csoportnak a ténykedése a legproblematisabb. Olyan egyének tartoznak hozzá, akik külön-külön is befolyásosak, a régi kapcsolatok átmentői és fenntartói. Lehetőségük nyílik a civil társadalmi megnyilvánulások kontrollálására, alkalomadtán manipulálására, mivel pozíciójukból fakadó

tekintélyük révén nagymértékben befolyásolhatják a közhangulatot, a közvéleményt. Egész szemléletükkel, magatartásukkal, intézkedéseikkel a középszerűségükben gyökerező, teljesítményellenes, a leplezett igénytelenségre, reprezentációra és látszatokra alapozó mentalitás és értékrend fenntartói és terjesztői. Mindehhez tényleges hatalommal rendelkeznek és fel is használják azt.

Kettős játék

Az ellenelit tagjai kettős hatalmi játékot folytatnak. Egyrészt a kisebbségi társadalom egyéneivel szemben az állami hatalom és adminisztráció helyi képviselőiként lépnek fel. Másrészt – funkcióhalmozó gyakorlatuknak is köszönhetően – a „másik” hatalom struktúráiban is jelen vannak a kisebbségi érdekek képviselőiként, szemben az államhatalommal. Ilymódon ténykedésük sokszor a frontok eltompításához, a felelőségek összerosásához vezet. Helyzetükből kifolyólag nem igazán érdekeltek abban, hogy ujjat húzzanak a központi hatalommal, hanem számukra sokkal kézenfekvőbb az elhallgató cinkosság, s alkalomadtán a bólogató együttműködéstől sem riadnak vissza. De annak a látszatnak a fenntartásában is érdekeltek, hogy az intézményes hatalom berkeiben, annak belső ellenzékeként, ők a kisebbségi érdekek képviselői és érvényesítői. Ilymódon a kisebbségi társadalom egyénei számára ők közvetítenek mind az állami hierarchia csúcspontjai, mind pedig az első vonalbeli kisebbségi elit irányába. A választók közvetlenül velük érintkeznek, de így szerzett tapasztalataik alapján a felsőbb vezetés egésze felett ítélik meg. Ennélfogva az ellenelit tagjai népszerűtlen intézkedéseikkel, demagóg fellépéseikkel könnyen az elit hitelrontóivá válhatnak mindkét irányban. Ők a legérdekeltettebbek a civil társadalommal szembeni paternalisztikus viszony fenntartásában is, s ilymódon a társadalom politikai passzivitásának kiváltóivá, az önszerveződés lefékezőivé, visszaszorítóivá válhatnak.

Korszerűtlenség és bezárkózás

Azért foglalkozom ennyire részletesen az „ellenelit” jellemzőivel, mivel véleményem szerint az egész kisebbségi társadalmi-politikai struktúra legbefolyásosabb, de egyben mentalitásában, magatartásában legkorszerűtlenebb csoportjáról van szó. E csoport tagjai pozícióik, szerepeik révén az elithez tartoznak, vagy közvetlenül érintkeznek vele, de

személyiségben vonásaikban, emberi törekvésekben nem tudnak és nem is akarnak felemelkedni az elit követelményeihez. Megelégszenek a látszat fenntartásával, ami mögött idejük, energiájuk jelentős részét saját érdekérvényesítő és pozícióépítő elfoglaltságuk köti le.

Helyzetükhöz egy sajátos lelkiállapot is társul. Tényleges hatalmuk birtokában ők hitethetik el a legkönnyebben magukkal azt, hogy intézkedéseik helyénvalóak, minden úgy van jól, ahogyan ők gondolják és teszik. Aki pedig másképpen gondolja és elképzelésének érvényt próbál szerezni, elsősorban nekik akar rosszat. Az „alternatíva”, „párbeszéd”, „együttműködés”, „ellenzék” stb. a nyelvi demagógiájukban meghonosodó látszatteremtő kifejezések maradnak, amelyeknek tartalmát sem szemléletükbe, sem tetteikbe nem képesek szervesen beépíteni.

Korszerűtlenségük azért számukra sem marad észrevétlen. A környező világgal való kapcsolatteremtés alkalmában szembetűnő dilettantizmusuk, harsány demagógiájuk egyre kínosabbá, ijesztőbbé válik. Egyre kevésbé kerülhetik el a hatalmuk körén kívül esők szókimondó kritikáját. Valahányszor meg kell szólalniuk, önmagukat leplezik le.

Az ezzel járó lelkiállapot a fokozódó elzárkózás ismert ellenreakcióját váltja ki. Ilyenszerű tapasztalataik hatására az ellenelit tagjai a közügyek intézése, a problémamegoldás helyett idejükből, energiájukból egyre többet fordítanak saját hatalmi pozíciójuk megvédésére és továbbépítésére. Egyelőre a zárt, hierarchikus struktúrák fenntartása, működtetése kedvező túlélési feltételeket teremt számukra.

A róluk való beszélés kihívásai elől azonban egyre kevésbé zárkózhatnak el ...

(A szerző a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem filozófia tanszékének adjunktusa, a sepsiszentgyörgyi Mikes Kelemen Líceum filozófiatanára.)

Rostás Zoltán

A parkinsoni idő

- Mondd, ki írta a Parkinson szöveget a TETT-be? – kérdezte diszkréten filozófus barátom.

- Ki más, maga C. Northcote Parkinson – válaszoltam gyanútlanul.
- Tényleg? S én megesküdtem volna, hogy valaki közülünk, innen az országból írta, mert olyan találó – hüledezett barátom.
- Mire találó? – kérdeztem most én is kíváncsian.
- Mindenre! Az egész rendszerre, de még a nemzetiségi intézményekre is – vágta rá barátom gondolkodás nélkül.

E röpké beszélgetés 1986 elején A szervező ember című TETT-szám (1985/4) megjelenése után zajlott le. Akkor nem töprengtem el a jelentésén, beértem azzal, hogy barátom elismeri: a Parkinson szöveg újraközlése jó szerkesztői ötletnek bizonyult. Most azonban – különösen hogy eszembe jutott Biró A. Zoltán vitaindítója kapcsán – nem térhetek napirendre fölötte. Már csak azért sem, mert ha eszünkbe jut egy ilyen apró jelenet, akkor az nem csupán memóriánk „minőségét” jelzi, hanem egy általános emberi tulajdonságot is: a jelen történéseinek feldolgozásához mindig – akarva, nem akarva – emlékekhez nyúlunk. Nem keressük őket, jelentkeznek azok maguktól. A ma megfigyelhető jelenségek előhívják az emlékeket Eszerint a kettő között több mint véletlenszerű kapcsolat van.

Ennek az összefüggésnek a tisztázásához azonban előbb tisztázni kell az emléket. Tehát filozófus barátom az Intehitisz, vagy Hűdéses Paralizis című Parkinson írást romániai magyar szerző művének vélte, aki, szerinte, találóan elemezte mind a nagy rendszer, mind pedig a részek (s így a nemzetiségi intézmények) betegségét. Látszólag nincs ebben a vélekedésben semmi különös, hiszen azokban az években a rejtett kommunikáció egyik jól ismert és sűrűn forgalmazott műfaja az analógia volt. Az irodalom és a kulturális sajtó önfenntartási technikái közé tartozott régi vagy távoli zsarnoki rendszerek, intézmények, főnökök kemény bírálata vagy kifigurázása. Ha a tollforgató elég ügyesen elegyítette, a távoli és a hazai kép elemeit, akkor a

cenzúra nem akadályozta meg a mű megjelenését. Aki nem volt elég ügyes vagy túl áthallásosra hangszerelte művét, az nyilván fennakadt a rostán. Némelyek így gründoltak össze némi ellenállói hírnevet.

Csakhogy a romániai magyar szerzőnek vélt Parkinson (a továbbiakban csupán Szerzőként emlegetjük) szövege nem hasonlított a fentebb vázolt irodalmi vagy publicisztikai produkciókhoz. Főként nem a barátom és az én olvasatomban. Ezt a szöveget egyebek mellett a romániai magyar intézmények elemzésének tekinteni, s a Szerzővel egyetérteni, nos ez kétségtelenül radikális elit-kritikai attitűd volt a javából.

De vegyük szemügyre immár a szöveget, hiszen (részben) az emlékezhez tartozik. Helyszűke miatt nem idézhetjük az egészet. Viszont, mellőzve a Szerző angliai példáit és „orvostudományi apparátusát”, röviden is illusztrálható intézményeink betegségének (1) oka, (2) spontán felgyógyulásának esélye és (3) legcélravezetőbb kezelése. Noha barátom a pártállam betegségére is találónak vélte Szerzőnk szövegét, koncentráljunk a továbbiakban csupán a nemzetiségi intézményekre, illetve az azokat kialakító/fenntartó elite.

1.

„A halódó intézmények tanulmányozása során kiderült, hogy legnagyobb részük ezt a végső eszméletlenséget tervszerűen és hosszú erőfeszítéssel érte el. Ez az állapot elismerten egy betegség következménye, de a betegség lényegében öngerjesztés útján jön létre. A baj első jeleitől fogva elősegítették a betegség kifejlődését, a góccokat fejlesztették, a tüneteket örömmel üdvözölték. Ez a betegség a mesterségesen kialakított alsóbbrendűség, neve Intehitisz. Elterjedtebb betegség, mint ahogy sokan hiszik, és diagnosztizálni könnyebb mint gyógyítani.”

2.

A betegség akkor lép kifejlődésének utolsó szakaszába, amikor az intézményben „egy szikrányi értelem sem maradt. (...) Ha elérte ezt a szakaszt, akkor az intézmény gyakorlati hasznát tekintve – halott. Lehet, hogy húsz évig fekszik eszméletlenül. Lehet, hogy csendben felbomlik. Még az is lehet, hogy végül felgyógyul. A gyógyulás esete ritka. Talán van, aki furcsának találja, hogy a gyógyulás kezelés nélkül is bekövetkezhet. A folyamat azonban egészen természetes és nagyon hasonlít ahhoz a folyamathoz, ahogy különböző élő szervezetek kifejlesztik magukban az ellenállóképességet olyan mérgekkel szemben, amelyek érintetlen szervezetben végzetesnek bizonyulnak. Olyan ez, mintha az egész intézményt

bepermetezték volna valami DDT-oldattal, amely garantáltan elpusztít minden újtába kerülő tehetséget. Ez a gyakorlat éveken át meghozza a kívánt eredményt. Végül azonban egyesek immunissá válnak. Tehetségüket gyengeelméjű kedélyeskedés álarca mögé rejtik. Ennek eredményeképpen a tehetségesek eltávolítására kijelölt alkalmazottak (ostobaságuk folytán) nem ismerik fel a tehetséget, pedig ott van az orruk előtt. Egy értelmes ember áthatol a külső védelmi vonalakon és lassan utat tör a csúcs felé. (...) Mikor aztán feljutott a magasba, hirtelen elhajtja az álarcát, és úgy bukkan elő, mint démonkirály a pantomimjáték tünderei között. A magas vezetőség tagjai a rémület sikolyával fedezik fel a tehetséget a soraik között. De már késő, nem tehetnek ellene semmit. A baj megtörtént, a betegség visszavonul, s a következő tíz év alatt az intézmény felgyógyulhat. De a természetes gyógyulás példái nagyon ritkák.”

3.

Amikor az intézmény mindenféle gyakorlati szempontból halott: „Újra lehet alapítani, de csak név- és székhelyváltoztatással és egészen új személyzettel. A gazdaságosságra törekvők abba a kísértésbe esnek, hogy a régi személyzet egy részét átvigyék az új intézménybe – például a folytonosság nevében. Ez a vérátömlesztés végzetes volna, és éppen a folytonosság kerülendő. A régi beteg intézménynek minden egyes részét fertőzöttnek kell tekintenünk. Sem személyzetet, sem felszerelést, sem hagyományt nem szabad elhozni a régi székhelyről. Szigorú vesztegár után teljes fertőtlenítést kell végrehajtanunk. A fertőzött személyeket megleghangú bizonyítványokkal át kell küldenünk azokhoz a vetélytárs intézményekhez, amelyeket különösen gyűlölünk. A felszerelés és az akták habozás nélkül megsemmisítendőek. Ami az épületeket illeti, legjobb ha magas összeggel biztosítjuk, majd felgyűjtjük őket. Csak akkor vehetjük biztosra, hogy a betegség csírái elpusztultak, ha a székház már kormos-füstös rom.”

*

Az olvasót bizonyára már az első idézet mehökkenti. Hogy-hogy, hát nem a diktatúra gyöngítette le intézményeinket? Nos, Szerzőnk elemzéséből világosan kitűnik, hogy intézményeink belülről sorvadtak el, ha ugyan nem voltak már eleve betegek. Minden jel arra mutat, a tanulmány nem a panaszok, a felhalmozódott sérelmek elemzésére, hanem az üdvözölt-ünnepeelt eredmények, személyek, művek vizsgálatára támaszkodott. Ezek tágabb összefüggésben való vizsgálata azonban kiderítheti, hogy szó sincs versenyképes eredményekről, csupán az elit öngazoló gesztusairól. S mit

kellott állandóan igazolniuk? Azt, hogy eredményes harcot vívtak (értsd: Jó alkut kötöttek), amikor ezt vagy azt az intézményt létrehozták.

De vajon miért nevezi a Szerző a betegséget mesterségesen kialakított alsóbbrendűségnek, Intehitizsnek? Nos, ez csak annak talány, aki az elmúlt évtizedek során nem találta szembe magát például a humán- és társadalomtudományok minden ágában a merev ellenállással, amit az elit legtöbb képviselője tanúsított újszerű egyéni vagy csoportos kezdeményezésekkel szemben: kozmopolitizmus, sznobizmus, elgyökértelenedés, Nyugat-majmolás – szisztegték vagy kiáltották azok, akik beérték azzal, amit 30-40 éve tanultak, s közben elfelejtették, hogy amit ők védelmeznek, azt 50-100 évvel korábban szintén Nyugatról importálták

Az intézményesített alsóbbrendűség szándékos kultiválásával vádolni az elitet – elismerem – nem igazán elemzői attitűd. Ugyanis az elit nem kifejezetten gonoszságból vagy önzésből alkudott ki eleve beteg intézményeket. A legtöbb esetben az történt, hogy olyasmit kértek (és időnként kaptak), amiben megvalósíthatták örökölt habitusukat. A szocializációjukat biztosító régi intézmények, normák, értékek pedig éppen azért értékelték fel, mert névlegesen tilalom alá estek. Azon persze kevesen gondolkodtak el, hogy vajon időszerűek-e azok a régi intézmények?!

Persze, a belső sorvasztó tényezők mellett a külső hatások is jelentősek voltak. A diktatúra fokozódó nyomása kétségtelenül súlyosbította intézményeink válságát. De nem csak abban az értelemben, hogy egyeseket a megszüntetéssel fenyegetett vagy meg is szüntetett. Sokkal rombolóbb volt az, hogy tilalmi sokasodásával a diktatúra az elit tudatában valósággal felértékelte azokat az intézményi célokat, amelyek a korábbi alkuk során születtek, s amelyek már eleve kórosak voltak.

A második idézetet azért emeltem be ebbe az írásba, mert fényt vet Szerzőnk reformer hajlamára. Nem túl erős ez a hajlam, de azért felveti a rendszeren/intézményen belüli megújulás lehetőségét. Feltétlenül oda kell figyelni erre a törekvésre, mert a Sztálin utáni korszakok visszaterő és soha el nem tűnő illúziója ez. A Szerző által felvázolt stratégia azonban – szerintem – kétféle eredményhez vezethet: a tehetséges reformer vagy hozzábutult az intézményhez, s összetévesztette arcát az álarcával, vagy pedig a csúcs felé haladva belátta, hogy nincs értelme az alakoskodásnak, az intézményt nem érdemes megmenteni, kifizetődőbb az energiát egy új intézmény alapítására tartalékolni.

A harmadik idézet világosan mutatja Szerzőnk reformista hajlamának

formális voltát, hiszen a beteg intézmény megmentésére felvázolt módszerekről sorra bebizonyítja, hogy azok eredménytelenek, s tanulmányát (az idézett) lehető legpraktikusabb megoldással zárja. Ezek közül a leginkább megszívlelendő a névváltoztatás és a teljes személyzetcsere. Úgy gondolom azonban, hogy az olvasót leginkább a Szerzőnek az intézményi folytonosság megőrzését tiltó érvelése lepi meg. Érthető lehet ez a meglepődés, hiszen a folytonosság elve amolyan világnézeti axióma tájainkon. Csak az az elfogadható, s csak akkor a miénk, ha kimutatható, hogy „régí, nemes hagyományokat folytat”. Az teljesen mellékes, hogy valóban megőrizte-e a hagyomány nemes tulajdonságait vagy egészen parlagivá vált. A régiség, az ősiség nimbusza a fontos. Ha ezt sikerül demonstrálni, akkor mint intézményépítők valóban legitimek vagyunk, ha viszont nem tudjuk a hagyományt demonstrálni, akkor már csak rend- és egységbontók.

Miután vázoltam egy emlék és a mai jelenségek közti összefüggés első elemét, rátérek a második elem megvilágítására. Előljáróban meg kell jegyezni, hogy a kortárs jelenségek értelmezése nemcsak előhív emlékeket, hanem óhatatlanul fel is használja azokat. Felhasználunk tapasztalati tudást, illetve a tapasztalatot igazoló, szisztematizáló olvasmányt. Természetes tehát, hogy önkéntelenül nyúlok vissza Szerzőnk tanulmányához, hiszen kiderült róla, hogy intézményeinkről szól. De nemcsak egyfajta belső kényszer készítet erre a gesztusra, hanem az a felismerés is, hogy Szerzőnk szövege mai olvasatban sem vesztett érvényességéből. Ennek legkevesebb két oka van. Egyrészt az, hogy a látszat ellenére. Szerzőnk nem egyéni gyarlóságokban jelöli meg az intézmények kórokozóit, hanem a történelmileg kialakult, hagyományozott gondolkodás- és magatartásformákban, másrészt, bár a szöveg közlése óta lényeges dolgok történtek tájainkon, de vajmi kevés történt az elit mentalitásának mélyszerkezetében.

Ha most már közelebről megnézzük, mi is történt 1989 után, akkor megállapíthatjuk: megszűnt egy sor külső tiltás és még több támogatás. A fordulat előtti intézmények megmaradtak, s a hajdanvolt és a vágyott intézmények jogilag is konstituálódtak. Vagy ha nem maga az intézmény, akkor az annak létrehozását fölvállaló protointézmény. Azt mondhatnánk, hogy íme, a legutóbbi nagy alku óta elitünk újra nyeregben (korszerűbben szólva: helyzetben) van. De a dolog korántsem ilyen egyszerű. Ugyanis ha most újra Szerzőnk modorában azt nézzük, hogy a szervezeti zászlóbontások, emlékünnepek, díszebédek mögött mi húzódik meg, akkor ugyanazt látjuk,

mint hét évvel ezelőtt Csakhogy most kívülről senki sem írja elő nyíltan, hogy mi az intézményekben a teendő. Ennek ellenére a panaszáradat nem csitul, noha már nincs akkora részvétébbresztő ereje és főleg nem biztosítja a versenyképtelenség eltussolását.

Az intézmények 1989 utáni ellehetetlenülése előbb-utóbb felveti azt a kardinális kérdést, hogy érdemes volt-e a történelmi hagyományra hivatkozva, a folytonossághoz görcsösen ragaszkodva sebtiben összetákolni őket (vagy az alig létezőket átmenteni)? Az ilyen kérdés a társadalmi nyilvánosságban nehezen fogalmazódik meg, s nem is várhatjuk el a régi alkukötőktől, hogy feltegyenek ilyen kérdéseket. De a túlságosan is hosszúra nyúló csendben újra kísért ma az a lehetőség, hogy egy-egy értelmes reformer fejébe veszi egyik-másik halott intézményünk „megmentését”. Nem elképzelhetetlen ez a stratégia, mert egyik-másik kiérdemült vezető maga hirdeti, hogy csak azért alapította (újra) az intézményt, hogy a stafétabotot átadhassa a fiataloknak. Nem is kell részleteznem, hogy minden ilyen kísérlet egyenlő a kórokozó tudatos átadásával, az intézmény betegségének krónikussá váló fejlesztésével. Természetesen nem vonható kétségbe sem a stafétabot átadására készülő, sem az azt átvenni készülő jóhíszeműsége, de az eleve kizárt, hogy a közép-európai pályán ilyen átmentő jellegű intézményteremtési gyakorlattal versenyezni lehessen. (Azt talán mondanom sem kell, hogy a stafétabot átadójának esze ágában sincs sehol versenyezni, neki elég, ha itthon felmutatja a stafétabotot). A belülről való gyógyítás nemcsak a fentebb említett okok miatt ellenjavallt, hanem mert rejteget egy kevésbé ismert fertőzési veszélyt is. A már említett kórokozók mellett az intézményeket vezérlő elit tudásában felhalmozódott az a szintén örökölt alkukötési technika, ami ugyan alkalmas a vegetáló túlélés biztosítására, de társadalmi érdekek profi képviselőjére nem. Azért nem, mert az oly jellegzetes patrónus-kliens viszony intézményesített működése hasznos lehetett az alföldi tanyavilágban, de nem ma, a nemzetiségi intézmények és a más, a külső hatalmi szervezetek viszonyában.

Mindezek ellenére a Parkinson írásából vett harmadik idézet üzenetét ma már fenntartásokkal fogadnám el. A névleg létező intézményeket nem szükséges feltétlenül külső erővel megszüntetni, sem felgyújtani. Hagyni kell őket – vezetőgárdájukkal az élen – tevékenykedni, fontoskodni, ünnepelni. Aki pedig elégedetlen a működésükkel, az alapítson újat, hagyománytalant, pragmatikusait és versenyképeset. A legitimálást elvégzi a kíméletlen idő.

(A szerző a Kommunikációs Antropológia Munkacsoport tagja, a bukaresti Újságíró Fakultás tanára.)

Kolumbán Gábor

Az identitásválság vége?

Biró A. Zoltán kérdésfelvetésében a romániai magyar elit '89 -es fordulat utáni szereplését, struktúraépítési gyakorlatát helyezi az elemzés középpontjába és felhívja a figyelmünket a már észlelhető tagolódás, árnyaltabb fogalmazás, strukturálódás jegyeire.

Jelen hozzászólásom a dolgozatban is felvetett három fő témához és a köztük létező összefüggésekhez kíván szubjektív vélekedés: lenni; egy szempont a sok lehetséges közül.

Témáim tehát.

1. A romániai magyarság identitásválsága és az elit ezzel összefüggő szerepválsága.

2. Az RMDSZ mint identitásképző és ápoló-érdekvédő társadalmi szervezet, ennek intézményi reformja.

3. A romániai magyar nyelvű médiák szerkezetváltása, összefüggésben az identitás szintjén és az RMDSZ intézményeiben végbemenő változással.

A kelet-európai fordulat óta eltelt három év a térség elitjei számára a bizakodás és csüggedés, a mámoros optimizmus és a lesújtó depresszió közti ingázás élményét is nyújtotta. Több alkalommal bejártuk az utat oda és vissza a „minden lehetséges” és a „semmit sem tehetünk” közt.

Érthető hát, hogy egyre többen fogalmazzák meg az felismerést, mely szerint a létező áldatlan állapotot csakis a problémaközelítés megváltoztatásával, a „helyzetből kilépve” lehet megváltoztatni.

Akkor talán valóban történni fog valami.

A térség népei, mint ahogy már többször a történelem fordulópontjai után, identitás- és szerep-válsággal küszködnek. A centralizált állam-pártnak a tudatokat uraló monopóliuma egy kontraszelekción túlélési verseny ámokfutóivá tette polgárait. Az egyén olyan kapcsolatrendszereket volt kénytelen kiépíteni és fenntartani, melyek ugyan valamiféle biztonságérzetet nyújtottak, de nem a jogállam és annak demokratikus intézményrendszerére épültek, hanem egy sajátos, az állam újraelosztó rendszeréhez való „civil”

hozzáférési kliensrendszert képeztek. Ezt az egzisztenciális érdekháló természetesen csak a paternalista állam represszív gépezetének jóváhagyásával és e gépezetet kiszolgálók előnyére lehetett működtetni.

Valamiféle társadalmi szerződés volt ez, annak ördögi formája, hiszen az egyén emberi értékei érvényesítéséről, alkotókészségéről, cselekvési szándékáról mondott le létbiztonsága és családja fenntartása, közvetve pedig a biztonságérzete és a rendszer stabilitása, kiszámíthatósága érdekében. Szabadsággal fizetett az olcsó biztonságért.

A '89-es változás tulajdonképpen ezt a szerződést bontotta fel, illetve egyszerűen kimondattatott a szerződés érvénytelenítése, anélkül hogy helyébe más szerződés került volna. Ennek következtében a polgár szabadságot, felelősséget és bizonytalanságot, félelmet kapott.

Az identitásválság egyik oka pontosan a szabadsággal való élési képtelensége. Az emberek átállása sokkal lassabban történik a mentalitás és készségek síkján mint a politikai és egyéb intézmények szintjén. Az egyéni érdekrendszerek nagyon lassan változnak, hiszen alapvető jellegüket mindvégig az egzisztenciális gondok határozták meg.

Ebben az átmenetben ez alól az elit sem kivétel.

Kelet-Európában az elitek, különösen a „humán képzettségű” elitek, inkább valamiféle visszafojtott hivatástudattól hajtva kerültek az élre, és nem annyira a társadalom által megfogalmazott problémák révén. Élre álltak spontán és önjelölt módon, anélkül, hogy bármilyen valódi legitimizálási és szelekciós folyamaton átesetek volna. (Lásd az áldemokratikus választási folyamatokat az RMDSZ és a parlamenti választások esetén.)

A közösségek identitásválsága egybeesett az elitek berobbanásával a közéletbe. Így semmi esély nem adódott az árnyalt identitásfogalmazásra és az azt követő érdekvállalásra és annak polgárok általi ellenőrzésre. Ezt a turbulenciát az elit igyekezett saját pozícióinak legitimizálására és megerősítésére hasznosítani. Egyesek buzgón nekikezdték az új kliensrendszerek pókhálóinak kiépítéséhez, a régi kapcsolatrendszerek adaptációjához, mások az intézményépítéssel együttjáró hatalmi harcokban találtak legitimációs alapot.

Az identitásképzés ebben a helyzetben „felülről” kezdődött, a nemzeti identitás fogalmazódott meg leghamarabb, és vált a politikai szereplés mozgatórugójává. A polgárosodási folyamat megkésése miatt az egyéni, regionális (területi), professzionális és egyéb, a nemzetinél „alacsonyabb” szintű, de a problémák kezelésében talán használhatóbb identitások nem tudtak

közösségeket szervezni és aláducolni a nemzeti identitás intézményrendszerét.

Az identitás monolit jellegéből adódott, hogy az azt megfogalmazó elit sem mondhatott mást annál, hogy ő a romániai magyar elit. Kapcsolatrendszerét Budapest és Bukarest között ingázva szőtte és bevette magát az intézményépítés és a nemzeti identitás vezérelte érzelmi politizálás ingoványába. Ez csakis egy deffenzív, a többségi nemzet által szabott játékszabályok szerint történő, állandó szerepválságokkal és meghasonlásokkal tűzdelt küzdelem lehetett. Az identitás probléma alapvető kérdésére senki nem kereste a választ. Miért éri meg valakinek, hogy Romániában magyar legyen? Ezért nem foglalkozott az elit legfontosabb feladatával sem: Mit tehetek, mit kell tennem, hogy minél több embernek valamiért érje meg, hogy magyar legyen Romániában? Hiszen az elit szerepe az identitások gondozása, és az azokat szolgáló intézmények felépítése és működtetése.

Ezzel szemben az identitás kérdését eleve megválaszoltak tekintette, levezethetőnek a születés körülményeiből és történelmi szempontokból. Isten kegyelme által, vagy a sors csapásaként lehetett valaki romániai magyar. Ez a problémakezelés teljesen alkalmatlan a nyílt társadalmak esetén, a szabad identitásválasztás, letelepedés és munkavállalás, az emberek, az áru és pénz, valamint az információ szabad mozgását meghirdető Európában. Szomorú figyelmeztetés a több tízezer kivándorolt magyar és a több ezer Magyarországon tanuló és vissza nem térő fiatal!

Nem sikerült elkerülni két nagy csapdát:

1. A román szélsőségekkel folytatott „Mi románok vagyunk” – „Mi pedig magyarok vagyunk” típusú siketek párbeszédét, ami ráadásul még a román szélsőségesek legitimációját segítette elő a saját közösségükön belül.
2. A nemzetiségi jogokért és intézményekért folyó előnytelen alkuhelyzetből adódóan (lásd Bolyai Egyetem, Magyar Bank, nyelvhasználó önkormányzat) a kollektív jogok alanyi jogon való követelésével besétáltak a nemzetközi jog egyéni jogokat statuáló dzsungelébe. Ezáltal gyakorlati kérdések az intézményépítés területéről átkerültek a politikai és jogi viták meddő terepére, áldásos halasztást nyerve mindkét tábor „előnyére”.

Bíró A. Zoltán a helyzet tarthatatlanságának felismerése által indukált mozgás jeleit észleli. Valóban úgy látszik, a romániai magyarok megunták a nagy nemzeti helybentopogást és elérhetőbb feladatok felé kezdtek tájékozódni. Megpróbálják az önerőből megoldható kérdéseket lerendezni, vállalkoznak, cél alapítványokat hoznak létre, a helyzetnek jobban megfelelő politikai és egyéb érdekkapcsolatokat építenek és ezeket a románság felé is

teszik. Véleményem szerint az átmeneti helyzet már megteremtette az új versenyhelyzeteket. Felismertük, hogy az átmenet egzisztenciális versenyekben nem mindenki egyformán esélyes. Közben tudomást szereztünk a körülöttünk zajló integrációs és polgárháborús folyamatokról. Mindezek egyben egy modernizációs verseny résztvevőivé avatnak, ahol a túlélési stratégiák egyelőre egyéni és családi, majd kis érdekcsoportok szintjén fogalmazódtak meg. Ez a felismerés elindította a polgárosodás lassú folyamatát, a velejáró identitások és szervezetek megjelenését.

Az elit egy része nem számol ezzel, tudomásul sem veszi ezt a fűközeiben” (grass-roath) történő társadalomszerveződést. Továbbra is hatalmi harcokkal próbál legitim pozíciókat szerezni, ahelyett, hogy megszólítaná az új identitásokat és érvényesülésükhöz szükséges víziót és cselekvési stratégiát ajánlana. A régi elit első és második vonala még egy darabig eljátszadzik a nyelvpolitikai és társadalomról való elvont beszélés legitimációs csatáiban. De olyanok is vannak, akik felismerték az érdektagolódást és az új identitások megjelenését. Ezek látszólag most kívárnak, de a figyelmes szemlélő számára nem titok, hogy az avar alatt hangyabolyszerű építkezés folyik. Az elitnek ez a kis része a jövő számára építkezik, a posztindusztriális Kelet-Európában akar vezető elit lenni. Rengeteg a tennivalója, különben is annyira fiatal, hogy nincs múltja amit tisztára kellene mosni, csak jelene és jövője van.

Az új társadalmi mozgás az új társadalmi szerződések megkötését is jelenti, melyek erős mikroközösségeket szülnek. Ez elkerülhetetlenül a politikai játéktér többszínűségéhez vezet, az árnyalt fogalmazás, a célzott beszéd előretöréséhez.

Az RMDSZ strukturális reformja is ezzel a folyamattal függ össze. Olyan közösségi önkormányzati intézmény készül, mely legitim, a romániai magyarság életében hatékony cselekvéshez szükséges hatalmi jogosítványokkal bír, melyet a mindenkori román és magyar államhoz való viszonyából alakít ki, szerez meg. Az RMDSZ a döntéshozásban versenyhelyzetben megfelelő, a politikai pluralizmus és demokrácia elvén nyugvó mechanizmusokat épít (képviselet, frakciók, általános, titkos választás). Közben az intézmény szerepfogalmazása is árnyaltabb, egyenesebb és ellenőrizhetőbb lesz.

Ezekre a változásokra érzett rá a média is. A piac kényszere a differenciálódásra, a sajátos arc- és véleményvállalásra készíti. Az ezen a területen mozgó elit megérezte, hogy „saját nyelvén” kell hogy szólítsa a tagolt érdekközösségeket és dialógus keretet, valódi többirányú kommunikációt

kell felajánljon az elitek és polgárok számára.

Az említett folyamatok összecsengnek a romániai magyarság olyan társadalomépítési folyamatában, mely integrálja őt magát a térségbe és egyben modernizációs stratégiák kidolgozását is lehetővé teszi. A 21. századra való felkészülés hangjai ezek.

(A szerző a Hargita Megyei Tanács alelnöke, az SZKT alelnöke)

Gagy József

Ami látható és számolható. Az infrastruktúra újraelosztásáról

Az intézmények működéséhez infrastruktúra szükségeltetik, legyen szó állami vagy civil, politikai vagy gazdasági, formális vagy informális intézményekről. A nem-működésnek, a hatástalanságnak egyik leggyakoribb „mentsége”: nincs megfelelő infrastruktúra, azaz gépek, ezeket működtető szakértő személyzet, a költségekre elegendő pénz, a működéshez szükséges helyiségek. A mentegetőzésekben azonban szó szerint is megfogalmazódik: nemcsak az óhajtothoz, hanem más, hasonló intézmények felszereltségéhez képest sem elég mindaz, ami van. Ugyanis: amely intézménynek jobb az infrastruktúrája (több gépet, több segínyt, több támogatást kapott), az persze, hogy jobban működhet! A jól működő, a „nagyobb” infrastruktúra a hatalom nagyobb szeletének megragadását, megtartását teszi lehetővé (avagy már eleve: nagyobb hatalom érvényesülésének a jele). Közép- és Kelet-Európában, ahol a hatalom újraelosztásáért folyik a harc, emennek látható és számolható (könyvelhető) formája: az infrastruktúra újraelosztása.

1989 előtt annak a szerkezetnek, amelyet Biró A. Zoltán nemzetiségi elitnek nevez, nem volt lehetősége speciális, „nemzetiségi infrastruktúra” kiépítésére, működtetésére. Ami létezett, az szocialista állami volt – bár, esetenként, szimbolikus értelemben, „romániai magyarnak” volt elkönyvelve (folyóirat-szerkesztőségek; színházak; hivatalok a „székely” megyékben). Ehhez az infrastruktúrához, az infrastruktúra nyújtotta lehetőségekhez az állami pozíciók elfoglalói (feltétel az államhoz való lojalitás, vagy legalábbis: ennek megjártsága) jutottak hozzá.

Csak felelevenítésként mondom el: az 1968-as adminisztratív területi újrafelosztás az állami pozíciók újraelosztását, egy új pozíció-hierarchia kiépülését jelentette. Az államapparátusban elfoglalt pozíciók az őket elfoglaló emberek számára lehetővé tették a „közös vagyon”, vagyis az állami infrastruktúra használatát – ennek a használatnak megszilárduló, hosszabb ideig fennálló gyakorlatát. Ezek között a körülmények között az

államapparátusi pozíciók elosztása az infrastruktúra-használat megosztását jelentette – mégpedig egy sajátos formában. A hierarchizált pozíció-szerkezet hierarchizált használati gyakorlatot jelentett Egy bizonyos pozícióban levő személy elvben hozzáférhetett minden, pozíciójának alárendelt szervezetek-szerkezetek infrastruktúrájához. (Hogy pontosan mihez is, azt pl. egy „központi” elvtárs helyi látogatásának aprólékos leírásába belefoglalható: utaztatás, étkeztetés, ajándékok, stb – és ennek eléréséhez semmi egyéb nem kellett, csupán az, hogy a helyiek tudják, milyen pozícióban is van; maga a látogatás lehetett nem hivatalos, történhetett szabadság idején, családostul is ...) És: minél magasabb pozícióban volt valaki, annál több „infrastruktúrához” fért hozzá – avagy rendelkezett vele. Egy nagyon szűk elité volt a teljes állami infrastruktúra – plusz még egy valami, ami teljes biztonsággal behatárolta ezt a kört: egy mások számára hozzá nem férhető kiváltsággal rendelkeztek: saját vagyont teremthettek. Természetesen az ország határain kívül – hiszen az országban ennek semmi értelme nem volt: saját vagyonukként használhatták az országot. Ugyanakkor: ez a kiváltságuk alapvetően elhatárolta őket azoktól, akik csak használták a „hozzájuk rendelt” infrastruktúrát: a „pozíciójukhoz kötött” elitől. Ennek az elitnek a tagjai azt és úgy használhatták az infrastruktúrákból, ahogy és amiképp ezt a pozíciójuk lehetővé tette nekik. A pozíciójuk megtartása, vagy a hierarchiában magasabb pozíciók „elhódítása” jelentette számukra az infrastruktúrának mint saját vagyonnak a konstans „használatát” illetve „gyarapítását”. Mindennek, természetesen, erős rendszerstabilizáló szerepe volt.

Mindebből következik, hogy mi is az, ami, véleményem szerint, a december utáni időszak legjelentősebb változása. Megmaradt a hierarchizált pozíció-szerkezet – és ezzel együtt a hierarchizált használati gyakorlat; csak éppen az új párt hatalmi felállásától vált függővé, hogy kik és honnan érkezőek lehetnek be a hierarchia pozícióiba. Ugyanakkor függővé vált a pozícióban maradás ideje is. A hierarchiában elfoglalt pozíció pedig most már lehetséges saját vagyon-teremtés forrásává vált. Mert tagadhatatlan, hogy a jelen periódusban a saját vagyonképzés legfontosabb forrása: az állami javak (vagyis mindaz, ami azelőtt az államapparátusi pozícióval velejáró volt: kapcsolat, befolyás, pénz, infrastruktúra).

Nem gondolom azt, hogy a fentiek nem vonatkoznak mindazokra a magyar államapparátus-funkcionáriusokra, akik országos, megyei vagy helyi szinten pozíciókban voltak vagy vannak. Az más kérdés, hogy a pozíció nyújtotta, objektíve fennálló lehetőségeket ki mennyire használja a saját

vagyon teremtésére; hogy ki milyen ritmusban építi a „saját birodalmat”, melynek látható és számolható elemei a saját ház, a kocsis, a saját cég, a részvények...

1989 decemberében, majd azután is a létező infrastruktúra felhasználásával indult meg az új „romániai magyar” intézmények szerveződése. Szerkesztőségi telefonokon telefonáltak körbe az országot; olyan hivatal-helyiségekben gyűléseztek, amelybe az intézmény-szervezők azelőtt is bejáratosak voltak. Így volt ez máshol is: megindult az állami infrastruktúra átmenekítése (előbb csak szimbolikus, „a nép nevében” történő, majd nagyon is gyakorlati formában) a nem-állami szférába. Az előbb csak „telefonáltak, tehát mi is megindítottuk a szervezést” jellegű kezdemények (különösen a többszoros vidékeken) székházat-székhelyet kaptak, hivatalnokokat állítottak munkába. Érdekes lenne (és remélem, előbb-utóbb meg is történik majd) az RMDSZ és más intézmények (pártok, társaságok, alapítványok) kiépülésgyapradását, könyvelési-leltári adatokból rekonstruálni: szereplőit meghatározni, a használt módszereket feltárni, a kiépülés ritmusát, deklarált vagy rejtetten érvényesülő szándékokat nyomon követni. Hol, milyen épületben székelt először, majd hová költözött a szervezet (például: államiban vagy saját tulajdonban lévőben; központi, országos vagy megyei hivatalok szomszédságában vagy pl. egy iskola igazgatói szobájában); mikor vehettek igénybe szervezési feladatok elvégzésére hivatali járműveket; irodai személyzetet? Vagy: kik, mikor deklarálhatták, hogy egy államigazgatási egység, például egy polgármesteri hivatal „magyar intézmény”, és ezután hogyan változott meg ennek a működése?

1990-1993 között a „romániai magyar” intézmények infrastruktúrájának gyors kiépülése – az állami és nem állami infrastruktúra újraelosztása volt tapasztalható. Érkeztek a segítyek – de hogy mi lett a sorsuk, az az újraelosztást levezenylöktől függött. Az adományt ez vagy az az intézmény kapta – de az, hogy megtartotta vagy továbbadta, a gépeket csak tárolta vagy működésbe állította – az szűk körben dönt el. Az adományra érdekesek kaptak a felszerelésből – de nem alakultak ki nyilvános, szabályozott egyezményes, alkukötések. Az arra érdekeseket – ahogy erről Biró A. Zoltán is ír – megajándékozták, és ezek a megajándékozottak dönthettek afelől, hogy mire, hogyan használják az infrastruktúrát. Az újraelosztást ellenőrzők – legalábbis a megajándékozottak viselkedéséből ez olvasható ki – az eddigi, az elitben létező kapcsolatok mentén – és nem a jövőre vonatkozó ígéretek és elkötelezések szerint döntöttek. A megajándékozottak csak önmaguknak

tartoznak elszámolni a kapott infrastruktúra működtetéséről – azaz: a saját érdek és az intézmény érdeke szerencsésen egybeesnek. Valamiféle mégiscsak létező, kulisszák mögötti egyezkedés csak történhetett: mindkét fél nagyon magabiztosan cselekedett. Mint akik csak egymásra kell figyeljenek ebben a játékban. A működésbe állított infrastruktúra jó arra, hogy megszilárdítsa a személyes pozíciókat; vagy hogy bevethető legyen az újrafelosztásért való harc újabb szakaszában (például: a létező infrastruktúrára saját vállalkozást, alapítványt telepíteni).

Az újraelosztásért folyó harc egyik leglátványosabb, modellértékű jelenségének tartom az RMDSZ egységes számítógépes adatbank-rendszerének meg nem épülését. Azt csak hosszabb vizsgálódással lehetne kideríteni, hogy tulajdonképpen miért nincs még meg az az integráló, nagy gyakorlati haszonnal járó infrastruktúra-elem. Világos számomra, hogy ez esetben nem szakmai inkompetenciáról van szó, hiszen ezt eltervező, kivitelező szakemberek akadnának, és pénzügyileg sem lenne ez egy különösen költséges tétel. Milyen alkura nem került sor ebben az esetben?

Úgy gondolom, több oldalról is (országos és helyi vezetések) tartottak attól: ez az infrastruktúra-elem az öt létrehozónak, kezelőnek (ami a „romániai magyar” politikai struktúrában egyenlő az öt birtoklóval) olyan politikai előnyöket biztosítana, ami nem engedhető meg. Így hát ma is tart a huzavona; és lehetséges, hogy hamarabb lesz valamilyen, a civil szférában tevékenykedő intézménynek (alapítványok, regionális fejlesztési iroda) számítógépes adatbankja, mint az országos érdekvédelmi szervezeteknek.

Nálunk december után a párt-működés és az állam-működés szétvált – egyik pillanatról a másikra. Ez igaz – elméletileg. Gyakorlatilag azóta is az államapparátus „termeli” a párt-hatalmat (elnök az uralkodó pártot). A gyakorlatban: megkezdődött a szétválás folyamata. A magyar érdekszférán pedig: talán még meg sem kezdődött. Az RMDSZ szenátorokat, képviselőket, polgármestereket, tanácsosokat juttatott be a hatalmi szervezetbe – és az RMDSZ jelenlegi vezetésében a hatalmi szervezetben is benne levő szenátorok, képviselők, tanácsosok dominálnak. Ki kit ellenőriz? Ki kit von felelősségre? Jobban mondvá: melyik szervezetet melyik másik szervezet ellenőriz? Miben áll a párt-működés és az állam-működés (helyi öngazdálkodás-működés) szétválasztása, tagolódása, együttműködése?

Az RMDSZ pozícióba juttatottjaira bízta az infrastruktúra használatot. Sőt: hallgatólagosan, akárcsak más érdekszervezetek, elvárja, hogy az állami infrastruktúrát RMDSZ érdekeknek megfelelően használják. Tény: egy székely

megye megyei tanácsa, egy „magyar város” polgármestere, városi tanácsa a megye, a város infrastruktúráját RMDSZ-infrastruktúráként is használja. Mindennek van egy „logikus” következménye: ebben a helyzetben különálló, jól működő RMDSZ infrastruktúra létrehozása „luxus”. Hiszen nem kell megküzdeni a székházért, gyűlések rendezésekor a termékért, terekért a helyi hatalommal... Ugyanakkor azonban a másik logikus következmény: ha nincs saját, jól kiépített infrastruktúra, akkor az RMDSZ színeiben induló magyar közületek, csoportok, érdek-tömörülések számára nincsenek meg a megfelelő működési feltételek – tehát mindegyik szerkezet külön meg kell hogy küzdjön az infrastrukturális kérdésekkel.

Párhuzamosan történik – csak sokkal vontatottabb módon – a civil társadalom kiépülése is. Eleve adott egy esélyegyenlőtlenség: azok a civil szervezetek kapnak hamarabb életre, amelyek állami infrastruktúrán „híznak”. Az esélyek egyenlőségét jelentené, ha az RMDSZ helyi szervezetei biztosítanák az infrastruktúrát a valóban létező önszerveződésekhez. Ez így: a szelektív önszerveződés gyakorlata.

1993-ban már több, az „állami-magyar” vagy az „RMDSZ-magyar” infrastruktúrától független (de természetesen azokból kinövő, azokon „osztoszkodó”) „civil magyar” infrastruktúra létezik nálunk. Itt elsősorban azt a néhány nagy alapítványt említeném, amelyet befolyásos politikusok vagy egyházi emberek hoztak létre (illetve amelyek létrejöttét ezek a személyiségek beföldön és főleg külföldön teljes súlyukkal támogatták). Egy-egy ilyen alapítvány vagyonnal, állóalapokkal, kiterjedt kapcsolatrendszerrel, növekvő gazdasági-politikai befolyással rendelkezik. Mindenesetre annyi elmondható, hogy a nekik „kiosztott” infrastruktúrát ezek az alapítványok működtetik a legnagyobb hatékonysággal. A jövőben döntő módon szólhatnak bele az elit további tagolódásába: az ő kezükbe kerülhetnek a reprodukció csatornái. Ugyanakkor a jelenben, de a jövőben még inkább a politikai elit csúcsairól kilépők menedékéül, erőgyűjtési terepéül szolgálhatnak. De az is lehet, hogy az egyébként ellentétes érdekű elit-csoportoknak nyújtanak majd találkozásra, tárgyalásokra, kiegyezésekre alkalmakat.

1990 elején az RMDSZ-nek, vagyis ami még akkor fedte ezt, a romániai magyarságnak a tőkéje: leginkább szimbolikus tőke/morális tőke volt. Első pillanattól világos volt, hogy rövid idő alatt létre kell hozni azt a szerkezetet, amely a tőke-átforgatást végrehajtja: megindítja a „nemzetiségi felhalmozást”. A szimbolikus tőke más tőkét (pénz, segélyeket, gépeket) vonz; ez a tőke pedig úgy kellene működjön, hogy egyszerre kétféle történjen mozgás.

Egyrészt: a létrejövő „vagyon” segít az új embereket kiválogatni, felfuttatni – azaz új, eddig ismeretlen embereknek szimbolikus tőkét termelni; de ugyanakkor a sikeres működés a személyiségek – a létező elit – már meglévő szombolikus tőkét is növeli.

Mi történt valójában? A személyiségek éltek a lehetőségekkel, és igenis felhasználták szimbolikus tőkéjüket pénzszerzésre, infrastruktúra-felállításra. De azt nem tudták elérni, hogy ez egy hatékonyan működő infrastruktúra legyen! Az okok taglalása messze vezetne, itt csak azt szeretném leszögezni, hogy a veszteség kettős volt. Egyrészt: befelé és a külföld felé egyaránt csökkent az illető személyiségek „hitele” (azaz kiderült, hogy az új körülmények között nem tudnak működő struktúrákat létrehozni; marad az egyszemélyes kiállítás, a „harc”, mint még létező hitelforrás). De amit sokkal sajnálatosabbnak tartok: a nem-működés (vagy szelektív működés) nem segített új emberek, szervezetek felfuttatásában, kialakításában. Mai napig a december után kialakult helyzet tevése-vevése folyik, és nem új helyzet teremtése, az ehhez szükséges keretek felállítása. (Például: kié a hatalom és infrastruktúra: a széki vagy a helyi szervezeté?, ki a hitelesebb: a volt elnök vagy a jelenlegi?) December után sok kezdeményezés indult úgy, hogy RMDSZ keretekben, RMDSZ infrastruktúrával fog felfutni. Vagy elhalt és halódik, vagy ki kellett izzadnia a működéséhez szükséges saját infrastruktúrát! Az RMDSZ a magyar megyében, a magyar városban, a magyar faluban is általános érdekvédelemmel, a „megmaradással”, „összmagyarsággal” foglalkozott – és nem a helyi társadalom égető kérdéseinek a megfogalmazásával, vagy – ami december után létező elképzelés volt, de illúzióknak bizonyult – azoknak támogatásával, akik ezeknek a kérdéseknek a megfogalmazására, kezelésére próbáltak szervezeteket létrehozni. Jelen pillanatban nem tudok egyetlen olyan (megyei, helyi) RMDSZ szervezetről sem (legalábbis: a mass media nem figyel fel erre, nem „futtatja”), amely konstansan növekvő hírnévnek örvendene annak következtében, hogy sikerült neki az infrastruktúra sikeres működtetése, tehát a társadalom önszerveződésének „karbantartása”.

Konklúzióm az, hogy a szimbolikus tőke létrehozott egy bizonyos infrastruktúrát, de ennek nem-működése miatt ez nem vált szimbolikus tőketermelő struktúrává. Napjaink „tőketermelése” nagyon látványosan a nemzetiségi ünnepekben valósul meg. Azaz: szimbolikus tőkével rendelkező személyek ezen alkalmakkor szereplésükkel újra szimbolikus tőkét termelnek maguknak, „megspórolva” ezzel az infrastruktúrává, majd megint szimbolikus

tőkévé való átfordítás hosszú (és fáradtságos) munkáját. Ők azt állítják, és hisznek is benne, hogy ezt a szimbolikus tőkét nemcsak maguknak, hanem a nemzetiségnek is termelik. Tehát: az elit szimbolikus tőkét direkt módon újabb szimbolikus tőke termelésére fordítja – ehhez van kompetenciája. Az elit – bezárkózik a szimbolikus cselekvések falai mögé. Nincs kompetenciája azonban működő – és nem csak szelektíven működő! – infrastruktúra létrehozására, és így az infrastrukturális befektetésnek szélesebb körben (egyre szélesedő körben) való kamatoztatására. Az elit, bármennyire is szeretné, nem társadalmat „teremt” (vagy „lábba állít”, ahogyan tetszik), hanem újra csak elitet. Amennyiben azonban nem ez a célja, és az eredmény mégis ez – akkor nagyon ideje van az „önrevízióknak” vagy „átvilágításnak” vagy „válságmenedzselésnek” – ahogy tetszik.

(A szerző a Kommunikációs Antropológia Munkacsoport tagja)

Lőrincz József

Mi minek az elitje?

Hozzászólásomban két problémát szeretnék kiemelni. Az egyik: mit is nevezhetünk elitnek ma, de főként a jövőben? A második egy – ebben az írásban legalábbis – ki nem fejtett előfeltevés, részletkérdés: minek az elitjéről is beszélünk?

A vitaindítóban egyértelműnek tűnik, hogy az „erdélyi”, vagy másképpen a „romániai magyarság”-ról¹, az itteni új elitképződési jelenségekről, mechanizmusokról van szó. Azzal, hogy a szerző nem ágyazza egy tágabb, országos – vagy akár regionális – kontextusba problémáit, hogy csak a specifikus jelenségeket vizsgálja, megmarad a politikai-kulturális szférában. Mennyiben „magyar” és mennyiben „romániai”, vagy akár „kelet-európai” ez az elit? Mi köze a mai országos folyamatokhoz? Ugyanakkor – gondolom ugyanezen hiányosság miatt – marad az érdeklődési területen kívül a gazdasági elit, illetve ennek összefonódása a politikai-kulturális elittel. Függetlenül attól, hogy az régi vagy új.

Ennek két következménye van. Egyrészt háttérbe szorulnak, nem fogalmazódnak meg már lehetséges, de a jövőben valószínűleg kulcsfontosságúvá váló kérdéskomplexumok: a polgárosodásról, a társadalmi igazságosságról, stb. Vagy: ha már új ideológiák jelennek meg, akkor mennyiben, hogyan változik az elitek hatalmának jellege? És végezetül: milyen típusú uralom folytatódik, netán van kialakulóban? Másrészt a vitaindító, úgy tűnik, elfogadja az „erdélyi magyar értelmiség” önmagáról forgalmazott képét, hiszen elitként kizárólag azt a kategóriát, réteget vizsgálja, amely a hagyományos elit-képnek megfelel: eszerint az új elit voltaképpen nem lenne más, mint a paternalista, népszolgáló, stb. szerepet pozícióit elfoglaló új réteg – ha más mezben is.

Ezért tartom fontosnak azt, hogy megnézzük: minek az elitjéről beszélünk? Az

„erdélyi magyarság” idézőjeles használata azt mutatja, hogy Biró A. Zoltán már a kezdetektől igyekszik megkérdőjelezni, problematikussá tenni egy ilyen entitás létezését (bár a velejáró értelmiségi szerep létét elismeri). Pontosabban elutasítja azt a szóhasználatot, amely egyrészt „eltakarja a kezelhetetlenné vált sokarcúságot”, másrészt lehetetlenné teszi (egy) olyan sokszínű, gazdag identitás(ok) konstruálódását (konstruálását), amely tükrözné a „mindennapi élethelyzetek, kapcsolatformák, magatartásminták” sokkal gazdagabb világát. Ehhez a diszkurzushoz tartozik az „erdélyi (romániai) magyar(ság)” is. Ezért e kifejezés problémamentes használatát elkerüli.

Ha az eddigi szóhasználatot – „erdélyi magyar” – mint egyneműsítettet, pontatlant, ideologikust elvetjük, mi kerül a helyére? Mi az a társadalmi, vagy kulturális, vagy ki tudja milyen formáció, amelynek a specifikus elitjéről beszélünk? Beszélhetünk-e erdélyi magyar társadalomról? Ha nem, miért? Ha igen, milyen értelemben? Éppen ezért a továbbiakban nem a konkrét rétegmozgások leírásához, az ideológiai hangvétel változásához kívánok hozzászólni, hisz azt most amúgy sem tehetném.² Inkább az általam is elfogadott elméleti-szemléleti háttér finomítására vállalkozom.

A valamilyenfajta nemzeti identitás történelmi-antropológiai szempontú megkérdőjelezése, dekonstrukciója – az építkezési stratégiák, eljárások felmutatása révén – manapság a nemzeti-nemzetiségi identitás elemzésének, kritikájának valószínűleg egyik legtöbbit ígérő ágazata.³ Ernest Gellner, Benedict Anderson, Eric Hobsbawm, Katherine Verdery, Orvar Löfgren, Hofer Tamás, Niedermüller Péter és sok más szerző elemzéseiben a nemzeti identitás már nem egy „természetes”, magától értetődő, szükségszerű adott(ság), amely legfőbb, megkérdőjelezhetetlen érték és értékhordozó, hanem egy – főként értelmiségi – konstrukció. Véletlenszerű, tetszőleges, sőt, akár választható is. A nemzet eszerint egy absztrakt, „elképzelt” közösség, amely nem a mindennapi élet valóságos szubjektumainak interakcióiból keletkezik, hanem egy elit, illetve az ezt szolgáló intézmények működésének eredménye. „Felülről” irányított, és ezért – a közhiedelemmel ellentétben – nem tartozhat a szabadság diszkurzusához. A nemzeti nyelvezet az uralom, illetve az intolerancia kutatóterületéhez tartozik.

Eszerint bizonyos szerzőknél – úgy tűnik, a jelen vitaindítóban is – az „elképzelt közösség” egyfajta szinonimájává válik annak, hogy „nem

valóságos”. Nem a spontaneitás, a szabad önmegvalósítás terméke, hanem a számításé, a manipulációé. Eszerint a nemzeti eszme kritikája többek között arra irányulna, hogy bemutassa: az általa létrehozott közösség, annak értékei, céljai, valósága viszonylagos, nem abszolút; esetleges, nem szükségszerű; felszíni, nem lényegi; sokrétű, heterogén és ellentmondásos, nem koherens, nem egységes. Szerintem ez mind igaz is, meg nem is. Igaz, ha kizárólag csak egyfajta „szövegsíkon” mozgunk,⁴ és megállunk annak az elemzésénél. Nem igaz, ha ezt is, mármint ezt az „elképzelt közösséget” is egy társadalmi konstrukciónak tekintem, ugyanis akkor épp olyan „valóságos”, mint bármi más, szintén „társadalmi konstrukció”.⁵

Az említett kutatási irányzat majdnem kizárólag az értelmiségi vagy a politikai elit nemzetteremtő munkáját vizsgálja, ezen keresztül végzi el a nemzeti identitás dekonstrukcióját. Eszerint a nemzeti öntudat kizárólag egy „felülről” a köznépre erőszakolt, végső soron illegitim építmény, amely ellen nem tudnak védekezni, elfogadják, és/vagy teljesen, vagy legalábbis részlegesen félreértik. Vagyis a „nép” nem vesz részt a nemzetteremtésben, az erre irányuló racionalizálási folyamatokban. Márpedig szerintem a „nép” nem változatlanul, passzívan fogadja el a számára kidolgozott ideológiákat, hanem ezeknek az újratelődéséhez hozzá is járul. Néha. Nem a bourdieui doxa ez. Sőt annak egyfajta ellenpárja, hisz ereje nem a tudatosítás hiányában rejlik, hanem éppen az állandó újra- meg újratermelésben, illetve a racionalizálási folyamatokban. És ezért fontos az, hogy megtudjuk: milyen szerepe lehet a nemzeti identitásnak a mindennapi életben, és fordítva, milyen szerepe lehet a mindennapi életnek a nemzeti identitás újratelődésében? A továbbiakban ennek vázlatos bemutatására kerül sor. Azt hiszem enélkül az elitképződés mechanizmusait – a „nép”-től való függőség és függetlenség játékát – feltárni nem tudjuk.

Próbáljuk meg újrafogalmazni a vitaindító által is felvetett – legalábbis sugalmazott – problémáknak egy lehetséges tágabb keretét: a kelet-európai uralom újratelődése és legitimitása a modernizáció időszakában kitermelődött életstílusok racionalizálása révén. Az előbb már említett kutatási irányzat, bármennyire változatos is, egyetért abban, hogy az uralmi diszkurzusokat az elit dolgozza ki és terjeszti. Általában ráadásul még aláhúzza bizonyos kulcsszereplők és intézmények (iskola, tömegkommunikációs eszközök, egyház, állami intézmények, stb.) szerepét a

Nagy Hagomány terjesztésében, közvetítésében a Kis Hagomány felé. De még a konkrét elemzések is megfelelnek arról, hogy a hivatalos diszkurzust az utóbbiban már átértelmezik, „félreértik”, bizonyos elemeit elfelejtik, elhagyják, stb. A hivatalos diszkurzusból nem marad csak egy bizonyos viszonyítási keret, bizonyos kulcsszavak, -értékek, normák, célok, „igazságok”, amelyek aztán a mindennapi élet bizonyos körülményei közt racionalizálódnak. Ezen keret(ek) legfontosabb tulajdonsága szerintem az, hogy absztrakt(ak). Vagyis egy olyan keretnek, mint például a „nemzeti”, az érvényességét a mindennapi életben el/felismemi (validate), vagy megcáfolni nem lehet. Egyes elemei, „tétélei”, vagy maga a keret a mindennapi élet bizonyos helyzetekben racionalizálódnak. És fordítva, vannak a mindennapi életnek bizonyos elemei, amelyeket az absztrakt, esetünkben a nemzeti keretben racionalizálnak. Nem sablonok, bizonyos készen kapott frázisok szajkózásáról, mechanikus alkalmazásáról van szó. A racionalizálás eredménye ugyanis egy idő múlva rutinná válik, és ez a megtévesztő, ez hiteti velünk azt, hogy kizárólag átvett, megtanult sablonokkal szembesülünk.

Mindez nem követeli meg a már említett kutatási irányzatok elvetését, de bizonyos finomításokat, elhatárolódásokat igen: egyrészt a jelenkori vizsgálatok bizonyos témáitól, kérdésfelvetéseitől, amelyek a hangsúlyt kizárólag a nemzeti identitás „konstruktív” mozzanataira helyezik, az értelmiségiek, politikusok, állami intézmények, stb. szerepére. Másrészt vonatkozik ez azokra a kutatásokra, amelyek – az előbbi vonulat folytatásaként – a „felülről” a társadalomra kényszerített diszkurzusra koncentrálnak, illetve a társadalom teljes, átfogó szabályozására eme diszkurzus által.⁶ A valóság hivatalos megfogalmazásai eszerint magukba kebeleznak minden eltérő valóságképet, ezáltal lehetetlenné téve az alternatívák, a kételyek megfogalmazását.⁷ Nem lehet megkérdőjelezni egy ilyen vizsgálat legitimitását, és nem ez elhatárolódásunk oka. Mint látszik, számunkra az okoz komoly gondot, ami már Mihail Bahtyinnak vagy Carlo Ginzburgnak is: még mindig nem látjuk kölcsönhatásában a Nagy és Kis Hagomány, vagy magas és alacsony, domináns és elnyomott, stb. kultúrát.⁸ Katherine Verdery például úgy próbálja ezt megoldani, hogy összepáaszítja Foucault-t (a szubjektumok konstituálása) és Gramsci-t (a felülről építkező hegemonia). Azt hisszük, emellett lehetségesek más megközelítések is: például a Bahtyin által kidolgozott „ideális olvasó” fogalma, amely nagyon messze áll mondjuk Benedict Anderson újságolvasójától.

Továbbá, ha célunk a mindennapi élet racionalizálásának vizsgálata, akkor a hangsúly nem az individuális „én”-ekre fog esni, mint Foucault esetében. Az uralom internalizációja/externalizációja, újratermelése elsősorban a nyilvánosságban történik. Semmilyen uralomnak nem sikerül a „teljes” elnyomás. Ennek ugyanis egyik következménye az lenne, hogy az uralom – például a „nép”, a „nemzet” – diszkurzusa képes lenne behatolni, átfogni az egész társadalom és a teljes mindennapi élet szféráját. Ezt mondja végülis az egész uralkodó gondolati hagyomány, Ernest Renan-tól⁹ napjainkig. Hogyha elfogadjuk azt, hogy a „nemzet” egy absztrakt viszonyítási-érvényesítési (validation) szféra, amely nem része a mindennapi életnek, akkor ez lehetetlen. Ez a szemléletmód nem veszi tekintetbe, hogy a „nemzeti”, „népi” diszkurzus elemei a lázadás nyelvzetéhez is tartozhatnak, hogy vannak időszakok, amikor a „nemzeti program” egyúttal szociális program is; hogy a „világcsere” („switching worlds” – Berger and Luckmann) kiindulópontjai lehetnek. Továbbá, mivel kizárólag a hatalom újratermelődésére koncentrálnak, nemcsak a diszkontinuitásokat nem tudja megmagyarázni, hanem a hatalmat kizárólag aktívan megnyilvánulónak tételezi. Márpedig ez nem kötelező.¹⁰

Mindehhez vagy kutatni kellene, vagy legalábbis adotként, „háttérként” kellene tekinteni a következő problémákat: az újkorban megjelent újfajta „hivatalos”, vagy „magas” tudás által betöltött társadalmi szerepet, és hogyan vált ez általánosan elfogadottá.¹¹ Ezzel együtt jelent meg egy olyan „értelmiség”, amely a kulturális közvetítő szerepét vállalja, és ezzel egyszerre az új szemmel látott „nép”, „lakosság”, stb. Mindkettő olyan új értékeket, történelmeket, célokat hoz magával, testesít meg, amelyek új kollektív identitások megjelenéséhez vezettek, illetve az uralom internalizációjának/externalizációjának, reprodukciójának új, rafináltabb módozataihoz.

Továbbá, ha a nemzeti eszme egy olyan – a mindennapi élettől viszonylag független – keret racionalizálása, amelyekhez célok, értékek, igazságok érvényességét mérhetjük (sphere of validation), akkor egyértelmű, hogy nem ideológia (hamis tudat, a valóság elkendőzése). Egy ilyen keret igényelte a tudománynak, mint egyedüli igaz és igazi tudásnak az autoritását. Ami a tudomány szerepét különösen fontossá teszi az az, hogy – a nemzeti eszméhez hasonlóan – szintén egy olyan viszonyítási keret, amelynek érvényességét általában szintén nem a mindennapi élet helyzeteiben szabad, lehet megnézni. Ez a helyzet, ha „alulról” nézzük. Ezzel ellentétben „felülnézetből” a

tudomány éppen azért válik fontossá, mert fenntartotta magának azt a jogot, hogy érvényesíthető – azaz alkalmazható – legyen a mindennapi élet minden területén. Ne feledjük, hogy a tudományt olyan tudásnak tekintik, amelynek egyik fontos szerepe éppen a mindennapi tudás cáfolata.

Összefoglalásként: láthatjuk, hogy a modern kor a szabadság és a társadalmi felelősség eszméjének egy olyan új, „általánosított” változatát hozta magával, amely mind az új társadalmi és kulturális kontextusra (a nemzeti állam és népe), mind az új „magas” tudásra vonatkozott. Az új politikai, gazdasági, kulturális tagság új felelőségekkel jár az új „hivatalos” viszonyítási keretekben. A felelősség mind társadalmi, mind gnoszeológiai: „saját” kultúrájának reprodukálása a „hivatalos” normák szerint a nemzeti „közösség” minden tagjának kötelességévé válik. Aki ezt elmulasztja, annak büntetés jár. Végezetül: hipotézisünk az, hogy ezen három elem racionalizálása a mindennapi tevékenységben és a mindennapi tevékenység racionalizálása a „nép” („nemzet”), a „szabadság” és a „tudomány” viszonyítási keretén belül hozzásegít, hogy megértsük az elit szerepét, helyét a modern uralmi rendszerek internalizálásának és újratermelésének folyamatában.

1. Erre egyes példák adnak okot. Így a 13. oldalon, ahol a román meg a magyar sajtót hasonlítja össze.
2. Jómagam hiányolom a konkrét példákat (amelyek ebben talán segíthetnének), bár valószínűleg ezek szétfeszítették volna egy vitaindító kereteit.
3. Legalábbis ha a politológiai, szociológiai, vagy akár emberjogi vizsgálatokkal vetjük össze.
4. Vagyis a legkönnyebben hozzáférhető, írásos, nyomtatott dokumentumokat vizsgáljuk. A politikusok, írók, történészek stb. munkái.
5. Lásd Berger, Peter and Luckman Thomas: The social Construction of Reality.
6. Lehet ebben az esetben a kutatás kitüntetett tárgya „az uralmi mechanizmus láncolatának végső eleme” akár az individuum is. Lásd például azokat a kutatásokat, amelyek Michel Foucault munkásságán alapulnak. A nemzeti identitás problémakörében a legjelentékenyebb szerző ebben a vonulatban Katherine Verdery.
7. Voltaképpen Gramsci határozta meg így az ideológiai hegemóniát.
8. Ez a megfogalmazás így durva, a különböző fogalmak persze más és más

kutatási, ideológiai szempontokat takarnak.

9. „L’existence d’une nation est [...] un plébiciste de tous les jours.” Egy hasonló, de mai vélemény – a nagyon sok közül – lásd például Orvar Löfgrent: „A nemzeti projekt nem tud csak mint ideológiai konstrukció megélni, a mindennapi élet kulturális praxisaként kell élnie.”

10. Lásd Steven Lukes: Power. A Radical View.

11. Elsősorban a „polícia tudományának” vizsgálatára gondolok. Tágabban például Gerhard Östreich, Lewis Mumford, Norbert Elias munkáira.

12. Benedict Anderson, ha nem is jelenti ki tétélesen, azt sugallja (Imagined Communities. Verso. 1991, 35-36. old.), hogy mindennapinak nevezhetőek a rendszeresen, naponta, hetente ismétlődő tevékenységek, mint például a szertartások, amelyek a „közösség” érzetét keltik. Ez csak első látásra tűnik hasznosnak. Én – lévén, hogy egész megközelítem Werber-től merít – a schütz-i tartalmat választanám: eszerint a mindennapi élethez olyan tevékenységek tartoznak, melyekre a köznapi tudás, egy tipikus racionalitás és érvényesítési keret (sphere of validation) jellemző.

(A szerző sepsiszentgyörgyi Megyei Könyvtár könyvtárosa, jelenleg a firenzei European University Institute ösztöndíjasa)

Bodó Julianna

Elit és nyilvánosság

Hozzászólásomban a vitaindítóban felvetett témának egyetlen vonatkozását szeretném érinteni: az elit és a nyilvánosság viszonyát. Ennek a viszonynak a vizsgálata egyfajta megközelítésként is szolgál, ami az elit termelődésének problémáját illeti. Hogy a válaszkísérletnek mennyire vannak kimondottan a romániai magyarságra érvényes vonatkozásai, és milyen mértékben tartalmaz sokkal általánosabb, egy tágabb régióra is rávetíthető meglátásokat, azt nem ennek a vázlatos megközelítésnek kell eldöntenie. Számomra a kérdésfelvetés azért tűnik érdekesnek, mert a vizsgálat konkrét tárgyán túl – elit és nyilvánosság viszonya – sok apró, ám fontos adalékkal szolgál arra nézve, hogy a közelmúlt és a jelen világa milyen strukturális egyezéseket tartalmaz. Ezek az adalékok újlag megerősítik azt a meggyőződésemet, hogy a tegnapi alapos ismerete nélkül nehezen érthetjük meg a máit. Paradoxonnak tűnik, de a '89-es eseményeket nyugodtan tekinthetjük cezúrának azzal a föltételezéssel együtt is, hogy bizonyos, nagyon mélyen rögzült struktúrák meglétét állítsuk. Állítani persze könnyű. A mai valóság valahol a „minden megváltozott” és a „semmi sem változott” dichotómiája között keresendő. S hogy ne maradjunk a könnyed állítások szintjén, ajánlatos a keresés, a vizsgálódás tévedések kockázatát is magában rejtő állásponjára helyezkednünk.

Az elit, mint valamely csoport, réteg színe-java, a nyilvánosság nélkül nem érheti el az elit státust. Az elit-szerep tulajdonképpen a nyilvánosság szférájában termelődik, hisz senki sem tarthat igényt erre a szerepre, amennyiben saját csoportja, közössége, az az entitás, amelyhez tartozik, el nem fogadja annak. Az elfogadtatás pedig csakis a nyilvánosság szférájában történhet meg, ahol az elit-szerep igénylőjének lehetősége van magát olyannak mutatni, mint aki alkalmas a szerep betöltésére, de ugyanakkor arra is képes, hogy a szerepet saját elképzelései szerint alakítsa. A nyilvánosság közegében kell felmutatni azokat a kvalitásokat, amelyek alkalmassá tesznek valakit arra, hogy megfeleljen az elittel szemben támasztott elvárásoknak. S ugyancsak a nyilvánosság nyújt jó terepet az elit-szerepre törekvőnek, hogy megfogalmazza

saját elképzeléseit a szerepre vonatkozóan. Ezek az elképzelések lehetőségeket, feladatokat, célkitűzéseket tartalmaznak, melyek egyrészt egybeesnek az előzetes elvárásokkal, másrészt pedig burkolt vagy nyílt javaslatok az elitzserep módosításának. A módosítások a javaslattevője szerint elengedhetetlenek, megtételük viszont azt is jelzi, hogy nem akárki alkalmas azok véghezvitelére.

Az elit és a nyilvánosság viszonyának másik fontos mozzanata a legitímálás. Nem elég elfoglalni az elit-szerepet, hanem újból és újból be kell bizonyítani, hogy aki elfoglalta, az alkalmas is annak betöltésére. A nyilvánosság közegében való megjelenés tulajdonképpen már magában hordozza a legitímálás gesztusát, amennyiben ismételt felmutatja a kvalitásokat és megjelöli a feladatokat. Aki önmaga pozitív képét huzamosabb ideig vagy jól időzített helyzetekben képes felmutatni a nyilvánosság különböző szféráiban, az jól bebiztosíthatja helyét az elit köreibben.

Mindezek után a romániai magyar elit helyzetére szűkítve a képet, a kérdés két vetületét szeretném érinteni. Az első: hogyan termeli önmaga elit pozícióját az, aki egy olyan entitás elitjébe tartozik, melynek neve „romániai magyarság”? (S ebben az esetben az idézőjel használatát ugyanaz a gesztus hívja életre, melyről a vitaindító első soraiban szó esett.) A második: milyen természetű nyilvánossággal rendelkezik a romániai magyarság, illetve milyen elit-termelési lehetőségeknek nyújt teret ez a nyilvánosság?

Az első kérdésre a válasz egyszerűbbnek tűnik, ezért rövidebb is lesz. A romániai magyarságot mint entitást viszont mégsem könnyű meghatározni. Annál is inkább, mert a meghatározás lényeges elemei időnként változtak/változnak. Nagyon esetlegesen a következőket lehetne mondani: a romániai magyarság Romániában élő magyar etnikum, mely kisebbség lévén, alárendelt helyzetben van a többséggel szemben, minek következtében védelemre (képviselőre, megjelenítésre) szorul, hogy megtarthassa identitását, mely identitás összetevői közül hol egyikre, hol másra esik a hangsúly (magyar, illetve romániai, időnként transzilván). Tegnapelőtti (tegnapi) megfogalmazásban: Romániában élő magyar etnikum (magyar nyelvű román), amely kisebbségi helyzetében is egyenlő a többséggel, tehát mindene pontosan úgy megvan/nincsen meg, mint a többségnek, ennek következtében elitje kisebb-nagyobb módosításokkal ugyanazt a funkciót tölti be, mint a többségé (mindenki egyforma, tehát ez a kategória nem is létezik, következésképpen elitje sincs). A meghatározást jócskán lehetne finomítani, de egyrészt megmaradtam a mai, tegnapi, tegnapelőtti hivatalos/félhivatalos nyilvánosság

legsűrűbben használt fogalmainál, másrészt visszatérve az elit-szerep körvonalazásának kísérletéhez, talán ennyi is elegendő ahhoz, hogy most egy újabb hevenyészett meghatározást alkossunk arról, hogy mit jelent egy eképpen körülírt entitás elitjének lenni.

Ez az elit tehát nem kisebb csoportosulások avagy régiók színe-java, hanem magáé a „romániai magyarságé”. A romániai magyarság elitjéhez tartozik az, aki vállalja az illető entitásnak mint kisebbségnek a védelmét/képviselését/megjelenítését, identitása felmutatását (magyar, romániai, transzilván, mikor melyiket kell hangsúlyozni), avagy non-identitását, amennyiben mindenki egyforma, tehát ez a kategória nem is létezik. Az elit feladata ilyenformán nem könnyű, mert szerepében ezt a két funkciót nem választhatja ketté: a védelem/képviselés és az identitáshordozó funkciókat Mindezekhez ráadásul egy szintén nem könnyű harmadik funkció is társul: a már jelzett szerepformálás, amely a helyzet függvényében engedi vagy nem engedi meg az egyéni elképzelések érvényesülését. E harmadik funkció által lehet többek közt a nyilvánosságban elhelyezni a hangsúlyokat, jelezve például a „romániai magyarságnak”, hogy identitása melyik összetevőjét tekintse fontosnak, hogy az összmagyarság részeként, romániaiaként vagy erdélyiként kell-e megfogalmaznia önmagát.

A második kérdés – milyen természetű a romániai magyar nyilvánosság, illetve ez a nyilvánosság milyen lehetőséget nyújt az elitképződésre – már valamivel hosszabb kifejtést igényel. Nem szándéksom a maga teljes részletességében és bonyolultságában tárgyalni a problémát, csupán egyetlen vetületét kívánom érinteni: nevezetesen azt, ami a romániai magyar nyilvánosság erősen megpolitizált-közéletesített jellegére, valamint az elitképződés ebből származó mechanizmusára utal.

Romániai vonatkozásban, az elmúlt harminc-negyven esztendő bármely periódusát tekintjük, azt kell látnunk, hogy a hivatalos nyilvánosság több-kevesebb megszorítással csak annak adott fellépési lehetőséget, ami valamelyes politikai, közéleti érvényességgel rendelkezett. A nyilvánosság erőteljes megideologizálása odavezetett, hogy bármi, ami nagyobb felhívó erővel próbált fellépni a nyilvánosság közegében (vagy néha akkor is, ha egyáltalán meg akart ott jelenni), politikai-közéleti jelleget, vagy annak látszatát kellett hogy magára öltse. (Ennek persze időszakonként, helyzetenként és személyenként más-más változatai születtek: nyílt elfogadásoktól és elítélésektől a burkolt, allegorikus elfogadásokig és elítélésekig sokféle árnyalatú nyilvános fellépésre kerülhetett sor – pozitív és

negatív előjellel egyaránt.)

Ha kissé sarkítani akarunk, azt monhatjuk, hogy valójában nem létezett másfajta, igazi fellépést ígérő nyilvánosság, mint a politikai-közéleti. Tagadhatatlan, hogy mindig megvoltak valamilyen szinten a szakmai, művészi nyilvánosság fórumai is, hisz voltak – ha kis számban is – erre szakosodott vagy részben erre is teret nyújtó médiák és rendezvények. De ezeken igazi sikert elérni, az elit soraiba – a romániai magyar elit soraiba – belépni csak akkor lehetett, ha az illető szakmai vagy művészi teljesítmény a fent jelzett két véglet közti skála valamelyik pontján elhelyezkedve a politikai-közéleti jelleget is magára vette. Esetünkben a védelem, a képviselő, a megjelenítés, az identitáshordozás valamilyen formáját. Csak egyetlen tetszőleges példát említve: egy romániai magyar folyóiratban egy romániai magyar művésszel készített beszélgetés akkor jelenthetett valódi, és nem csupán jelentéktelen fellépést, ha hangsúlyozta a művésznek és művészetének azokat a törekvéseit, amelyek a romániai magyarság védelmére, kifejezésére vonatkoztak. Kimondottan csak művészi vagy szakmai kvalitások felmutatása nem adhatta meg a fellépés súlyát, tehát nem biztosíthatott belépési lehetőséget sem az elit soraiba. Ha elfogadjuk azt a már fentebb jelzett meglátást, hogy az elit-szerep termelődése csakis a nyilvánosságban, csakis a nyilvánosság által lehetséges, akkor azt is be kell látnunk, hogy ez a nyilvánosság csak egyfajta elit – a politikai-közéleti elit – kialakulásának nyújtott teret.

Nagyjából ez jellemzi a '89 előtti időszakot. A változást közvetlenül megelőző periódus még színeződött azért, hogy a nem hivatalos nyilvánosságban is végbemenő bizonyos fajta elittermelődés ebben az időszakban rendkívül felerősödött a mendemondák, titokban terjesztett hírek, rémhírek által, amelyek annál gyakoribbak és intenzívebbek voltak, minél inkább homogenizálódott a hivatalos nyilvánosság, és minél gondosabban megszurte az oda bejutni kívánó információkat. Az ebben a közegben – a nem hivatalos, rejtett nyilvánosság közegében – elit-szerephez jutók nagyjából azok voltak, akik a '89 utáni nyilvánosság porondjára lépve meglepő gyorsasággal foglalták el a „helyeiket” és legitimálták azokat sűrű szerepléseik által.

'89 után e területen a változást elsősorban az jelentette, hogy a hivatalos nyilvánosság terében helyet kapott sok minden, ami azelőtt teljesen kiszorult onnan. Sőt, az első időszakban a nyilvánosságot biztosító médiák, a különböző rendezvények épp arra törekedtek, hogy mindent nyilvánossá tegyenek, ami azelőtt szigorú tiltás alá esett. Ennek az ellentétetésre épülő mechanizmusnak (is) köszönhetően azok, akik a '89-et közvetlenül megelőző periódus nem-

hivatalos nyilvánosságának a hősei-elitjei voltak, egycsapásra átkerültek ebbe az új nyilvánosság-szférába, és megkaptak/elfoglaltak minden olyan szerepet, amely a valódi elit-kategóriába emelte őket. A jelen időszak már más képet mutat. Az első periódus nyüzgésében a nyilvánosság újrafelosztása hirtelen megtörtént, majd később szép lassan kezdett újrarajzolódni a térkép. Ez az újabb átrendeződés valamelyest kisebb zajjal ment végbe, mint a '89 utáni. Sokan úgy vélték, hogy hosszú távon nagyobb „befektetésre” számíthatnak, ha a kulisszák mögött (is) dolgoznak elit szerepük alakulásán, nemcsak a nagy nyilvánosság színpadán. Most már kevesebb azoknak a száma, akik kizárólag a nyilvánosság terében vélik megteremthetőnek az elit pozíciót. A legitimálódásnak természetesen ott kell megtörténnie, de ez a három és fél éves rövid időszak is elég volt arra, hogy megtanulják: a nyilvánosság szférájából ki is lehet szorulni, amennyiben valaki túl nagy baklövéseket követ el, vagy nem jól játsza a kulisszák mögötti játszmat. Meg kell tehát tanulni a háttér-játszma szabályait is, s aki erre nem képes, vagy nem méri fel eléggé a fontosságát, sokat veszíthet: elveszíti a nyilvánosságba lépés lehetőségét, s ezzel együtt búcsút mondhat az elit szerepnek is. Aki a háttér megdolgozása nélkül vagy annak bizalmát elveszítve próbálja magát legitimálni a nyilvánosság szférájában, annak tapasztalnia kell, hogy ebbéli törekvését csak ideig-óráig kíséri siker.

A '89 utáni nyilvánosság, bár sok szempontból más, mint az azelőtti, egy lényeges vonását tekintve nem sokat változott. Most is megvan az a lehetősége, hogy az elitterelés eszköze legyen, de ami még fontosabb, most is igazából csak egyfajta fellépésre nyújt keretet: a politikai-közéletire. Tagadhatatlan, hogy a médiák, a rendezvények, a fellépési lehetőségek jóval rétegzettebbek és sokszínűbbek, mint ahogy azt annakelőtte megszoktuk. Nemcsak a politikai-közéleti tevékenységnek biztosítanak teret, mint ahogy még a '89 előtti hivatalos nyilvánosságban sem volt teljesen kizárólagos ez a terület. De a „romániai magyarság” elit rétege továbbra is abban a nyilvánosság-szférában termelődik, amely több-kevesebb politikai-ideológiai színezettel rendelkezik.

Erre ráérezve, '89 decembere után meglepő gyorsasággal léptek fel a nyilvánosság előtt azok, akik azt remélték, hogy ha fellépésüknek erős politikai-közéleti színezetet adnak, hosszú időre szóló belépőjegyet válthatnak az elit kategóriájába. Ha pedig ezt a gesztust sikerült gyakran megismételniük, bizvást reménykedhettek a sikerben. A fellépésekben, azok megszervezésében látványos volt a sietség, a lekéséstől való félelem. Különösen azok tartottak

attól, hogy késedelmességükkel jövátéhetetlen hibát követnek el, akik múltbeli szerepüket nem érezték elég fontosnak vagy közismertnek ahhoz, hogy elégséges legyen az elité váláshoz, és a helyzetet megismételhetetlenül előnyösnek tartották ama bizonyos belépőjegy megszerzése szempontjából. De a helyzet jól kamatoztatható volt azok számára is, akik a '89 előtti időszakban felvállalt szerepük látványosabb, sikeresebb folytatási lehetőségét látták meg benne. Még azok is megpróbálták hasznot húzni a helyzetből – igaz, hogy jóval kevesebb sikerrel – akik a nagy kavarodásban köpenyegfordítás árán próbáltak bejutni az elit soraiba. A tét igen magas volt: az elit sorai újrendeződték, és a belépés lehetősége forgott kockán.

Azok, akik ebben az időszakban a legsikeresebben léptek fel a romániai magyarság nevében vagy érdekében, fellépésük gesztusában három funkciót sűrítettek: 1. meghatározták a lehetőségeket, vagyis megmondták, hogy az adott helyzetben mit lehet, tehát mit kell tenni; 2. kijelölték a lehetőségekhez, illetve a tennivalókhoz illő szerepeket; 3. elfoglalták a kijelölt szerepeket. Természetesen nem mindenkinek sikerült megfelelően ötvöznie ezt a hármasságot, de könnyítette a helyzetet, hogy a nyilvánosság – természetéből fakadóan – fel is kínálta a szerepet annak, aki ki tudta azt jelölni a lehetőségek, illetve a tennivalók függvényében. A nyilvánosság a lehetőségekhez/feladatokhoz illő szerep meghatározóját igen hamar és könnyedén felruházta (és még ma is felruházza) magával a szereppel. S aki ügyesen ráérezett erre, az ki is használt minden nyilvános lehetőséget, hogy felmutassa álláspontját a lehetőségekről, feladatokról és az azokhoz tartozó szerepekről. A jól elhelyezett, megfelelőképpen tált felmutatás egyben a szerep birtokbavételét is jelentette. Akik felismerték a nyilvánosság eme természetét, öntudatlanul azt is érzékelték, hogy a „a romániai magyarságot” zavarja az üresen álló, betöltetlen szerepek sokasága. Ezek az üres szerepek a nyilvánosságban mint fehér foltok jelentek meg, s betöltetlenségükkel a bizonytalanság érzését növelték. Ez készletét jelentett a sietségre, és megkönnyítette azok dolgát, akik a szerepek valamelyikére vágytak.

Mint már az előbbieken szó esett róla, a helyzet némileg változott az elmúlt egy éves időszakban. A változás jelei már sok helyen megmutatkoznak, de még nem elég láthatóak ahhoz, hogy megnyugtató választ lehessen adni a kérdésre: a nyilvánosság természetének változása módosítja-e majd az elit-termelődés mechanizmusát, vagy egy rejtettebb, kulisszák mögötti elit-termelődés alakítja a nyilvánosság természetét. A kérdés „a tyúk vagy a tojás volt-e előbb” meddő körbenjárásához volna hasonlatos, ha mindent tudnánk

a nyilvánosság és az elit természetéről. De mivel ez nincs így (a tyúk és a tojás esetében a szakmabeliek minden bizonnyal jobban állnak), a társadalom működésével foglalkozóknak meg kell vizsgálniuk a kettőt egymás viszonylatában is.

(A szerző a Kommunikációs Antropológia Munkacsoport tagja)

Bíró Béla

Alternatívák nélkül?

A dolgozat alaphipotézisei mély megfigyelő és erőteljes elemzőkészségről tesznek tanúbizonyságot. Ami nézetem szerint vitatható az az, hogy a szerző az elit tagolódásában, illetve a romániai magyar nyilvánosság szerkezetében zajló változásokat, a román és benne a magyar kisebbségi társadalom egyalternatívás, egészen pontosan eleve meghatározottnak tűnő fejlődésrajzára alapozza.

Az a ki nem mondott, de a szöveg háttérben folyton ott derengő hipotézis, miszerint egyfajta nyitott társadalom irányában haladunk, több évtizedes léptekkel valószínűleg helyénvaló, nézetem szerint azonban a román társadalom rövid, illetve középtávú perspektívái nem egyértelműek. Ma még aligha dönthető el, hogy a Nyugat felé orientálódó ellenzéki pártok, illetve a két újraformálódó keleti tömb, az orosz, illetve a török felé kacsintgató, lényegében a nemzeti elzárkózás, a gazdasági-kulturális autarchia álmát dédelgető szélsőséges nacionalisták küzdelméből ki kerülhet ki győztesen. Semmi esetre sem bizonyos, hogy rögtön az előbbi.

Márpedig e küzdelem alakulása mélyrehatóan befolyásolni fogja a romániai magyar társadalomban zajló folyamatokat is.

De erősen kérdőjelesnek, túlzottan optimistának érzem a romániai magyar elit pillanatnyi helyzetére vonatkozó megállapításokat is. Merész dolog azt állítani, hogy „a pragmatikus, pátoszmentes” eszme-futtatásokhoz, vagy kijelentésekhez „már egyre fokozottabb mértékben hozzárendelődik a társadalmi érvényesség címkéje”, hogy a „sok-sok éve begyakorolt, beavatottaktól és szimbolikus súlyú személyektől ellesett beszédmód, viselkedési eszköztár, érvényrendszer, mintha talajtalanná vált volna...elszakadt egy roppant erős gát”.

En ennek sok vonatkozásában épp az ellenkezőjét érzékelem. Úgy tűnik hogy miközben Tökés László és Markó Béla úgymond leszámolnak a román ellenzék és az RMDSZ eddigi együttműködését jellemző utopisztikus vonásokkal, egy másik – megkérdőjelezni éppoly kockázatos – utópia

áldozatává válnak.

Úgy vélik, hogy nemzetközi nyomással, Európai Tanács-i kényszerintézkedésekkel az utódállamok parlamentjeire ráerőltethetők azok a kisebbségi jogok, melyek helyzetünk normalizálását lehetővé tennék. Ez az elképzelés a jelen pillanatban két szempontból is utopisztikus. Egyrészt a nemzetközi közvélemény, az európai politikát befolyásoló nemzetközi politikai elit nem jutott még el oda, hogy a kisebbségek kérdésében átgondolt és egyértelmű álláspontot fogadjon el, sőt a jelen pillanatban az is kérdéses, hogy ezt egyáltalán elvárhatjuk-e. Másrészt az Európa Tanács, bár törvényhozó szerve – az Európa parlament – a tagállamokra kötelező döntéseket hozhat, a végrehajtást kénytelen magukra a tagállamokra bízni. Nehezen képzelhető el, hogy Kolozsváron, vagy akár Marosvásárhelyen a szélsőséges nacionalista erők kezében lévő végrehajtó hatalom – még időszakos nemzetközi ellenőrzés esetén is – hajlandó volna teljesíteni az Európa Tanács által szükségesnek ítélt kisebbségvédelmi elvárásokat

Szlovákia példája önmagáért beszél.

Egyértelműnek érzem, hogy a végrehajtásra csak abban az esetben nyílhat – némi – lehetőség, ha ezekben az országokban előbb vagy utóbb a nemzetállami gondolatot elutasító, vagy legalábbis zárójelbe tevő liberális-konzervatív erők jutnak hatalomra.

Ezt az esélyt pedig csak akkor tarthatjuk reálisnak, ha a – rövid távon kétségtelenül utopisztikus – együttműködési stratégiára voksolunk, ha a magyar kisebbség – a közvetlen megvalósítás perspektívájából amúgy is utópisztikus – követelései nem hozza kilátástalan helyzetbe az adott államok ellenzéki erőit.

Ezt az alternatívát a Kongresszuson, amint azt a szerző is megállapítja, egyelőre sikerült elhárítani. Ennek azonban az volt az ára, hogy az RMDSZ-vezetés a mind erőszakosabban megfogalmazódó nacionalista ízű radikalizmus és a pragmatizmus közti egyensúlyozásra kényszerül. Markó Béla „hivatalos”-nak szánt nyilatkozatai manapság már nem sokban különböznek Tőkés László megnyilatkozásaitól. Legalábbis külsőleg.

Az ellenvéleményekkel szemben pedig ma is brutális terror érvényesül. A szerzőnek mintha elkerülte volna a figyelmét, hogy Cs Gyimesi Éva, Bányai Péter, Szilágyi N. Sándor írásai épp az általa átvilágított „gátszakadásos” periódusban, azaz épp az RMDSZ Kongresszus után önként-önkéntelenül kivonultak-kiszorultak a romániai magyar sajtóból. Alulírott Sütő András általi – a „gátját” szakított közvélemény totális közönyétől kísért –

agyonveretéséről, a replikához való jog agyafúrt megvonásáról nem is beszélve. Rendkívül beszédesnek tartom a mások által is felpanaszolt ténytet, hogy újjászületőben a „kapualji szolidaritás” diktatőrából ismert intézménye, a véleménynyilvánítástól való félelem.

Én, sajnos, úgy érzem, hogy a romániai magyar sajtót a közvetlenül előttünk álló esztendőkbem sem az igazi pluralizáció, hanem az Európa Tanács-i támogatás fölött érzett elkeseredés, s az ebből fakadó idegesség, román-ellenes ingerültség, a román-magyar párbeszéd szorgalmazóinak kiközösítése fogja jellemezni.

A képet persze jelentős mértékben árnyalhatja a liberálisok esetleges magyarországi választási győzelme...

Összegezőként: úgy érzem, hogy bár a dolgozat sok finom megfigyelésre alapoz, nem veszi tekintetbe (bár maga is látja), hogy a romániai magyar társadalom ma már és még nem szerves struktúra, heterogén, egymáshoz csak lazán kapcsolódó elemek konglomerátuma, s éppen ezért rendkívüli mértékben ki van szolgáltatva a szűkebb és tágabb környezetben lejátszódó folyamatoknak. A romániai magyar társadalomban zajló folyamatok magából a romániai magyar társadalomból nem mindig magyarázhatóak meg.

A szerző elemzéseiben egy önmagában teljesen koherens és következetes elméleti rendszert működtet, de mert az elemzett valóság túlságosan sok véletlenszerű és elméleti szempontból „inkoherens” elemet tartalmaz, épp a tudományos rigurozítás következetes alkalmazása az, ami konkrét valóságértelmezés helyett sokhelyütt erősen elméleti ízű, a tényekhez csak nehezen pászítható konstrukciókat eredményez.

Ez a magyarázata az alternatív megoldáskísérletek hiányának is. Az alternatívákban való gondolkodás a hipotézisek pontosabb időbeli „lokalizációjára” is lehetőséget teremtene. Ami annál is fontosabb lenne, mert csaknem bizonyosra vehető: az ezredvég romániai fejlődése nem lesz lineáris (a lienaritást még európai léptékben sem vehetjük teljesen bizonyosra), meredek kitérőkre, sőt visszalépésekre is számíthatunk.

A képet csak ezeknek a többé-kevésbé szintén elméleti jellegű alternatíváknak a felvillantásával lehetne teljesebbé, s így realiztikusabbá tenni.

Föltétlenül megérné a fáradságot.

(A szerző Sepsiszentgyörgyön újságíró)

Eröss Imre

A regionális elitről...

A vitaanyag szerzője nem tesz említést egy olyan kérdéskörrel, amely fontosságában, aktualitása mértékében vetekedik a vitaanyagban tárgyalt problémákkal. Ez a kérdéskör: a „romániai magyar” regionális elitnek mai formálódásának jelenségeköre. Az úgynevezett országos gondok közepette igen kevés figyelmet fordítunk a regionális elitekre, amelyek sajátos módon, de ugyanakkor erőteljesen szerveződnek újjá, s amelyek a többségében magyar lakosságú területeken (a továbbiakban csak ilyen régiókról fogok beszélni) már komoly hatalmi tényezőt jelentenek. A regionális elitnek szerveződésének eddigi útját figyelve azt lehet mondani, hogy strukturális megerősödésük várhatóan folytatódni fog, s ha ma a „romániai magyar elit” tagolódásáról beszélünk, akkor meg kell barátkoznunk azzal a gondolattal is, hogy az egyik legerőteljesebb demarkációs vonal minden kétséget kizáróan az „országos” és a regionális elitek között fog húzódnival. A vitaindító tanulmány elsősorban az „országos” elitre koncentrál, ebben a rövid fejtegetésben a már formálódó demarkációs vonal másik oldalán álló regionális elitéről szándékszem néhány megállapítást tenni.

Amennyiben, bár röviden is, jellemzni akarjuk a többségében magyar lakosságú vidékek elitjeit, akkor első lépésben azt hangsúlyozhatjuk, hogy ezen régiók esetében a mai elit restaurációs folyamatok terméke. Az ok kézenfekvő: ezekben a régiókban hatalommal, illetve régiófejlesztési eszmékkel és elképzelésekkel rendelkező elitek az 1968-as meggyesítést követő években működtek utóljára. Az 1970-es évektől kezdődően a regionális elitnek az adminisztrációban dolgozó része fokozatosan háttérbe szorult (helyüket román hivatalnokok vették át), a gazdasági elit néhány évvel később ugyanezre a sorsra jutott, a szellemi elit nagyobb része egyszerűen feladta elit-szerepeit. Ez utóbbi réteg jelentékenyebb tagjai megpróbálták úgy-ahogy beilleszkedni az inkább csak szimbolikus hatalommal rendelkező országos magyar elitbe. Ma viszont azt tapasztaljuk, hogy a hátsó vonalba szorultak, a takaréklángon élők és az országos elitbe félig-meddig bejutók egyaránt megrohamozzák a

regionális elitszerkezet számukra kívánatosnak tetsző, törvényhozói-végrehajtói, vagy csupán szimbolikus hatalommal rendelkező pozícióit. Olyan restaurálódott elitszerkezet ez, amelyben tulajdonképpen nincsenek pártállások, nincsenek lényeges ideológiai vagy stratégiai különbségek. Csak ösztönös vagy rutinokon alapuló egyetértések és egymásrahangelődések vannak. Ezért regionális szinten érdembeni tagolódásról még nem lehet beszélni. Az „országos” nemzetiségi elithez való viszonyában azonban ez a regionális elit igen erőteljes elhatárolódási tendenciákat mutat. A felszínen ez olyan kijelentésekben csapódik le, mint például: „A mi dolgunkba senki ne szóljon bele”, „Mi itt azt csinálunk, amit helyesnek tartunk” stb. Az elhatárolódási folyamatot azonban nem a kijelentések, hanem a regionális elit szerveződésének és működésének jellemzői hordozzák. A továbbiakban néhány fontosabbnak ítélt komponenst mutatok be:

- A regionális elit 1989 után kizárólag önjelölés, kölcsönös biztatás nyomán rekrutálódott. Mind a helyi és regionális RMDSZ szervezetek, mind az ideiglenes, majd végleges önkormányzatok azokból álltak össze, akik úgy érezték, hogy nekik ezekben az intézményekben vagy ezekben a szimbolikus hatalommal bíró pozíciókban van a helyük. Meglepőnek tűnhet, de az önjelölés mind a mai napig bevett gyakorlat, s ugyanakkor sem a tegnapi, sem pedig a mai önjelölteknél nem tapasztalható semmiféle legitimitációs krízis. Sikeresen és végérvényesen meggyőzték magukat arról, hogy ők a hasznosak, ők a legjobbak, ők a regionális elitszerepek legitím birtokosai. Személyüket és az elitszerepeket ők maguk olyannyira magától értetődően kapcsolják össze, hogy már-már a funkciócserék is elképzelhetetlenek. Ilymódon a regionális elit köre ma már zárt és belterjes, új önjelölt csak akkor kerülhet be, ha az illető bizonyíthatóan régi munkatárs, haver, ismerős, olyasvalaki, aki magától értetődően „egyetért”. Amennyiben nincs önjelölt, a belterjessé vált elit új tagokat nem keres.

- A fentebb leírt rekrutációs gyakorlat háborítatlanul élhet ma is, mégpedig a régió lakosságának támogatása mellett. Ennek oka a következő: a szocializmus utolsó évtizedében a központi hatalom a helyi elitet etnikai alapon átformálta („románosítás”). Ma – ennek mintegy ellenhatásaként – a lakosság szemszögéből nézve legitímnek tűnik minden olyan törekvés, amely magyar részről elitpozíciók elfoglalására, birtoklására, illetve a birtoklás manifesztációjára irányul. Mivel az elmúlt három évben az elfoglalható elitpozíciók száma mindig nagyobb volt, mint az elitszerepekre jelentkezők száma (a telítődés jelei csak ma mutatkoznak, amikor is a feltörekvő gazdasági

elit pozíciókra tör), a régió lakossága a csendes helyfoglalót éppúgy tolerálta, mint a demagóg közéleti szereplést, vagy a nem éppen tiszta háttérű látványos felfutást. Az, hogy „helyi magyar elit” legyen, sokkal fontosabb volt, mint az a kérdés, hogy milyen is ez a helyi elit. Ebben a három évben minden elitté válási törekvés legitimitást nyert, csakhogy ne kerüljenek „idegen kézbe” az elitszerepek. Ugyanakkor az sem mellékes, hogy a régióban élő román elit (katonaság, rendőrség, egyház stb) jelenléte az újonnan rekrutálódó magyar elit szimbolikus súlyát jelentős mértékben fokozza. A helyi gondolkodás síkján a magyar elit kell legyen a jobb, a nagyobb, a gazdagabb, a hangosabb, az „elitebb”.

Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy a regionális elit nem működhet igazán elitként. Elsősorban saját formálódásával, szerepfoglalásaival és helyteremtéseivel van elfoglalva. Sem ideje, sem energiája – mi több, szándéka sincs – arra, hogy kivitelezhető regionális elképzeléseket alakítson ki, képviseljen és érvényesítsen. Ezt a regionális elitet gyakorlatilag csak negatívumokkal lehet jellemezni abban az értelemben, hogy jobbára csak a hiányosságait lehet felsorolni. Az önjelölés gyakorlatának általánossá válása valójában lehetetlenné teszi azt, hogy a regionális elit intézményeinek valamiféle hatékonyabb rekrutációs politikája alakuljon ki; nincs érdembeli belső tagolódás, s ezért a szándékok és elképzelések semmiféle megmértetés alá nem esnek; egyetlen területen sem alakult ki komolyabb érdekképviseleti elit (nincs szakszervezeti mozgalom, nincs lakossági érdekképviseleti rendszer, nincs saját lábbon álló regionális tömegkommunikációs szerkezet); a '89 előtti és utáni korszak között különbséget tevő cezúra megtétele minden szinten halogatódik, ezért a tegnapi és mai személyes karizmák furcsa egyvelegben egészítik ki egymást stb, stb. Mindez érthető, ha azt nézzük, hogy a regionális elitszerepek feltöltődése, az elitszerepek beélési gyakorlatának kialakulása még mindig folyamatban van. Ugyanakkor azt is el lehet mondani, hogy ez a feltöltődési folyamat minden kétséget kizáróan egy olyan regionális elitszerkezet formálódása fele tart, amelyet egyfelől a belterjesség, a pozícióvédés, a közösségi jellegű teljesítményvisszafogás, az inkompetencia jellemez, másfelől pedig a saját hatalmat hirdető és legitimáló lokális demagógia, a helyi hatalmat védő „szimbolikus falak” épülése. Ha ez az elit megerősödik, akkor a „romániai magyar” központi elképzelésekkel szemben éppúgy fog védekezni, ahogyan a mindenkori központi hatalommal szemben védekezett. Szerkezeti felépítése, működési módja azonban arra utal, hogy ezzel a védekezési és ugyanakkor önaffirmációs stratégiával nem valamiféle

pragmatikus regionális autonómiát fog érvényesíteni, hanem csupán saját anyagi és szimbolikus érdekszerkezetének rendjét.

(A szerző a csíkszeredai önkormányzat tanácsosa)

Biró Albin

Alapítványok és elitszerepek

Amennyiben az elit tagolódásáról beszélünk, célszerűnek mutatkozna az az eljárás, hogy különböző szempontokból közelítsük meg ezt a tagolódási folyamatot. Maga a tagolódás jelensége véleményem szerint annyira nyilvánvaló, hogy szinte nem is érdemes a bizonygatásával törődni. Egy-egy megközelítési szempont következetes végigvitele azonban eddig nem ismert jelenségekre is felhívhatja a figyelmet. Ilyen megközelítési szempont lehet például az elit tagolódásának elemzése az alapítványi szerkezet, vagy általában a non-profit szféra felől. Egy ilyen megközelítésnek az ad érvényt, hogy a „romániai magyar” alapítványi szerkezet ma teljesen annak a rétegnek a kezében van, amelyet vitaindító tanulmányában Biró A. Zoltán „elitnek” nevez. Az elit különböző rétegei és csoportjai azonban igen különböző mértékben birtokolják, és még különfélebb módon építik ezt az alapítványi struktúrát. Úgy gondolom, hogy az e téren tapasztalható különbségek az elit különböző rétegeinek a non-profit szféra kezelésében mutatkozó, eltérő kompetenciáit is jelzik, de ugyanakkor utalnak arra a mentális és érdekjellegű belső tagolódásra is, amely az eliten belül ma végbemegy. Az alapítványi szerkezet szerinti belső tagolódás azért is lényegesnek mutatkozik, mert itt már nem csak eszmék, nézetek, demagógia-stílusok szerinti megoszlásról van szó, hanem vagyonszerkezetek, illetve vagyonszerkezeteken alapuló hatalmak megoszlásáról is. S ezek az utóbbiak várhatóan stabilak lesznek.

A szocializmus utolsó évtizedében az alapítvány-jelenség Romániában nem volt ismeretes. Erre vonatkozó törvény létezett, de az 1989-es változás kellett ahhoz, hogy alapítványok létrejöhessenek. Ma már több mint száz „romániai magyar” alapítvány létezik, s kísérlet történt ez évben az első olyan találkozó megszervezésére is, amely az alapítványok közti információcserét, valamint a tevékenységek részleges összehangolását tűzte ki célul. Az egész „romániai magyar” alapítványi szerkezetről elmondható az, hogy ma még csak embrionális állapotban van. Ha megnézzük az egyes alapítványok keletkezési körülményeit, működését, megismerjük terveiket, akkor arra a következtetésre

jutunk, hogy perspektivikusan nézve nagyon erős szerveződésről van szó, de ez a szerkezet ma még nem áll igazán a saját lábán. Ugyanakkor amit igen figyelmesen kellene megvizsgálni, az a szerkezeten belüli erőviszonyok rendszere, az alapítványokat mozgató elit tagolódása. Mielőtt egy tipológia felvázolására kísérletet tennék, néhány olyan jellemvonást írnék körül, amelyek eltérő mértékben, de minden alapítványra érvényesek.

a. A kiindulópontot egy meglehetősen ambivalens helyzet jelenti: a „romániai magyar” társadalomnak nincs „állami vagyona”. Az alapítványi szerkezetben megjelenő vagyon természetesen a civil társadalom vagyona. A vitaindítóban is jelzett „állam az államban” játék folytán azonban a civil társadalom vagyona szimbolikusan úgy jelenítődik meg, mint a „romániai magyar” társadalom „állami vagyona”. Minden alapítványi vagyon az egyes érdekcsoportoké, de szimbolikus síkon a „romániai magyarságé”. Ez a tételes ki nem mondott, de minden vagyonfelhalmozás mögött meghúzódó elképzelés alapvetően meghatározza az elit magatartását. Az elit egyrészt úgy érzi, hogy kötelessége, feladata létrehozni/behozni ezt a vagyont, s ez a felhalmozás nélküle nem is történhet meg, másrészt pedig az elit felhatalmazva érzi magát arra, hogy mind a felhalmozás, mind pedig a felhasználás kérdését a maga belátása szerint, elszámolás nélkül oldja meg. Ennek az ambivalens helyzetnek van néhány nagyon egyszerű következménye:

- Az alapítványi szerkezet teljes egészében „művi”, elsősorban abban az értelemben, hogy külső elképzelések, minták, igények alapján jöttek létre, és finanszírozásuk is külső forrásokból történik.

- Minden alapítvány többé-kevésbé megideologizált struktúra. A nyilvános beszédnek és az értelmiségi tudásnak az alapítványok kialakításában és fenntartásában nagy szerepe van, s még nagyobb a szerepük az ugyanezre a tudásra alapozódó legitimációs gesztusoknak (pl: rendezvények szervezése, szoborállítások stb), amelyek az alapítvány létét igazolják. Minél tökéletesebb az alapítványról forgalmazott kép, annál gazdagabb az alapítvány.

- Az alapítványi struktúra és a „romániai magyar” társadalom között nincs tényleges kapcsolat. Az alapítványok nem a társadalomból élnek, és a társadalom nem veszi igénybe az alapítvány forrásait. Van köztük egy kétoldalú feltehetően, de alapvetően egyoldalú szerződés (ti. az alapítvány segíti a társadalmat), amire hivatkozva az alapítvány egyre több támogatást kér a külső forrástól, de működésük gyakorlatilag sehol nem kapcsolódik össze. Ezt hallgatólagosan mindenki tudomásul veszi, s a most folyó

vagyonfelhalmozást a majdani együttműködéssel indokolja.

- Minden alapítvány működése végső soron önmaga fenntartására/építésére korlátozódik. Kis birodalmak épülnek egymástól függetlenül, gyakran egymás ellenében.

- Részben a külső források jellegéből, részben pedig a saját társadalommal való kapcsolat hiányából eredően az alapítványi szerkezeteket egyéni vagy kislétszámú klikkéredek és elképzelések mozgatnak. A kuratóriumok csak a paraván szerepét töltik be. Minden alapítványi szerkezet egyéni vagy kics csoportos (néhány személyre korlátozódó) hatalmat termel, s ez a hatalom ma nem az elosztás szabályozásában érvényesül (mint láttuk, az alapítványok tulajdonképpen még nem működnek), hanem a társadalmi folyamatokba való beleszólás síkján.

b. A felsorolt jellemzők nem feltétlenül jelentenek egyben negatívumokat is. Inkább csak az alapítványi szerkezet jelenlegi állapotát jelzik, valamint a szerkezetet mozgató elit szerepének fontosságát (az alapítvány képeinek megalkotása és forgalmazása, a tárgyalási pozíciók birtoklása, a vagyonfelhasználás várható formáinak kialakítása stb). A felsorolt jellemvonások gyakorlatilag minden alapítványra jellemzőek, de igen eltérő mértékben. Attól függően, hogy az egyes alapítványok „lelkeként” működő elitklikk honnan toborzódik, és milyen működtetési stratégiát választ, az egyes alapítványok néhány jól elkülöníthető típusba sorolhatók. A tevékenységi területeket véve alapul, igen sokféle alapítvány van már (művelődési, településfejlesztési, mezőgazdasági, karitativ jellegű, iskolai, a szórvány támogatását célzó, tudományos jellegű stb, stb), működésüket tekintve azonban csak néhány alaptípusról beszélhetünk:

- Lokális érdekeltségű vagy célalapítványok. Ezek jöttek létre a leghamarabb, és belőlük van a legtöbb, ugyanakkor nagyobb részük nem működik. Egy-egy település, vidék, szakterület kimagasló személyiségei szervezték ezeket, sokszor országos hírű személyiségeket nyerve meg a tiszteletbeli elnöki cím ellátására. Kapcsolatépítő, pénzszerző emberük nincs. A szerkezetet kialakító elit csak arra volt képes, hogy a „képet” kialakítsa és rövid ideig forgalmazza. Kevés kivételtől eltekintve ma már csak formailag léteznek, egy-két vezetőjük próbálja őket úgy-ahogy életben tartani. Nincs anyagi forrásuk, kapcsolatuk, de elképzelésük sem, s még kevésbé értenek ahhoz, hogy egy-egy ötletet hogyan is kellene a pénzforrások fele tálni. Jelentékeny vagyonnal nem rendelkeznek, segélyként kapott gépi eszközeik rendszerint porosodnak. Az ezeket a szerkezeteket létrehozó elit a saját

kísérletét kudarcként éli át, és minden más sikeres példa számára a saját periferikus („igaztalanul mellőzött”) pozícióját mutatja fel.

- Vagyonfelhalmozó, birodalomépítő alapítványok. Közös jellemzőjük az, hogy nem országos jellegűek. Meghatározott területen, meghatározott programmal működnek: néhány személy vagy egy kisebb csoport részvételével „birodalmat” építenek (eltérően az előző típustól, amely csak a tervezésig, az álmódosításig jut). Ez jelenthet terület- és épületvásárlást, építkezést, eszközfelhalmozást, anyagi hasznot hajtó tevékenység regionális monopóliumának megszerzését stb. Legtöbbjük kitermelt magáról egy jól forgalmazható ideologikus képet, de ez csak a felszín, a további támogatások megszerzéséhez szükséges álca. Az alapítványi szerkezet mögött sok esetben egyéni vagy csoportos vállalkozás indul be. Mozgatói olyan emberek, akik üzleti érzékkel is rendelkeznek. Döntő többségük nem tagja az ún. országos elitnek, neve szélesebb körökben vagy a nemzetiségi nyilvánosságban nem ismerős, de hatalma növekedése folytán rövidesen vezető elitszerepre tesz szert. Nem tartom kizártnak, hogy ez az elit mind a helyi, mind az „országos” hatalom megszerzésébe bele fog szólni, legalábbis rövidesen egy választható alternatíva lesz.

- Össz nemzetiségi célokat forgalmazó, esernyőjellegű alapítványok. Vezetői a nemzetiségi elit nagy szimbolikus súllyal rendelkező tagjaiból kerültek ki. Elsősorban a szimbolikus hatalom kézbe tartására, illetve további halmozására törekednek, ezért az általuk szervezett, a nevük által fémjelzett struktúra hatékony működése számukra másodrendű fontosságú. Kapcsolatokat és döntési jogokat próbálnak minél nagyobb számban megszerezni a kulcsfontosságúnak tartott területeken. Ezeknek a szerkezeteknek az anyagi bázisa korántsem olyan stabil, mint a vagyonfelhalmozó alapítványoké, és ki vannak szolgáltatva a külföldi, elsősorban magyarországi támogatókkal fenntartott pillanatnyi kapcsolatoknak. Nagyon erőseknek tűnnek, jó az imázsuk, de tulajdonképpen nem állnak a saját lábukon. Ezért az ezeket a szerkezeteket mozgató elitkörök magatartásának egyik fő komponense a másoktól, az újaktól való (nemegyszer histériáig fokozódó) félelem.

- Eszközjellegű alapítványok. Számuk és jelenléti súlyuk egyelőre jelentéktelen. Pragmatikus képződmények, arra szolgálnak, hogy egy-egy nagyobb szervezet vagy nagyobb feladat számára a pénzmozgatásokat megoldják. Megbízott vállalkozók, menedzserek mozgatják, szerepük valószínűleg igen hamar növekedni fog.

- Külső alapítványok Anyagi eszközeikkel, szimbolikus súlyukkal,

szabályozó és szervező szerepük révén igyekeznek befolyásolni a „romániai magyar” társadalom alakulását. Jelenleg ez a befolyásolás igen jelentős mértékű, elemzésére külön tanulmányban lehetne kitérni. Elsősorban magyarországi alapítványok tartoznak ide, valamint a Soros alapítvány kolozsvári fiókja. (A Neumann Alapítvány, az IREX, a REC és más nagy regionális alapítványok hatása a „romániai magyar” társadalomra egyelőre nem igazán jelentős). Elsősorban pénzosztó alapítványok. Az elit működésére igen nagy hatást gyakorolnak (különösen a Soros Alapítvány helyi érdekeltségű fiókja). Mivel a „romániai magyar” non-profit szférában az elit tagjai többnyire egyszemélyes vagy zártkörű klikkhatalmat gyakorolnak, ennek az alapítványnak a támogatásai nem annyira struktúraépítő szerepet töltenek be, hanem elsősorban az elit identifikációs gondjainak megoldását szolgálják ki. Egy-egy adomány sokkal inkább fordítódik az egyéni identitásépítés céljaira, mint stabil szerkezetek építésére. Ez egy olyan jelenség, amelyet a pénzosztó alapítványok a „romániai magyar” társadalom vonatkozásában nem ismertek fel, s ezért az alapítványok telepítésekor, illetve a támogatási stratégia kidolgozásakor nem vehettek figyelembe. Ezért mondható az, hogy ezeknek az alapítványoknak a működése az elit tagolódásában fontos szerepet játszik, a társadalom talpraállításában már kisebb funkciója van.

(A szerző a csíkszeredai székhelyű Keresztény Segítség Alapítvány vezetője)